

Øivind Frisvold

Kunnskap er makt
Norsk bibliotekhistorie
– kultur, politikk og samfunn

Øivind Frisvold

Kunnskap er makt

Norsk bibliotekhistorie

– kultur, politikk og samfunn

© ABM-Media AS 2021 og 2023

Utgave 2.0 2023

ISBN 978-82-93298-20-5 (Utgave 1.1. Trykt, heftet 2021)

ISBN 978-82-93298-25-0 (Trykt, heftet 2023)

ISBN 978-82-93298-26-7 (PDF, 2023)

Trykk: Make!Graphics

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverksloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, Interesseorganisasjon for rettighetshavere til åndsverk.

Ex Libris tegnet av *Gerhard Munthe*.
Ble brukt i bøker fra *Biblioteksentralen*.

Folkevisen om Åsmund Frægdegjæva handler om hvordan han redder prinsesse Irmelin ut av den farlige fjellhula. Med fakkelen bringer Åsmund lyset inn i mørket. På omslaget: *Gustav Wentzel* (1859-1927) *Morgenstemning* (1885).
Foto: *Børre Høstland*. Nasjonalmuseet for kunst (CC BY)

Innhold

Innledning, 7

Hvem leste først – og hva leste de? **7** Biblioteket i samfunnet, **8** Hva bygger jeg på? **10** Slik er boken lagt opp, **11**

1. Fra kunnskapsmonopol til opplysningstid, 13

Religion og bok, **13** Reformasjon, trykkekunst og konfirmasjon, **14** ..
Opplysningstid, **17** De første fag- og skolebibliotekene, **20** Kristiania:
Deichmanske bibliotek, **23** Universitetet kommer, **27**

2. Bibliotek for bønder og allmue – 1790-1890, 31

Leseselskaper og potetprester, **31** Aarflot – Bibliotek og trykkeri på
Ekset, **33** Sognebibliotek og allmuebibliotek, **37** Den driftige agent
Wergeland, **37** Motkultur: vår første arbeiderbevegelse, **40** Ole Vig og
Folkeopplysningsselskapet, **41** Eilert Sundt og allmuebibliotekene, **43**

3. Bibliotekrevolusjonen – 1898-1914, 49

Den nye verden, **49** Nye tider: Fra allmue til folk, **50** Folkeskolen og
leseboken, **51** Folkebiblioteket i samfunnsomformingens tjeneste, **54**
Haakon Nyhuus – et kulelyn i bibliotekene, **56** Bibliotekreformen av
1902, **59** Barnebibliotek og skolebibliotek, **61** Folkebiblioteket i Bergen –
«Bergen Offentlige», **65** Folkebibliotekene – status, **71** En forening må
til, **74** Fagbibliotekene, **78**

4. Bibliotek i klassekamp og krig – 1914-45, 85

Nye profesjoner, nye bibliotek, **85** Jon Ansteinsson og NTH, **86**
Universitetsbiblioteket i Oslo, **87** Tidens kunst og politikk, **88** Sosialistisk
bibliotekpolitikk, **90** Endelig: Lov um folke- og skuleboksamlingar, **95**
Skolebibliotek og barnebibliotek, **96** Samer og nasjonale minoriteter, **99**
Kulturpolitikken kommer, **101** Krig og sensur, **105**

5. Bibliotek bygger landet – 1945-1975, 109

Fellesprogrammet og Kulturbrevet, **109** Formidling av kultur, **112**
Kampen om den nye litteraturen, **114** Norsk kulturfond og
innkjøpsordningene, **117** Endelig en offensiv, statlig bibliotekpolitikk, **120**
Bibliotekskole, **123** Forandring i fagbibliotekene, **124** Et løft: Folke- og
skolebibliotekloven av 1971, **126** Frampek: Ny kulturpolitikk, **128**

6. Fra enfold til mangfold? – Tiden etter 1975, 131

Ny kunst og litteratur, **131** Ny kulturpolitikk, **133** Det utvidede kulturbegrep, **135** Formidling i en ny tid, **140** Nytt syn på samer og nasjonale minoriteter, **141** Det flerkulturelle biblioteket, **142** Det utvidede bibliotekbegrep, **144** Den tredje lov om folkebibliotek – en kardemommelov? **145** Utdanningssamfunnet – nye fagbibliotek, **147**. Utdanning – og bibliotek for alle, **154** «EDB» og bibliotekautomatisering, **154** Er du lønnsom i kveld? Kulturelle legitimeringer, **155** Bibliotekpolitikk i 1990-årene, **160** Kultur- og bibliotekpolitikk fram mot 2020 14, **162** Hva skal vi med folkebiblioteket? **164** Samfunnsinformasjon fra folkebiblioteket, **165** Biblioteket som møteplass og «litteraturhus-biblioteket», **167**

7. Før og nå, 171

Tilbakeblikk, **171** Folkebibliotekene, **172** Fagbibliotekene, **175** Opplysningstradisjonen, **176**

Biblioteket – i politikk og styring, 177

Litteratur, 179

Foto: Rigmor Dahl Delphin. Oslo Museum (CC BY-SA)

Biblioteket i Eidsvollsbygningen er et av mange privatbibliotek som ikke bare formidlet ny kunnskap om natur og næringsveier, men også opplysnings-tidens idéer om politikk og samfunnsliv. Carsten Ankers opprinnelige boksamling ble solgt på auksjon i 1823, men deler av samlingen er gjenskapt i nyere tid.

Forord

Lesesalen på Universitetsbibliotek i Oslo rundt 1970? I dag: Nasjonalbiblioteket Foto:NB

Bibliotekene er, sammen med kirke og skole, våre eldste kulturinstitusjoner. Vår norske bibliotekhistorie er lang og sammensatt, og den henger nøye sammen med samfunnsutviklingen ellers. Bibliotekene vokter kunnskapen i middelalderens kirker og klostre. Men bibliotekene har også sørget for å spre kunnskap og bidratt til å utvikle demokrati og likestilling. Bibliotekhistorien handler om formidling av tekster, først på pergament, senere trykt på papir eller presentert i digital form.

Det er ikke sikkert at det er så mye å lære av fortidens bibliotek, men i en tid med store forandringer kan bibliotekhistorien gi innsikt i hvordan skiftende samfunn har skapt og omskapt bibliotekene. Et bibliotek som ikke forandrer seg, er ikke et bibliotek.

Denne boken ble ikke så kort (og så ferdig) som bestilt. Fortsatt er det mange viktige tema og interessante personer som skulle vært med. Betrakt derfor denne utgaven som et «høringsutkast» som kan stimulere eventuelle lesere til å bidra med kommentarer og kritikk. Slik kan det komme en «ny og forbedret utgave», som det stod i gamle lærebøker.

I denne første runden vil jeg takke dem som har oppmuntret og gitt gode råd. I tillegg til min nærmeste kritiker og støtte Nora Schjoldager, er det: Ragnar Audunson, Anders Ericson, Geir Grenersen, Fredrik Wold Kolnes, Berit Chr. Nielsen og Åse Kristine Tveit. Takk også til Frode Bakken for korreksjon om gratisprinsippet. Videre takkes også for god hjelp fra biblioteket på OsloMet, Bergen Offentlige Bibliotek – og til Nasjonalbibliotekets Sareptas krukke på nett.

Øivind Frisvold 1. juli 2021 og 1. juni 2023 oivind@oslomet.no

Klassebesøk på Larvik
bibliotek 1917

*Barna vil
låne, men
bibliotekarene
er opptatt med
de voksne!
Stavanger 1937
Foto: H.
Henriksen.
Nasjonalbibl.*

Barn på Deichmanske ca 1950. Foto: Henriksen & Steen. Oslo Museum (CC BY-SA 3.0)

Innledning

*Kulisteinen fra Edøy.
Foto: Arne Kvitrud NTNU
Wikipedia (CC BY-SA 3.0)*

Hvem leste først – og hva leste de?

Biblioteket i Ebla (fra ca 2.500 før vår tidsregning) regnes å være verdens eldste. Mer kjent er kanskje Asurbanipals bibliotek (600 år fvt.) i Ninive, nåværende Mosul i Irak. Her er det funnet over 25.000 «dokumenter» som er formet i kileskrift og brent i leirtavler. Innholdet er variert, fra religiøse fortellinger og sanger til naturvitenskap og kilder til babylonsk og assyriske kultur.

I hellenistisk tid var det biblioteket i Alexandria som hadde store samlinger av gresk litteratur. Viktige religiøse tekster ble gjerne skrevet på *skriftruller* av *papyrus* (plantemateriale) eller *pergament* (skinn). Sistnevnte materiale ble utviklet i byen Pergamon i Lilleasia (100 f.Kr). Pergament var kostbart, men det var et mer holdbart materiale enn papyrus. I *kodeksen*, som tilsvarende vår *bok*, ble materialet delt i sider og festet til ryggen. Slik ble det mulig å bla raskt fra side til side. «Bøkene» ble lagret og ordnet i *bibliotek*, ordet betyr egentlig boklager.

I Norge finnes det helleristninger med bilder av dyr, båter og mennesker. Slike motiver finnes også på hulemalerier. Bildene kan fortelle om jakt, fiske eller religion. Et nordisk-germansk skriftspråk kom først med runeinnskriftene. Gerhard Munthe (1997) innledet sin norske bibliotekhistorie med et av de mest kjente eksemplene på tidlig skriftkultur: *Kulisteinen*, fra Edøy i øykommunen Smøla. Innskriften sier at steinen ble reist av Tore og Halvard. Teksten kan ellers tolkes på flere måter, men den kan dateres ut fra opplysningen om at «*Tolv vintre hadde kristendommen vært i Norge*». Runene var lenge i bruk til gjengivelse av lover, avtaler og praktiske meldinger. Fra utgravningene på Bryggen i Bergen er det funnet «runepinner» med både trivielle og lettsindige budskap.

Den gamle kulturen var basert på muntlig overlevering. Med skriftspråk endres betingelsene for kommunikasjon. Noen av de første skriftspråkene er basert på bilder, men de fleste har brukt bokstaver for å betegne lydene i språket. Det kan tenkes at runene var inspirert av det latinske skriftspråket, men det var først med innføringen av kristendommen at latinske bokstaver ble vanlig i Norge. I mange år eksisterte begge disse skriftformene ved siden av hverandre. Neste store medierevolusjon kom med boktrykket, eller *trykkekunsten* som den med rette kalles.

Biblioteket i samfunnet

Ragnar Audunson definerer biblioteket som en «institusjon (og bibliotekarene er en profesjon) som med utgangspunkt i organiserte samlinger av dokumenter – digitale så vel som fysiske – initierer og organiserer sosiale prosesser, knyttet til læring, kunnskapsdeling og kulturformidling.» (2008:41 og Letnes 2019). Det er en dekkende definisjon av alle typer og alle tiders bibliotek. Samtidig viser historien at bibliotekene har vært i konstant forandring. Digitaliseringen fører til at bibliotekene igjen gjennomgår fundamentale forandringer. Bibliotekhistorien kan ikke gi en oppskrift på hvordan dagens utfordringer kan løses, men historien kan gi bevissthet om hvordan og hvorfor bibliotekene har forandret seg.

I denne bibliotekhistorien belyses to gjennomgående spørsmål:

- 1) Hvordan har (eller ikke har) bibliotekene endret seg i takt med samfunnets skiftende krav og «etterspørsel»?
- 2) Hvordan kommer dette til uttrykk i ulike måter å organisere bibliotekene på?

1) Bibliotekenes samfunnsoppdrag

De fleste *fagbibliotekene* har som oppgave å skaffe forsknings- og utdanningsinstitusjoner nødvendige vitenressurser. Fag- og skolebibliotekenes samfunnsoppdrag blir derfor et ledd i utdannings- og forskningspolitikken. I de siste 50 år er skoleverket styrket, og det er

opprettet nye høyskoler og universiteter. Endrede utdannings- og forskningsbehov stiller nye krav til bibliotek tjenester. Fra 2000-tallet har «Kvalitetsreformen» gjort at studentene skal utføre flere og mer selvstendige oppgaver, og bibliotekene har fulgt opp med nye, pedagogisk tilpassede bibliotektilbud.

Folkebibliotekene har en mer enhetlig historie, innenfor et selvstendig politikkfelt. De første leseselskapene skulle både være til nytte og bidra til den allmenne dannelsen. Dette ble videreført av de kommunale folkebibliotekene som redskap for en offentlig styrt folkeopplysning. Fra 1970-tallet kom imidlertid en «Ny kulturpolitikk» som førte til at folkebibliotekene fikk en annen rolle i et «utvidet» og lokalt definert kulturbegrep. I den statlige *Bibliotekstrategien for 2020-2023* er *folkeopplysning* overraskende nok kommet tilbake som en felles målsetting for *alle* typer bibliotek, men som legitimering og samfunnsmandat har begrepet kanskje skiftet innhold?

2) Bibliotek i forandring

Denne boken handler ikke så mye om hverdagslivet på biblioteket. Jeg har valgt å skrive mest om to «gamle» omveltninger og litt om en tredje som er godt i gang:

- *Opplysnings tid og trykkekunst* la grunnlaget for å lage bibliotek for et større publikum. Den «kontinentale» bibliotektradisjonen fikk sin fremste eksponent i vårt første universitetsbibliotek. Biblioteket bygget opp gode samlinger, men «bibliotekteknikken» var enkel og hjemmelaget. Bøkene sto på lukkede hyller, og det ble satset lite på det som i dag kalles formidling. Fram til «Bibliotekrevolusjonen» ved inngangen til 1900-tallet hadde både fag- og folkebibliotek samme museale preg.
- *Bibliotekrevolusjonen* (fra 1898) møtte tidens industrialisering og demokratisering med det nye *folkebiblioteket*. Den «anglo-amerikanske» tradisjonen ga et inntrykk av åpenhet, aktiv formidling, felles regelverk (Dewey) og nye biblioteksystemer. Reformene kom først i folkebibliotekene. Et sentralt spørsmål er derfor: Hvorfor tok det så lang tid før «amerikaniseringen» slapp til i fagbibliotekene?
- *Digitalt og/eller møteplass?* Etter tusenårsskiftet ble Bibliotekrevolusjonens idealer videreført, men spørsmålet er: Kan digitaliseringen oppløse biblioteket som sted og møteplass?

Det er flere grunner til at jeg har gitt folkebibliotekene mest plass. I 1945 var det over 900 folkebibliotek i landet, men bare en håndfull fagbibliotek. Slagsiden kan også skyldes at jeg selv har mest erfaring fra denne bibliotektypen. Derfor kan jeg heller ikke, som gammel synser og sjef love å gi en helt objektiv fremstilling.

Hva bygger jeg på?

Det er skrevet mye om norske bibliotek, men det meste handler om de enkelte bibliotekene. Et eksempel på en slik institusjonshistorie er Deichmanske biblioteks jubileumbok *By, bok og borger*. Nils Johan Ringdal (1985) gir et godt innblikk i framveksten av et folkebibliotek under skiftende historiske rammer. Spesielt interessant er kapitlet om *Bibliotekrevolusjonen*. Det handler om Haakon Nyhuus' innføring av folkebibliotek etter amerikansk modell. Et annet og nyere eksempel er historien om Mandal bibliotek (Kjellin & Lindseth 2015) som gir et godt bilde av virksomheten i et langt mindre folkebibliotek.

Vitenskapsselskapets bibliotek i Trondheim er landets eldste vitenskapelige bibliotek fra 1768. Nissen og Aase (1993) har redigert boken om biblioteket *Til opplysning*. Vårt første universitet ble opprettet i 1811 og til 200-års-jubileet kom Nasjonalbiblioteket med en artikkelsamling om flere av våre eldste fagbibliotek (Hemstad, Red. 2011). Universitetsbiblioteket i Oslo ga samme år ut boken *Kunnskap – samlinger – mennesker* (Brandsæter & Engelstad, Red. 2011). *Amor Librorum nos unit* kom til femtiårsjubileet til Universitetsbiblioteket i Bergen (Gatland, Red. 1996). Lenge var katedralskolene de eneste høyere «læreanstalter» i Norge. Ernst Bjerke (2002, 2011a og 2015) har bl.a. skrevet historien om Bibliotheca Scholæ Osloensis og om skolens Wergeland-samling (2020).

Det er lenge siden det kom en samlet fremstilling av norsk bibliotekhistorie. Gerhard Munthes (1997) upubliserte manuskript har imidlertid vært tilgjengelig i Nasjonalbiblioteket under tittelen: *Norsk bibliotekhistorie – Fra de eldste tider og fram til 1920. (Ms.fol.4434)*. Takket være forskningsbibliotekar Johan Henden er Munthes historie nå tilgjengelig på to måter, enten i Hendens redigerte, korrigerede og leservennlige versjon som ligger på Bokselskap.no eller på Nasjonalbibliotekets sider, som nå har en fotografisk versjon av originalmanuskriptet. Munthe rakk ikke å få med så mye om 1900-tallet, og fagbibliotekene er bredere dekket enn folkebibliotekene. Den beste oversikten gis i kapitlene om bibliotekene og den boklige kulturen fra middelalderen.

Arne Kildal (1949) skrev folkeboksamlingens historie om tiden fra de første leseselskapene og fram til Bibliotekreformen av 1902. Lis Byberg (1998) behandler de første leseselskapene i *Biskopen, bøndene og bøkene*. Geir Vestheim (1997) gir i sin doktoravhandling *Fornuft, kultur og velferd* en historisk og sosiologisk studie av folkebibliotekpolitikken. Sammen med Erling Annaniassen har han skrevet den sentrale folkebibliotekforvaltningens historie i *Bok over land* (1999). Åse Kristine Tveit tar opp barnebibliotekets historie i sin avhandling *Rom for barn*. (2016). I Norge var det mange private bibliotek og boksamlinger. Elisabeth S. Eide (2013) har forsket på flere av dem, og hun har laget det som kan kalles en

«illustrert reiseskildring». Den tar oss med på en interessant reise, landet rundt, til små og store bibliotek, de fleste fra 1800-tallet.

I boken *Samle, formidle, dele* (Audunson, Red. 2015) er det flere artikler om bibliotekarutdanning. Foreløpig er det ingen som har skrevet en stor biografi over Haakon Nyhuus' mangfoldige virke. Men hans samtidige, Axel Charlot Drolsum, som var sjef ved Universitetsbiblioteket fra 1876 til 1922, er hovedperson i Johan Hendens (2017) solide doktoravhandling *Det er ikke alene et Universitets-, men ogsaa et Nationalbibliothek*. Jeg har også brukt Fredrik Wold Kolnes (2020) mastergradsavhandling om tidsskriftet Kringsjaa og Tambs Lyche.

Selv har jeg gjennom årene skrevet mange artikler og laget studiehefter om bibliotekhistorie til undervisningsbruk. Mye av dette stoffet er spredt og vanskelig å finne. Noe bruker jeg her på nytt og i bearbeidet versjon. Materialet er laget for forskjellig slags formål. Det er grunnen til at denne boken preges av litt skiftende stil. Det kan beklages, men det var slik «min» bibliotekhistorie ble til. I litteraturlisten er disse artiklene satt først, og det er gjort nærmere rede for hvor de er brukt som «underlag» i nærværende bok.

Slik er boken lagt opp

I de to første kapitlene skriver jeg ganske kort og skjematisk om den eldste bibliotekhistorien (kap. 1-2). Grunnen er at denne tiden er godt dekket i andre bøker (Munthe 1997, Hemstad 2011 m.fl.)

Det **første** kapitlet tar for seg opplysningstidens bibliotek for samfunnets øvre sjikt: leseselskapene og våre første fagbibliotek. Det **andre** kapitlet er om fremveksten av folkeopplysningen og de første bibliotekene for folk flest, allmuen.

Det **tredje** kapitlet handler om Bibliotekrevolusjonen og om «amerikaniseringen» som først satte sitt preg på folkebibliotekene, mens fagbibliotekene holdt lenge på en kontinental bibliotektradisjon.

De tre biblioteksektorene, fag- og folke- og skolebibliotek, behandles samlet i kapitlene 4-6. Boken legger hovedvekten på folkebibliotekene og deres felles historie. Her inngår også fremveksten av et nasjonalbibliotek. Det **fjerde** kapitlet er om mellomkrigstidens kriserammede bibliotek, og det **femte** er om etterkrigstidens gjenreisning med tro på folkeopplysning og utdanning.

Det **sjette** kapitlet er størst. Grunnen er at det ikke er skrevet så mye om vår nyeste bibliotekhistorie før. Sentrale tema er folkebibliotekene som kulturelle møtesteder, og fagbibliotekenes forvandling til integrerte læringsssentra.

Forhåpentlig samles noen av trådene i det **syvende** og siste kapitlet, **Før og nå**.

1767. No. 4.

K. allene privileg.
Adresse-Cont.
 Forsendes med Posten

Tronhiems
Efterretning.
 Fredagen den 24 Julii.

Hvorledes den nye Verden, America eller Vestindien, er først funden ved Columbium. Spanien og satte Coursen bestandig imod Vesten. Som han nu havde seilet i lang Tid og havde dog ikke fundet Land, og Skibets

Aviser og tidsskrifter formidlet opplysnings-tidens nye ideer og tanker.. Adresseavisen i Trondheim er den norske avisen som har eksistert lengst. Her fra første årgang i 1767 med en hovedartikkel om Columbus' oppdagelse av Amerika!

Bekjendtgjørelse.

Paa Adresse-Contoiret kan til Leve bekommes Bøger i adskillige Videnskaber paa følgende Conditioner:

- 1) at den som laaner nogen Bog sætter antageligt Pandt, thi i Mangel deraf bliver ey nogen Bog udleveret, i hvoo det end maatte være, som samme forlanger.
- 2) Beholder Vedkommende Bogen, naar Leven af samme betales med 2 s. i 2de Dage, 4 s. i 4re Dage, og naar Leven overgaaer 4 s. da 8te Dage, som er den længste Tid nogen Bog bliver bortlejet.
- 3) Naar Bogen beholdes over den fastsatte Tid betales dobbelt Leve.
- 4) For den Skade Bogen kan tilføyes af Leveren med Flekker etc. betales a parte efter Skadens Størrelse.

Adresseavisen hadde også et leiebibliotek

Til venstre: I nr 13 fra samme år presenteres «leiereglementet». Prisene, som er angitt i skilling, var høye for mange

Redaksjonen hadde i første omgang følgende bøker til leie:

- Madam Beaumont *Magasin for Børn* 6 skilling
- Uge-Bladet *The Bordet* 4 skilling
- Holbergs *Moralske Tanker* 4 skilling
- Holbergiana* 4 skilling
- Pontoppidans *Norges naturlige Historie* 8 skilling
- D. Hedegaards *Criminal-Ret* 6 skilling
- (Samme) *12 Differtationer* 6 skilling
- Tre Deele af hans *Anmerkninger* 10 skilling

Indbydelses Plan,
 til
 et almindeligt
Læse-Selskab
 for
Tronhjem,
 udgivet
 1783.

Tronhjem,
 trykt hos Ane Frederiche St. Windings Efterleverske.

Danske Bøger.

Verf. Tal.	Bind. Tal.	Quarter.
1.	2.	C. Grimanns Almindelig Samling af Stikelser og Brevbreve i Kongeriget Norge. Kbhv. 1774. 77.
2.	1.	P. W. Hesselbergs Efterretninger angaaende Strømsøe Bye, Jurisdiktion, Kirke tilslige med Fundah og Prester. Christiania 1780.
3.	1.	M. Schnabels Udlast til en Beskrivelse over Harbauer i Bergens Stift i Norge, samlet af hans efterladte Papirer ved S. S. Kbhv. 1781.
4.	1.	G. Schöninghs Reise giennem en Deel af Norge i de Aar 1773. 74. 75. Kbhv. 1778.
5.	2.	O. Olavius oekonomiske Reise igiennem de nordvestlige, nordlige og nordøstlige Kanter af Island. Kbhv. 1780.
Oktaver.		
6.	1.	C. Vastholms den Christelige Religions Hovedlærdomme til almindelig Opbyggelse. Kbhv. 1783.
7.	1.	Den naturlige Religion, saaledes som den findes i de hedenske Philosophers Skrifter. Kbhv. 1784.

Innbydelse til å stifte lese-selskap i Trondhjem, 1783 og fra første katalog i 1784.
 Først store bøker i kvart deretter mellomstore i oktav!

1 Fra kunnskapsmonopol til opplysningstid

«Chained Library», med bøkene godt festet, Wimborne Minster.
Foto: Chris Downer Wikimedia (CC BY-SA 3.0)

Religion og bok

Etter at Olav (den hellige) Haraldsson falt i slaget på Stiklestad fikk kristendommen fotfeste i Norge. Det ble bygget kirker og klostre over hele landet. Dette ble fulgt opp av bispesetene som ble styrt av en skriftkyndig ledelse. Religionsutøvelsen baserte seg på autoriserte tekster som messebøker, liturgier og bønnebøker. I tillegg var det behov for andre tekstsamlinger av religiøs og verdslig art.

Det finnes ingen oversikter over hva slags bøker som var i de første kirkene og i klostrene. Kirken opprettet katedralskoler ved bispesetene eller «latinskoler» i noen større byer. Skolene hadde bøker, men samlingene var neppe så store. Det var imidlertid mange prester og embetsmenn som hadde private samlinger. I erkebiskop Bolts bibliotek var det som i dag regnes som Norges best bevarte bibelmanuskript.

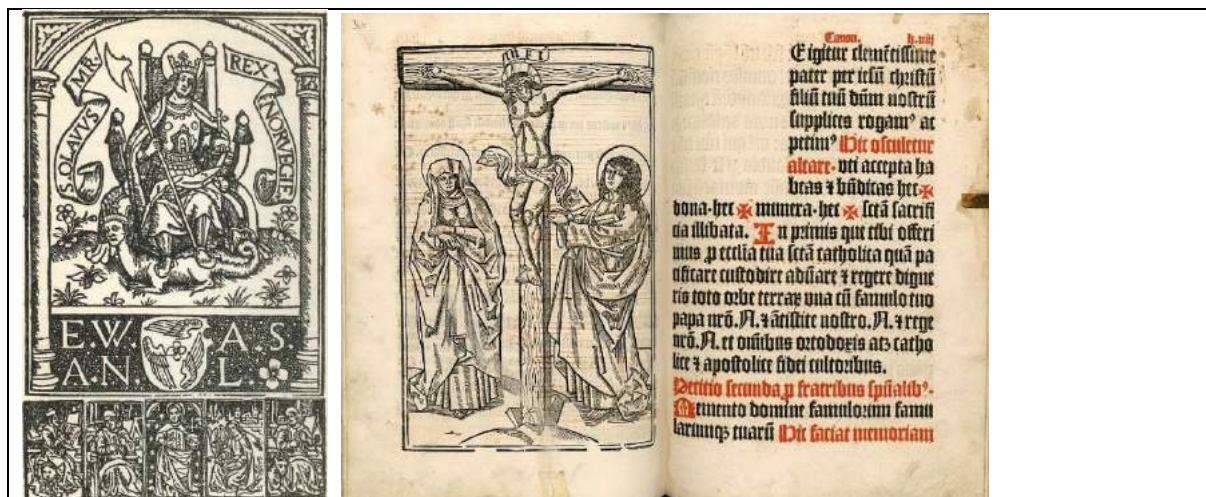

Bolts bibel

En av de mest verdifulle bøkene i Deichmans samling er en latinsk bibel fra ca 1250. Det er et håndskrift på pergament (skinn).

Har tilhørt erkebiskop Bolt. Gjemt bort under reformasjonen, men gjenfunnet i 1710. Kjøpt av Carl Deichman i 1774. Her i frimerkeversjon fra 1977.

Boken, som eies av Deichmanske bibliotek, er sannsynligvis fra ca 1250. Den er laget i Paris, skrevet og vakkert illustrert på lyst kalveskinn. Fra Aslak Bolts bibliotek stammer også en bok som gir opplysninger om bispesetets «Jordegods og andre herligheter» fra 1432-33. Denne «Jordeboken» var et viktig redskap for inndrivning av skatter og avgifter. I dag er den en viktig kilde til middelalderens historie. Andre eksempler på håndskrifter fra denne tiden er *Magnus Lagabøtes Landslov* (1274) som med senere revisjoner var «Norges Lover» i 400 år. Landsloven fikk stor betydning for fremveksten av vårt rettssystem. Den vakreste versjonen, «Codex Hardenbergianus», ble laget i Bergen og har rike farge- og gullilluminasjoner. Eier er Det Kongelige Bibliotek i København, men boken er (2021) deponert i Nasjonalbiblioteket og inngår i utstillingen *Opplys – glimt fra en kulturhistorie*.

I 1519 kom det to trykte bøker som var bestilt til bruk i hele landet. Den ene var et såkalt breviarium, en samling av bønner og salmer samt liturgien for den store Olavsfeiringen (se illustrasjon t.v.: Olavus Rex). Den andre, «Missalen», inneholdt teksten til den katolske kirkes liturgi i Norge. Bøkene avløste gamle, slitte håndskrifter og bidro til en standardisering av liturgien. *Breviarium Nidrosiense* og *Missale Nidrosiense* ble trykt i henholdsvis Paris og København, men regnes som de to første norske, trykte bøkene. Korset utgjør forbokstaven «T» i teksten på høyre side. Foto: Nasjonalbiblioteket.

Den katolske messen var på latin med musikk og bildekunst som ga viktige stemningsfulle og emosjonelle inntrykk. Etter reformasjonen ble de fleste bildene og de «papistiske» bøkene om Norges gamle storhetstid fjernet. For menighetene var det krevende å akseptere og bli kjent med den nye læren. På 1500-tallet hadde domkapitlet i Nidaros 90 bøker og flere av antikkens klassikere var representert. Bøkene var håndskrevne, men fra 1519 bare noen år før reformasjonen, fikk kirken de første, trykte messebøkene. (se ramme forrige side).

Reformasjon, trykkekunst og konfirmasjon

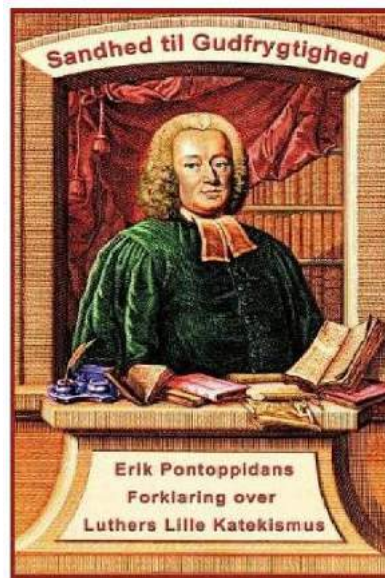
Reformasjonen førte til at kirkens stilling ble svekket. I første omgang forsvant sannsynligvis mye leseopplæring som var gitt av munk og presteskap. Makten ble samlet hos kongen og hans kanselli i København. I den lutherske kirken var messen gjenkjennelig, men det var «skriften» som ble hovedsaken: «I begynnelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud». (Joh.1.1). Derfor ble det lesingen som kunne gi den rette tilgangen til troen. Gutenberg hadde trykt sin første bibel allerede i 1455, men det tok lang tid før det kom boktrykkere til Norge. Markedet var lite, men det var mulig å få kjøpt danske og utenlandske bøker. Etter hvert gikk norrønt skriftspråk ut av bruk, og dansk tok over. København fikk sitt første trykkeri allerede i 1482. I Norge var det nedgangstider, men ellers i Norden ble det trykt bøker før år 1500 (Island rundt 1530).

Først i 1643 kom det en boktrykker til provinsbyen Kristiania. Tyge Nielssøns oppgave var å få trykt Christen Staphensøn Bangs store prekensamling. Prest og trykker ble uenige, og oppgaven ble overtatt av Melchior Martzan. Fra tidens trykkerier kom det også trykk av mer verdslig karakter. Den første norske almanakken kom i 1644, men opplysningene om solens gang gjaldt for København! (Bjerke 2019:14) Februar avsluttes med den uanstendige virkning alkohol kan ha på unge piker: «thi naar de dricke formeget her aff / da pleye de gierne at tabe deris Nøgle til Bugkisten.» (Se ill.).

Norsk «Allmanach» for 1644 med pretekster, månefaser, planeter og astrologiske tegn
Del 2 Værvarsler og om solformørkelse: 27.
Februarius. Faksimile i Wikimedia

Fra 1736 ble konfirmasjon innført som en «en almindelig Regel og skyldig Pligt». Slik var det fram til 1912. Dette stilte helt nye krav til leseopplæringen i skolen og til den avsluttende «eksamen», «overhøringen» og konfirmasjonen, i kirken. Læreboken var av den danske teologen Erik Pontoppidan: *Sandhed til Gudfrygtighed*. (1737). I boken inngikk *Luthers lille katekisme*. Boken har ca 750 spørsmål og svar om tro, omvendelse, synd, anger og frelse.

Utgaver fra 1751 og 2018!

Skoleplikten ble lovfestet i 1739, med kristendom som det viktigste faget. Konfirmasjonen ga kontroll ikke bare over hvem som hadde nødvendige kunnskaper, men også hvem som hadde en akseptabel oppførsel og moral.

Jostein Fet (1995) presenterer en omfattende forskning om leseferdighet i boken *Lesende bønder, litterær kultur i norske almogesamfunn før 1840*. Bøndene hadde bøker, og skolen skulle gjøre elevene i stand til å sette seg inn i ukjente tekster. I menighetene var det lesekyndige, og det ble lagt grunnlag for en ny, kristen litteratur. Skriveopplæring var det imidlertid bare et fåtall som fikk, og først rundt 1850 ble den vanlig i allmueskolen. (Byberg 1998:30) Det var likevel store variasjoner fra sted til sted.

På 1700-tallet kostet en postill (prekensamling) «omtrent det samme som en ku, mens en bibel eller andre bøker av en slik størrelse var dyrere.» (Eide 2013:28). Langt ut på 1800-tallet var det få som hadde mer enn en bok eller to hjemme. Men embetsmenn og velstående borgere kunne ha egne bibliotek. Noen av disse eksisterer fortsatt og Elisabeth Eide har kartlagt flere av dem. Langt de fleste er fra 1800-tallet, men hun har med to eksempler på «bondeboksamlinger» fra 1700-tallet: Kraabøl i Vestre Gausdal og Aga i Hardanger. Begge samlinger har religiøs og nyttefilosofisk litteratur. I den første samlingen er det mye historisk litteratur, mens på Aga preges samlingen av gårdens behov for kunnskap om utvikling av jordbruk og fruktdyrking. (s. 27f).

Eide avlegger en visitt på herregården Reinskloster i Rissa som har en stor boksamling med sentrale, utenlandske verk fra 16- og 1700-tallet. Her er den franske «Encyklopedien» i 28 store bind. (se nedenfor, s.18). Et annet eksempel er Baroniet i Rosendal som fortsatt har sitt gamle bibliotek intakt. Dette viser at den dannede overklasse fulgte godt med i tidens strømninger. I rommet er det ikke bare en fin arbeidsplass, men også et godt, oppvarmet arbeidsrom. Gårdens «vanlige» folk, som kunne lese, fikk låne bøker.

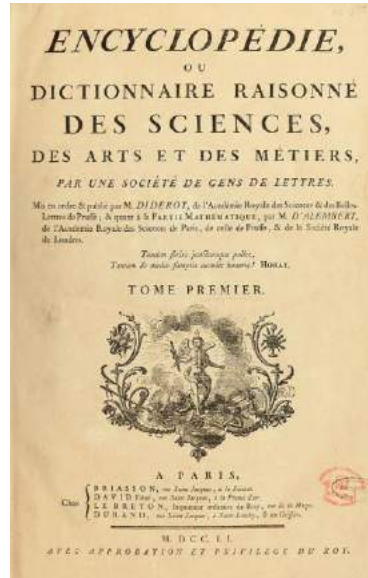

Biblioteket i Baroniet Rosendal slik det ser ut i dag, med himmelseng og peis. Foto: Normann/ Nasjonalbiblioteket

Den mest utbredte forfatteren i private samlinger på 1700-tallet var Ludvig Holberg. Senere kom Hans Nielsen Hauge til å bli den store bestselgeren i religiøse og folkelige kretser. (se neste kap.). Opplysningstiden skapte interesse for bøker om alt fra vår nasjonale sagahistorie til naturvitenskap. Bøkene ga kunnskap om å utnytte naturressurser i jordbruket, i gruver og i jernverkene. De ledende politikerne holdt seg godt oppdatert på politiske forhold i Europa. De abonnerte på tidsskifter og hadde bredt sammensatte boksamlinger. Mange av bøkene hadde «lang holdbarhet». I dødsbo var det vanlig at «brukte» bøker kom på auksjon, ble kjøpt av eller gitt som gaver til bibliotek. Slik kom de offentligheten til gode. (Byberg 2007, Eide 2011).

Opplysningstid

Den franske revolusjon (fra 1789) var et opprør mot sosial urettferdighet og en kamp mot adel, enevelde og presteskap. Opplysningstidens ideer om likhet, fornuft og kunnskap var et viktig grunnlag for opprøret. På tross av sensur ble de nye tankene spredt og lest i bøker og tidsskrifter. I en særstilling står *Den store franske encyklopedi* som kom i årene fra 1751 til 1772. Redaktører var Denis Diderot og Jean le Rond d'Alembert. Verket hadde artikler ikke bare om vitenskap, filosofi og kunst, men detaljerte opplysninger om yrker («des métiers»), håndverk og teknikk.

Charles-Nicolas Cochin: *I opplysningens stråleglans: Kunnskapens gudinne!*
Encyklopediens frontispiece og tittelside
[Wikimedia Commons](#).

Dette var en ny type, «folkets kunnskap», som ofte var forbeholdt de enkelte håndverkslaugene. I Norge var det bare et fåtall som hadde «Encyclopedien» i sine bokhyller. Elisabeth Eide regner med at det kanskje bare var mellom seks til åtte verk i landets boksamlinger. (2013:45). Likevel ble de nye tankene kjent og spredt i bøker og i et variert utvalg tidsskrifter og aviser. Mye av dette kom i populariserte versjoner fra København eller Tyskland. I den franske menneskerettighetserklæringen av 1798 var trykkefriheten fastslått som et viktig prinsipp. I Danmark/Norge var det full trykkefrihet da kongens livlege Struensee overtok styringen rundt 1770, men det kom en viss innskrenking i 1771. Året etter ble reformatoren ryddet av veien, og sensur ble igjen innført. Det var en liberal periode etter 1784, men den såkalte *Trykkefrihetsforordningen* av 1799 var i realiteten en ny sensurordning for Danmark/Norge. Sensuren ble utført ved Universitetet i København.

Ludvig Holberg, som også var sensor, var en av de første som populariserte vitenskapelig stoff i den dansk-norske staten. Når Holberg ironiserte over amatørpolitikeren og kannestøperen Herman von Bremen var det ikke fordi Holberg var imot å spre kunnskap, «det var de halvlærde og ufordøyde kunnskapene han ville til livs.» (Nettum 1958:24). Men som tilhenger av eneveldet gjorde han narr av «enklere sjeler» som forleser seg eller streber seg ut av sin egen samfunnsklasse. Det samme kan sies om bondesønnen Erasmus Montanus. Han misbrakte sin akademiske «lærdom» da han kom tilbake til sine egne, Mor Nille og de andre bøndene hjemme på Bjerget.

I opplysningstidens Europa var det ikke bare aktørens rang og sosiale posisjon som ga makt og innflytelse. Den offentlige diskusjonen bygget på kunnskap og gode argumenter. Med handel og industrialisering styrket borgerskapet sin stilling.*) Fra slutten av 1700-tallet samlet norske borgere, embetsmenn og etter hvert håndverkere seg til selskapelighet i forskjellige klubber, amatørteatre og leseselskaper. I hovedstaden København møttes patriotiske nordmenn i *Norske Selskab* fra 1772.

Den franske revolusjonen og den amerikanske frigjøringserklæringen bidro til økt interesse for politikk. Grunnlovsforfatterne på Eidsvoll i 1814 ble også påvirket av USAs uavhengighetserklæring og grunnlov fra 1770-80-årene. Idéer om folkesuverenitet, maktfordeling og rettsikkerhet fikk gjennomslag. Opplysning og dannelselse skulle bidra til å skape fremskritt, identitet, tilhørighet og felles verdigrunnlag. Idéhistorisk er dette et kjennetegn på *moderniteten*, som etter renessansen satte det frigjorte mennesket i sentrum. Det religiøse «fundamentale» verdensbildet ble erstattet av vitenskap, fornuft og erkjennelse: «Moderniteten refererer seg ikke til fortida eller til ei utanforstående og overordna, ikkje-rasjonell makt («Gud»), men til det sjølvstendige, danna, fornuftige mennesket som må skapa sin egen normativitet» (Nørager i Vestheim 1994:97).

I modernitetens verdensbilde var det ikke lenger religionen som var alene om å gi oversikt og sammenheng. I stedet skapes de store «fortellinger» om det nasjonale eller om troen på fremskrittet. Mennesket fant en ny tilhørighet og «meningen med livet». Det var dette den nye litteraturen og bibliotekene formidlet.

Rolf Nettum (1957) viser hvordan opplysningstidens ideer slo rot i Norge. Kunnskapsformidlingen – og boksamlingene skulle bidra til å gi elementære kunnskaper som sikret den enkelte bedre materielle kår. En viktig oppgave var å bidra til «sivilisering» og bedre «sedelighet». Slik kunne man unngå ikke bare drukkenskap, tiggning og dorskhet, men også fjerne overtro og fordommer. Naturlæren bidro til å utnytte ressursene, men den ga også kunnskap om «Guds storhet».

Det var altså den nyttige fagkunnskapen som ble satt i sentrum. I starten fulgte man eneveldets opplysningsideal: «Alt for folket, intet ved folket». (s. 27) Lenge var det bred enighet om å gi plass til formidling av nasjonsbyggende kunst og kultur. Det gjaldt å skape gode nordmenn som kunne delta i styringen av en selvstendig nasjon. Bøker, tidsskrifter og aviser gjenspeiler en stadig friere og mer åpen debatt om samfunnsforhold. Etter hvert endret folkeopplysningen karakter. Delkulturene kom til orde gjennom et blomstrende organisasjonsliv, møte- og studievirksomhet. Det ble utgitt egne medlemsblad og bøker, og mange hadde egne foreningsbibliotek. Eide konkluderer med at Norge på 1800-tallet ikke var så «grått og kunnskapsløst som noen har hevdet». Det boklige miljøet var «rikt, spredd ut over hele landet og omfattet de fleste lag av folket.» (2013:294)

*) jfr Habermas (1962) *Borgerlig offentlighet*. Om fremvoksten av et kritisk og opplyst publikum.

Bøker fra 1700-tallet fra Bergseminaret på Kongsberg Foto: Øivind Berg NB

De første fag- og skolebibliotekene

Etter reformasjonen fantes det ikke i Norge – i motsetning til ellers i Europa – vitenskapelige institusjoner og høyskoler. Kirkenes gamle boksamlinger ble forsømt, ett unntak var Mariakirken i Bergen (s. 22). Det var bare de gamle katedralskolene som hadde samlinger med variert innhold. Den viktigste var Katedralskolen i Kristiania som hadde røtter tilbake til middelalderen, men på 1600-tallet forsvant det meste av bøkene i bybranner. Biblioteket kom igjen i drift og var fra 1720 offentlig tilgjengelig. I 1736 hadde biblioteket 328 bind, men flere større private samlinger ble innlemmet. (Bjerke 2011a:27). De primære brukerne var lærerne, men elever slapp også til. Skolereformen av 1775 fastsatte at det skulle være bibliotek ved de høyere skolene. Det må kunne kalles den første lovfesting av bibliotek.

Danmark/Norge var organisert med København som sentrum for styring og kontroll. Under napoleonskrigene var imidlertid Norge blokkert og uten kontakt hovedstaden fra 1807. Her var det eneste universitetet, de viktigste arkivene, bibliotekene og rikets nasjonalbibliotek. Dette økte interessen for et eget universitet og vitenskapelige foreninger i Norge. Katedralskolene i Kristiania, Bergen, Trondhjem og Hamar fikk stor betydning. Skolen i Kristiania hadde også undervisning som kvalifiserte til universitetsstudier. En ny type skoler var også vokst fram rundt om i landet, de fleste med boksamlinger:

- I Kristiania kom *Den frie matematiske skole* i 1750. Den ble senere kalt *Krigsskolen*. Den utdannet ikke bare offiserer, men skolerte andre yrkesgrupper som ingeniører og arkitekter. (Bjerke 2011b)
- I Bergen ble det samtidig opprettet en utdanning som supplerte katedralskolen med verdslige fag bl.a. til nytte for byens handelsvirksomhet. (*Seminarium Fredericianum*) (Gatland 2011: 258, 261)
- I Trondhjem var *Seminarium Lapponicum* fra 1752-74 en misjonsskole som ga undervisning i samisk til prester og lærere som skulle undervise samer. (*Seminarium Scholasticum* fra 1717-27)

- I 1757 var *Bergseminaret* på Kongsberg en realitet. Hensikten var å styrke den norske kompetansen på gruvedrift. (Berg 2011)

Skolenes boksamlinger fikk tilskudd fra private samlere. Et eksempel er Bernt Ankers store bokgave til Krigsskolen i 1807. Deler av de gamle samlingene finnes fortsatt, men ofte i andre institusjoner. Ingen av de norske seminarene utviklet seg til å bli universiteter, men både seminarene og katedralskolene var viktige institusjoner som økte kjennskapen til boklig kunnskap i Norge.

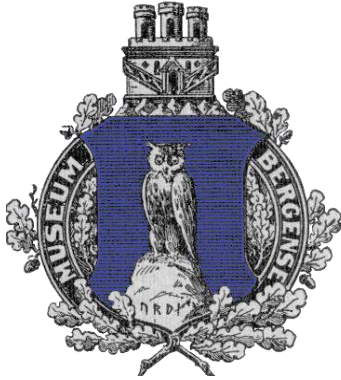

Biskop Gunnerus 1718-73

Trondhjem

Det er først på 1700-tallet at det ble stiftet akademiske sammenslutninger med egne boksamlinger. Det kom flere slike initiativ, og størst betydning for ettertiden fikk «Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab» som startet i Trondhjem i 1760. Stifterne var biskop og botaniker Johan E. Gunnerus, historiker Gerhard Schøning og historiker (og den store boksamler) Peter F. Suhm. Vitenskapsselskapets bibliotek mottok stadig gaver, men det tok tid før det ble et stort bibliotek. Ti år etter starten var det ca 2000 bøker i hyllene. Det hjalp imidlertid godt da biblioteket arvet 12.000 bøker fra Gerhard Schøning. Hans boksamling gir et interessant bilde av en forsker og hans vide interesser. Gerhard Munthe (1997) sier det slik: «Det var knapt nok noe humanistisk emne som ikke var representert i hans boksamling. Selv om Schøning på mange måter var en moderne og spesialisert forsker, hadde han samtidig meget av tidlige tiders polyhistor i sin legning.» (s.40). Schøning og Suhm reiste fra Trondhjem og tilbake til Danmark i 1765. Etter at bibliotekets leder Gunnerus døde i 1773 ble det tungt å drive biblioteket videre. Men en stor bok- og pengegave fra Christopher Hammer (kjent som folkeopplyser og «akevittens far») ga nytt liv til selskap og bibliotek i 1804.

Etter at det nye universitetet ble stiftet i Kristiania i 1811 ble byen etter hvert også landets vitenskapelige hovedstad. Vitenskapsselskapet kom i en periode mer i skyggen, men biblioteket er i dag landets eldste fagbibliotek og «Gunnerusbiblioteket» er en del av Universitetsbiblioteket i Trondheim.

Wilhelm F.K.Christie 1778-1849

Bergen

Den første kjente boksamlingen skal ha vært i Mariakirken allerede i 1317. I 1537, åpnet biskop Geble Pederssøn et offentlig bibliotek i Domkirken. Selv om bøkene var lenket fast, forsvant de etter en tid. Flere store bybranner bidro til at også mange private boksamlinger gikk tapt. Først i 1777 kom det et initiativ av mer varig karakter. Mariakirken fikk en større bokgave, og det ble reist et tilbygg til sakristiet som ga plass til et offentlig bibliotek. (Gatland 2011:258). Det ble sagt at her var det bøker av alle slag: «Sie mögen Qristliche oder Weltliche, Gelehrte oder Ungelehrte seyn». (Etter Rieber-Mohn 1974, s.11).

Halvparten av bøkene var om teologi, men samlingen var ellers preget av vitenskapelig litteratur. Lånerne var gjerne embetsmenn, kjøpmenn, lærere og studenter. Gerhard Munthe viser til at biblioteket i 1818 ble omtalt i pressen som et glemt sted for møll og bokormer. (Munthe 1997:147). Samlingen på 2800 bind er nå i Universitetsbiblioteket i Bergen. Den første trykte bokkatalog (med 534 bind) kom i 1758 fra en «Studenter-Societet» ved Latinskolen. Medlemmene tilhørte et «likbærerselskap». De drev med litt veldedighet, og de hadde et allsidig bibliotek. Flere leseselskaper kom til, et av dem formidlet utenlandsk litteratur. (Gatland 2011:259).

Det eldste biblioteket som fortsatt er i drift er Katedralskolens bibliotek fra 1774. Her var også Claus Fastings boksamling (fra 1790) og bøkene fra Seminarium Fredericianum. Men biblioteket var ikke tilgjengelig for allmennheten. Det ble gjort flere forsøk på å få samlet byens boksamlinger i ett bibliotek. Det skjedde først i 1874 da byen fikk sitt folkebibliotek, «Bergen Offentlige». I 1917 flyttet biblioteket inn i en moderne bygning laget etter amerikanske forbilder. (se kap.3, s.64).

Stiftsamtmann og stortingspresident Wilhelm Frimann Koren Christie var en av grunnleggerne av Bergens Museum i 1825. Hensikten var at «Fædrelandssinnede Mænd» skulle opprette «et Musæum af Oldsager og Kunstsager og et Naturalie-Cabinet af indenlandske Naturalier». Et bibliotek hørte med, men i starten var samlingen liten og etter 1850 konsentrert om naturvitenskapelige emner. Det lokale boktrykkeriet avleverte sine trykk til biblioteket.

Bergens Museum
1866. Arkitekt:
J.H. Nebelong.
Nye bygningsfløyer
kom senere på hver
side. Biblioteket var
i venstre fløy fra
1898 til 1961.
Xylografi (trestikk)
fra Nordiska taflor
b.3 1868.

Etter hvert vokste samlingen, og det kom dubletter og gaver fra Universitetsbiblioteket i Oslo. På 1900-tallet ble museet en viktig forskningsinstitusjon, som sammen med biblioteket ble en del av det nye Universitetet i Bergen fra 1946. (Munthe 1997:94f)

*Det Deichmanske Bibliothek
jubilerte i 1985 med et eget frimerke!*

Kristiania: Det Deichmanske bibliothek

I hovedstaden var Katedralskolens bibliotek åpent for alle fra 1720. Fra 1785 skjer det en viktig endring. For mange av byens innbyggere ble nå «Deichman» ensbetydende med bibliotek. Navnet knyttet fortsatt til byens folkebibliotek og til det nye hovedbiblioteket, *Deichman Bjørvika*. Det har vist seg å være et godt merkenavn, men hvor kommer det fra? Svaret er at det var kanselliråd Carl Deichman som sørget for at Kristiania fikk et godt offentlig bibliotek. Med gaven fulgte det ikke bare penger, men mineraler, mynter, oldsaker og håndskrifter. Mest kjent er Aslak Bolts bibel fra 1200-tallet.

Biblioteket åpnet 12. januar 1785 med taler og en kantate for dagen. Budskapet var optimistisk og typisk for tiden: Vitenskapen er som morgenrøden, den fortrenger mørket. Deichmans gave ville motvirke «Vantro, Overtro og Dumheds vrangne Domme». Det kom flere bokgaver, men samlingen inneholdt mest eldre, vitenskapelig litteratur. En tredel av bøkene var på latin, en firedel på tysk og omtrent det samme var på dansk.

Carl Deichman (1700/05-1780)
– en ekte opplysningsmann

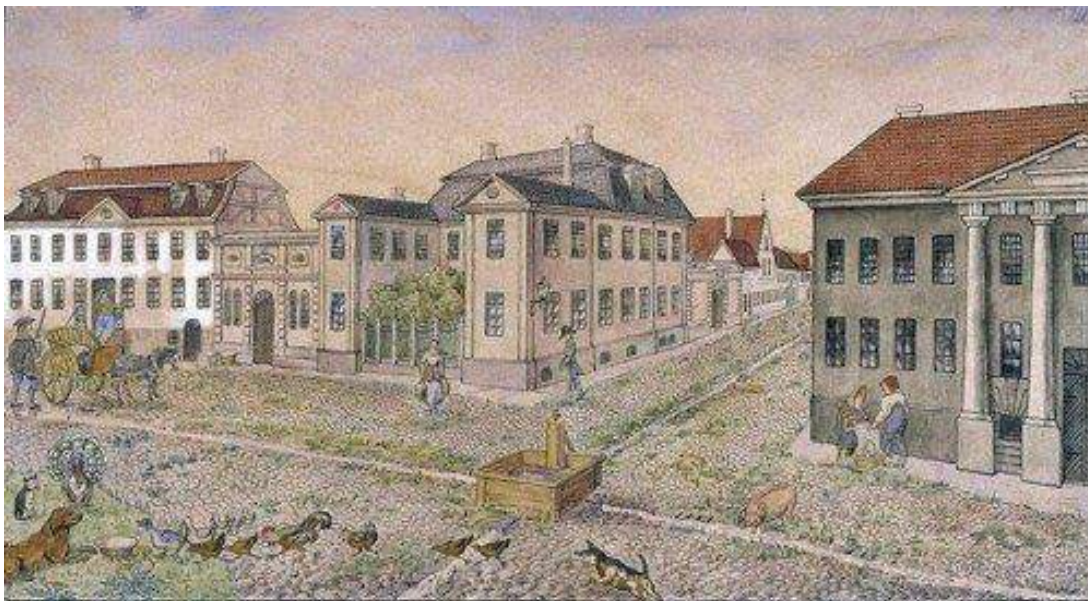
Carl Deichman var født i Danmark, men vokste opp i Kristiania der hans far, Bartholemæus, var biskop og kong Frederik 4s mektige rådgiver i «norske saker». Onde tunger kalte ham Kardinal-erkebiskopen. Sønnen ble i 1726 kongelig pasje og senere hoffjunker. Ved kongeskiftet i 1730 mistet både biskopen og hans sønn sine posisjoner. Carl var deretter ved Bergværksdirektoratet på Kongsberg, men i 1733 ble han tatt til nåde, utnevnt til dommer og beæret med tittelen *kanselliråd*. Deichmans dommerkarriere ble kort. Han trakk seg tilbake og slo seg til slutt ned på Tollbodøya i Porsgrunn. Han og broen arvet penger som de plasserte godt. De drev med handel og jordbruk, og de hadde andeler i flere jernverk. Det er likevel tydelig at Carl egentlig hadde andre interesser. Kanselliråden fant lykken og fulgte sin «Ungdoms Hovedlyst»: I «Philosophisk Ledighed» dyrket han de «Boglige Kunster og Videnskaber».

Deichman hadde kjennskap til en rekke fagområder og trengte et bruksbibliotek. Vakre bøker kom i annen rekke. Han søkte den nyttige kunnskapen, den som kunne skape «vekst og lykke». I bøkene ser er det fortsatt spor etter en som leste med pennen i hånden. Deichman var en typisk representant for opplysningstiden, han var med i vitenskapelige selskaper og brevvekslet med forskere. Han og broren ble rike, og *de seigneurer Deichmanæner* var gjestfrie og populære. Carl ble omtalt som en «gammel, vittig og belest ungarl».

Deichman samlet, systematiserte og forsket både på dyre- og mineralriket. Han skrev avhandlinger om sølvverket på Kongsberg og om gruveeksplosjoner. Andre tema var «Om Falker og Falkejakt» og om Ludvig Holberg som han selv hadde møtt. Han rapporterte videre om naturfenomener. I 1755 skrev han om merkelige bølgebevegelser i et vann på en vindstille dag. I brevet til en sakyndig i København ba Deichman om diskresjon. Han ville ikke vekke latter hjemme hvor han levde «med største høyaktelse». Da brevet kom fram, kom man til at hans observasjoner kunne være fjerne tegn på en viktig nyhet: Det store jordskjelvet som hadde rammet Lisboa.

Deichmanske bibliotek hadde den beste dekningen i emnene historie, geografi og teologi. Skjønnlitteratur var det lite av, men etterspørselen var stor. På utlånstoppen var Cervantes roman *Don Quijote*. Mange leste Holbergs komedier, Shakespeares *Hamlet* og *Snorres Kongesagaer*. Populært var også bøker om natur, historie og biografier.

I årene før biblioteket åpnet kunne man ta «førsteklassen» på Katedralskolen. Skolens bibliotektilbud ble bedret da Deichman-samlingen flyttet til skolen og de to bibliotekene fikk felles bibliotekar, Jacob Rosted. Han hadde tatt seg av «Deichman» ikke bare fra starten, men også etter at han ble rektor i 1803. Til sammen drev han biblioteket i 47 år.

Et viktig veikryss for bibliotekinteresserte i hovedstaden. Byens eldste bibliotek var i Katedralskolen som holdt til i bygningen til høyre. Biblioteket var åpent for byens publikum. Fra 1803 flyttet også Deichmanske bibliotek hit. I bygningen i midten var Krigsskolen med sitt bibliotek som fra 1807 også var åpent for publikum. I Katedralskolens lokaler holdt Stortinget sine møter fra 1814 til 1823. Akvarell av Anna Diriks 1881/ Oslo Museum Foto: Aakvik og Birkelund

Hvem var lånerne?

I dag er det Datatilsynets oppgave å sørge for at ingen får vite hvem som har lånt hva på bibliotekene. Opplysningene slettes etter hvert. Det er derimot mulig å spore de første lånerne på Deichman. Gamle bokkataloger og utlåns-protokoller er bevart. Her signerte lånerne for sine lån. Det betyr at protokollene også er interessante autografsamlinger. Biblioteket åpnet 12. januar 1785 med taler og en kantate for dagen. Budskapet var optimistisk og typisk for tiden: Vitenskapen er som morgenrøden, den fortrenger mørket. Deichmans gave ville motvirke «Vantro, Overtro og Dumheds vrang Domme». Det kom flere bokgaver, men samlingen inneholdt mest eldre, vitenskapelig litteratur. En tredel av bøkene var på latin, en firedel på tysk og omtrent det samme var på dansk.

Noen av lånerne på Det Deichmanske Bibliothek

Conradine Dunker (f. Hansteen 1780-1866) er mest kjent for sin erindringsbok *Gamle Dage*. Den sier mye om det sosiale liv i Kristiania på den tid Deichmanske bibliotek åpnet. Boken bygger på brev som hun sendte til sin bror professor Christian Hansteen. Det var en opplyst og spirituell dame, og hun var modell for den tolerante Oldemor i Bjørnsons *Leonarda*. Conradine lånte 16 bøker i 1794-95, det var mest franske romaner og skuespill (Voltaire, Racine m.v.)

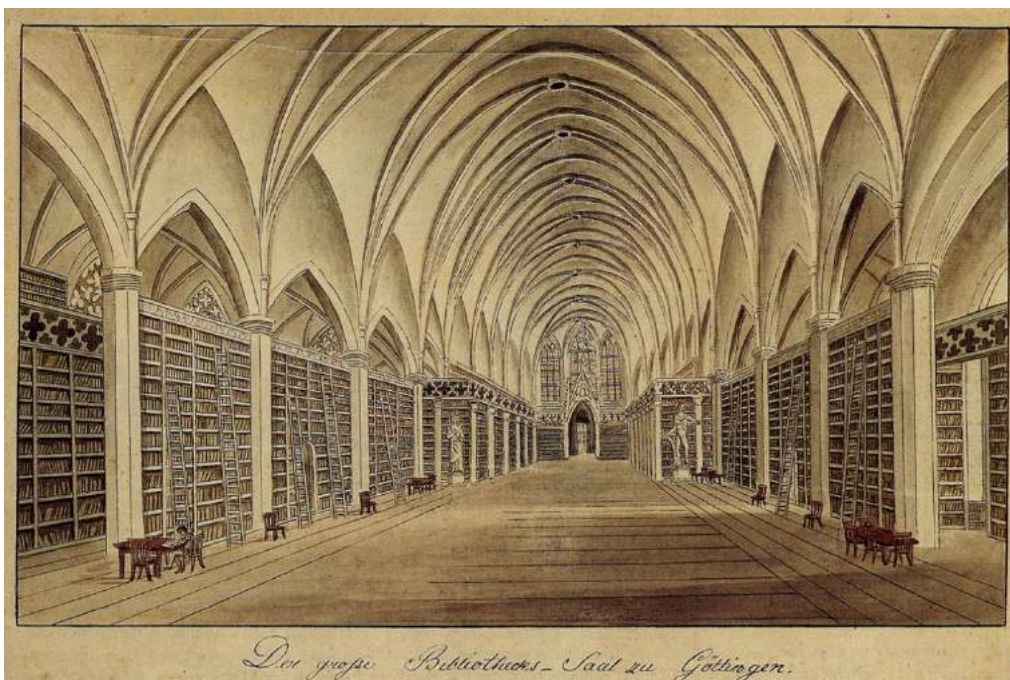
Enevold De Falsen (1755-1808) var justitiarius ved Overhofretten. Han ble forvist til Nordland på grunn av en «scandale amoureuse», men lyktes å redde karrieren. Som forfatter og amatørskuespiller hadde han stor suksess. Han var et hardtarbeidende medlem av regjeringskommisjonen av 1807. Arbeidspresset ble for stort, han tok sitt eget liv og ble funnet ved strandkanten i Bjørvika. Han lånte 16 bøker i 1788. Sønnen C.M Falsen ble kalt Grunnlovens far.

Ernst Kinck (1761-1819) var kjøpmann og lærer i Kristiania. Han var en hendig mann som også var kjent for å lage silhuetter. Han lånte 11 bøker i 1793-94. (Alle «biografier», fritt etter: Terland 2014)

Helge Terland, tidligere nestleder ved Deichmanske og biblioteksjef i Kristiansand, har forsket på dette materialet. På syv år, fra 1789 til 1796, ble det lånt ut vel 6.000 bøker. Gjennomsnittet var ca. 15 pr låner, men noen lånte bare en bok, de ivrigste kom opp i et par hundre. Det var i alt 405 lånere. Ved hjelp av folketellinger og andre kilder laget Terland små biografier over nesten hver eneste låner. Dette gir et godt innblikk ikke bare i brukernes kunnskapsnivå og interesser, men også i tidens sosiale og kulturelle liv. Blant lånerne finnes det enkelte håndverkere og noen få som kunne kalles «fallerte personer». Men biblioteket ble mest brukt av de øvre sosiale lag med medlemmer av kjente handelsfamilier som Anker og

Collett i spissen. Ellers er det mange embetsmenn, leger og jurister. Syv av lånerne ble medlemmer av Riksforsamlingen i 1814, og tretten møtte på Stortinget. Ungdommen var representert ved elevene ved Katedralskolen. Knappt 10% av lånerne var kvinner, flere av dem ville ha skjønnlitteratur på fransk. (Terland 2014)

Da biblioteket startet hadde byen ni tusen innbyggere, men mange hadde begrensede leseferdigheter. Det må regnes som et godt resultat når biblioteket fikk 400 lånere. Biblioteket hadde sine mangler, men den lille provinsbyen hadde tross alt fått sin første kulturinstitusjon, frikoblet fra kirke og skole. Det var åpent for alle, men samlingen var ikke slik at det kan sies å være et bibliotek for alle. Derfor er det naturlig å behandle biblioteket sammen med de første fagbibliotekene.

Et forbilde for Norge: Den store boksalen, med åpne hyller, i Göttingens Universitetsbibliotek. Ca 1820. Wikimedia

Universitetet kommer

Fra 1700-tallet var det mange nordmenn som ville bryte med den sentralistiske dansk/norske «helstaten». Dette kommer til uttrykk i en økt interesse for å styrke vår egen kultur- og kunnskapsformidling. Lese-selskaper og bibliotek ble viktige støttespillere i denne prosessen. Krig og blokade forsterket behovet for et eget universitet. Men det tok tid, først i 1811 ga kongen sin tilslutning. *Det Kongelige Frederiks Universitet* var en realitet. Forventningene var store; et universitet skulle ikke bare ha et godt bibliotek, men også institusjoner som museum, observatorium, laboratorier og botanisk have. Universitetets nye professorer hadde studert ved flere forskjellige universiteter i Europa og sett at god forskning og undervisning baserte seg på gode bibliotekstjenester.

Georg Sverdrup (1770-1850) var første leder av Universitetsbiblioteket fra 1813 til 1845. Han var sentral i Selvstendighetspartiet og spilte en viktig rolle i Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814.

Universitetsbibliotekets første bibliotekar ble Georg Sverdrup, professor i klassiske fag. Han hadde selv studert i København, men inspirasjonen fra Universitetet i Göttingen var nok viktigere. Dette biblioteket var ledet av Christian Gottlob Heyne som også var professor i klassisk filologi og arkeologi. Biblioteket var likevel mest kjent for å ha et bredt og aktuelt tilbud av den nyeste litteraturen. For å skaffe de viktigste bøkene hadde biblioteket egne agenter i de meste kjente universitetsbyene. Disse fulgte nøye med på det som kom av ny forskning. «I Göttingen kunne enhver universitetslærer eller student på denne måten holde seg fullt oppdatert på vitenskapens nyvinninger fra hele den vestlige verden.». Mens mange universiteter ble oppfattet som gammeldagse, foreldede presteskoler, la man i Göttingen vekt på «nyttige og moderne emner – formidlet 'mit Geschmack und ohne Pedanteri'» (Collett 2011:12).

I Norge var det begrensede ressurser til å realisere alle idealene fra Göttingen, men universitetet ble landets sentrale institusjon for forskning og høyere utdanning. En viktig oppgave var å sørge for at landet fikk samfunnsnyttige profesjonsutdanninger som for eksempel i medisin, farmasi og juss. For at dette skulle lykkes var det nødvendig å satse på et godt bibliotektilbud.

Ved opprettelsen i 1811 hadde Kong Frederik bestemt at det nye universitetet skulle få en større bokgave fra den danske moderinstitusjonen. Det dreide seg om ca 30.000 bøker. Mange av dem var dubletter fra Det kongelige bibliotek. Det er usikkert hvor mange av bøkene som stammet fra Suhms store samling som kongen hadde kjøpt tidligere. På grunn av napoleonskrigene tok det tid før bøkene var på plass i Kristiania.

Elisabeth Eide (2011) har undersøkt grunnstammen i biblioteket, den store bokgaven av dubletter fra København. Hun kom til at gaven var mindre enn antatt og besto for en stor del eldre og til dels uaktuell litteratur. Det kongelige bibliotek hadde også byttet ut sine slitte eksemplarer med Suhms bøker. For å komme i gang var det derfor nødvendig med ekstra midler til bokinnkjøp. I 1815 kunne det nye biblioteket åpne i midlertidige lokaler. Samlingen økte raskt og i 1828 hadde biblioteket over 90.000 bøker – et omfang som var mellom to og tre ganger større enn samlingene fra Deichman og Katedralskolen. I biblioteket var det også etterspurt skjønnlitteratur.

«Nasjonalbibliotek»

Universitetsbiblioteket ble i praksis også nasjonalbibliotek. Norske trykkerier var pliktige til å avlevere bøker og andre trykksaker til biblioteket fra 1815. Men mellom 1840 og 1882 ble det mer tilfeldig hva biblioteket kunne skaffe av norsk litteratur. Den juridiske hjemmelen for avlevering var opprinnelig knyttet til håndverkslovgivningen som ble liberalisert i 1839. Først i 1882 lyktes det å få lovfestet en ordning med pliktavlevering igjen. Biblioteket opprettet «Norske avdeling» som tok seg av de nasjonale oppgavene. «Det var ikkje som ein frittstående institusjon, men for si tid ei funksjonell og god løysing.» (Henden 2011:197).

Deichmanske bibliotek ble nå forsømt og lite brukt. I 1840 ble bøkene pakket ned, og nye lokaler var ikke klare før i 1844. En optelling av lånerne i 1875 viser at andelen arbeidere og tjenestefolk hadde øket. Ringdal skriver at denne endringen hadde «trosset seg fram på tvers av bibliotekets politikk snarere enn på grunn av den.» (1985:64). Dette forklarer at det ble startet flere leiebibliotek som kunne tilby både spennende og underholdende litteratur. Universitetsbiblioteket ble nå hovedstadens viktigste. Først med Bibliotekrevolusjonen i 1898 kom Deichman godt på banen igjen.

Magasin i Universitetsbiblioteket, «Domus Bibliotheca» fra ca 1850 til 1913. Foto:NB

Jens Braage Halvorsen. Tegning: Wilhelm von Hanno

Våre nasjonale bibliografer

Universitetsbiblioteket bidro til å styrke den litterære nasjonsbyggingen. Innsamlingen av trykt materiale ble vesentlig forbedret av ny avleveringslov og av bibliotekets Norske avdeling. (Se s. 29 og kap 3). Det ble også lagt ned et imponerende bibliografisk arbeid som resulterte i standardverk som fortsatt er i bruk. Her nevnes noen av pionerene som kartla den norske bokheimen.

Jens Braage Halvorsen (1845-1900). Litterat og bibliotekar, leder for UBs Norske avdeling fra 1883. Utga bl.a. *Norsk Bog-Fortegnelse* og hovedverket *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1880* i seks bind med opplysninger om forfattere, verk og omtaler. Bind 5 og 6 ble fullført av Halvdan Koht i 1908.

Hjalmar Pettersen (1856-1928). Bibliotekar ved Norske avdeling. Utga *Bibliotheca Norvegica* i fire store bind som blant annet inneholder norsk Nasjonalbibliografi før 1814. .

Vilhelm Haffner (1864-1959). Stortingsarkivar. Utga biografier over stortingsrepresentanter og et hovedverk i norsk bibliografi: *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentariske kommisjoner*. (I dagens språk: *Utredninger fra offentlige utvalg*). Omfatter perioden 1814-1934. Følger hver sak bibliografisk og kommentert fra utredning, videre saksgang, debatter og til vedtak.

Anton Aure (1884-1924). Boksamler og bibliograf. Han utga de første bindene av *Nynorsk Boklista* som er en «nasjonalbibliografi» over litteratur på nynorsk og bygdemål. Han dekket perioden fra 1646-1920. Verket ble videreført av andre. Aure samlet også materiale til et forfatterleksikon.

I serien ***Norsk bibliografisk bibliotek*** (Redigert av Kaare Haukaas) kom blant annet følgende bibliografier i bokform:

Norsk tidsskriftindeks 1918-1965 (40 bind 1919-71)

Tom Arbo Høeg: *Norske aviser* for 1763-1969. (2 b. 1973-74)

Eiler H. Schiøtz: *Utlendingers reiser i Norge* (2 bind utg. 1970-1986)

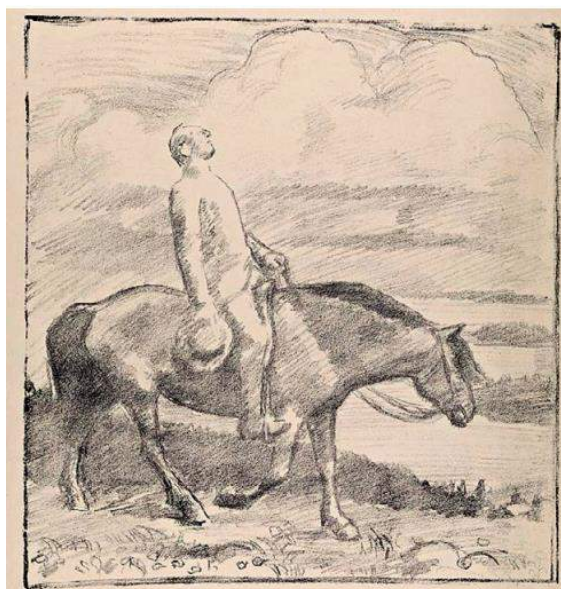
Sámi bibliografia for 1945-87

I tillegg kommer bibliografier over forfattere, lokalhistorie, topografi m.v.

Et eksempel på nyere bibliografi i bokform er Ernst Bjerkes (2020) «beskrivende katalog» *Bibliotheca Wergelandiana* om Oslo Katedralskoles Wergeland-samling. Boken er også tilgjengelig på www.kattabiblioteket

De fleste bibliografiene, som er nevnt i denne oversikten, er enten digitalisert på Nasjonalbibliotekets nb.no eller dekkes i nye baser/bibliotekataloger.

2 Bibliotek for bønder og allmue 1790-1890

Ex Libris fra Wergelands «eget» bibliotek på Eidsvoll, med slagordet om «Boghylden». På Erik Werenskiolds litografi er det en himmelveendt dikter på Veslebrunen.

Leseselskaper og potetprester

Under den store revolusjonen i Frankrike ble mange av de katolske prestene stemplet som forrædere og henrettet. I Norge fikk prestene en helt annen rolle: De innførte opplysningstidens idealer. Fra slutten av 1700-tallet arbeidet mange av dem med å spre nyttig kunnskap om naturen, om nye vekster som poteten og om et mer effektivt jordbruk. Noen av prestene drev selv med forskning, vitenskapelige innsamlinger og topografiske beskrivelser.

I 1769 ble *Det Kongelige Danske Landhuusholdningsselskab* opprettet. Hensikten var å gi opplysning om bedre jordbruk og nye dyrkingsmetoder. Virksomheten spredte seg til Norge, og Selskabet støttet opprettelsen av boksamlinger. Fra slutten av 1700-tallet kom det flere private leseselskaper, til «Oplysnings og gode Sæders Udbredelse». En av pionerene var den danskfødte opplysningsmannen og biskopen Frederik Julius Bech. Han bidro til at det i 1809 kom en nasjonal organisasjon *Det Kongelige Selskab for Norges Vel*, som arbeidet for å bedre primærnæringene, skolene og boksamlingene. I leseselskapene ble innkjøp av bøker finansiert av kontingent fra medlemmene. Bøkene sirkulerte, og etter hvert oppsto små bibliotek. Norges Vel var en viktig bidragsyter, og det kom inn bokgaver og penger.

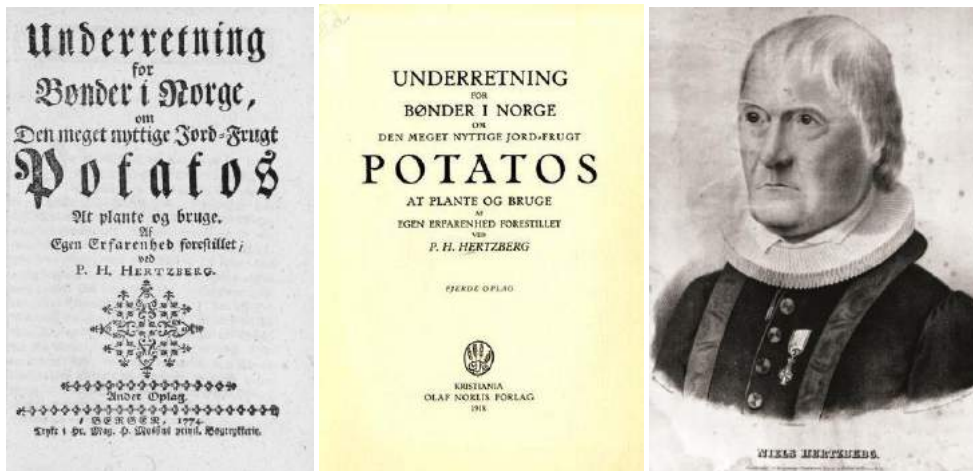
Peder Hansen (1746-1810), med fruens gravurne.(arkiv.dk) T.h.: Hans Nielsen Hauge (1771-1824)

Den danske teologen Peder Hansen var biskop i Kristiansand stift fra 1799 til 1804. I løpet av den korte tiden startet han ca 40 leseselskaper i bispedømmet. Lis Byberg peker på at de som ønsket medlemskap måtte søke om opptak, og at deltakerne ble rekruttert blant bygdens elite og de velstående bøndene. Møteformen var eksklusiv og hadde et «ritualisert» preg. (1998:143). I hvert leseselskap var det rundt et 30-talls betalende medlemmer. I Hansens bibliotekreglement heter det imidlertid at dersom en «bekiendt, skikkelig, men fattig Huusmand eller Strandsidder ønske at læse et eller andet Skrivt, men ikke formaae at give sit Bidrag til Selskabet, kan det tillades.» (Etter Kildal 1949:57). Det finnes ikke opplysninger om hvordan denne «unntaksbestemmelsen» ble praktisert.

Hansen ble i 1804 kalt tilbake til Danmark. Norske bibliotekshistorikere, som Arne Kildal (1949), har hevdet at Hansens opplysningsvirksomhet ikke var godt ansett i Danmark. Hvis det ble gjort for mye for folkeopplysningen i Norge, «kunne frihetslengslene bli for farlige» (s. 63). Lis Byberg (1998) viser at dette ikke stemmer. Myndighetene ønsket nettopp en kontrollert folkeopplysning av denne typen. Hansen ville at bonden skulle bli «sædelig, flittig og lykkelig»:

Gode Skrivters Læsning er af alle Fornuftige anseet, som det nærmest virkende Middel til Menneskets Opvækkelse og Forædling; ogsaa har Bonden dertil god Leilighed i de lange Vinter-Aftner.» (Etter Byberg & Frisvold 2001:69)

«Potetprestene» så det som sin oppgave å følge den kongelige instruks om å opplyse bøndene om bedre dyrkningsmetoder. Prestene representerte staten og skulle også motvirke de «religiøse svermeriene» som preget tiden. Størst frykt blant det etablerte presteskap var det for legpredikanten og forfatteren Hans Nielsen Hauge. Han reiste landet rundt og forkynte den «gamle», pietistiske kristendommen. Haugianerne hadde stor tro på praktisk kunnskapsformidling, men de var – i motsetning til autoritetene – også opptatt av religionens følelsesmessige og spirituelle sider. Med unntak av Hauges siste skifter vil dagens lesere oppfatte forkynnelsen som overlesset, ulogisk og uten stringens, men likevel se noe av magien?

«Potetprest» P.H. Hertzbergs bok om *Jord-Frugt Potatos at plante og bruge* (1763)

Rundt 1800 var Hauge landets mest leste forfatter. Tilhengerne ble kalt nettopp «lesere». *Hauges Venner* ble en landsomfattende bevegelse som styrket sin identitet gjennom dette litterære kretsløpet. Til bok- og tidsskriftutgivelsene fikk Hauges tilhengere etablert papirfabrikk i (Eiker) og trykkeri i Kristiansand.

Hauge var en gründer som skapte ny industri- og handelsvirksomhet. Dette ga mange nye arbeidsplasser slik at menigmann fikk et bedre utkomme og mange ble selveiere. Han ble fengslet i 1804. En viktig grunn til det kan være at biskop Peder Hansen hadde advart det kongelige kanselli i København. Hauge ble oppfattet som en fanatisk svermer som skapte mistillit til staten. Hansen ville at myndighetene skulle gripe inn mot «Hauge og hans omvandrende Emissarier». (Kildal 1949:64). Det ble også antydnet at det kunne komme et politisk opprør fra haugianerne. Hansens uttalelser ble tillagt stor vekt, og Hauge var i fengsel helt fram til høsten 1814. Han ble imidlertid satt fri i nødsåret 1809 for å produsere mangelvaren salt av sjøvann langs kysten. (Se også s. 39). Senere ble Hauge et samlende ideal for så vel statskirke som frimenigheter.

Sivert Aarflots bibliotek og trykkeri på Ekset

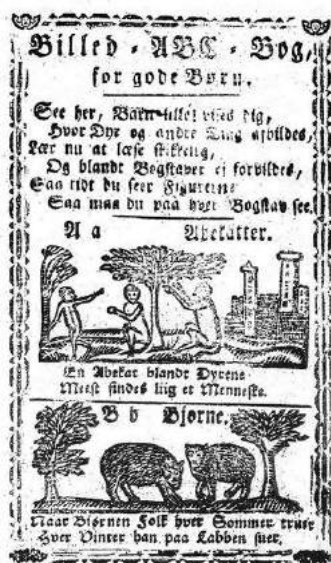
Det er uklart hvor mange leseselskaper som ble startet, men det første kom i Nes i Hedmark i 1793 eller 1794. Året etter fulgte Seljord i Telemark og Innvik i Sogn. De neste årene kom Gjerstad, Sønedeled i Agder, og Røros. De hadde forskjellige navn. De første het gjerne *læseselskab*, men de kunne ha navn som *læsebibliothek*, *landbogsamling*, *almuebogsamling*. (Kildal 1949:47). Det er vanskelig å si hvor lenge de enkelte var i drift, men det ser ut til at aktiviteten kan ha gått ned i krigsårene fra 1807.

Det var ikke bare prestene som startet leseselskaper. Lærer, bonde og lensmann Sivert Aarflot (1759-1817) åpnet sitt eget bibliotek i 1797 på gården Ekset i Ørsta. Han ble «oppdaget» av presten Hans Strøm som utga folkeopplysende skrifter og det topografiske verket *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør* (1762-69). Aarflot ble også støttet av dikterpresten presten Claus Frimann som bl.a. utga *Almuens Sanger*.

Sivert Aarflot

Begge inspirerte den evnerike Aarflot. Han samlet bøker og fikk kongelig tillatelse til å starte et *Frit Laanebibliotek i Ørstens Sogn*. Dette ble vårt første uavhengige utlånsbibliotek som ikke var knyttet til prest eller kirke. Aarflot hadde likevel flere religiøse bøker enn det som var vanlig i de prestestyrte samlingene. I starten hadde biblioteket 84 bøker, etter to år økte antallet til 114. Da Sivert Aarflot døde i 1817 var det ca 550 bøker og 25 kart i samlingen. Alt gikk tapt under en brann i 1844.

Aarflots trykkeri laget også bilder (xylografi/trestikk, skåret i tre). Her fra Billed-ABC-Bog for gode Børn. T.v.: Abekatter og Bjørne. I midten: Zobler, Cæler og Dørne. 1815. (Aarflot-museet). T.h.: Berthe Canutte Aarflot, salmedikter og haugianer.

Sivert Aarflot erfarte det ikke var så lett for alle å forstå det de leste. Skolegangen var kort, kanskje ikke mer enn 10 dager i noen få år. Han begynte derfor å lage egne, «letteste» publikasjoner. Temaene like gjerne om astronomi og geografi som om metoder for bedre fiske og landbruk. Men det var kostbart og upraktisk at nærmeste trykkeri var i Bergen. Forbausende nok fikk Aarflot i 1808 kongelig tillatelse til å starte et trykkeri. Det ble det første på landsbygda.

Jostein Fet har skrevet om trykkeriet og utgitt bibliografien *Eksetiana*. Om Aarflots *Norsk Landboeblad* (1810-16) skriver Fet at det var et enestående kulturtiltak: «Eg har i alle fall ikkje vore i stand til å finne noko liknande blad så tidleg, utgitt av ein sjølvlerd bonde på hans eige primitive prenteverk, midt i eit forholdsvis grisgrendt bondemiljø.» (2006:7). Det kom også en rekke andre skrifter og bøker. Aarflot organiserte en søndagsskole med undervisning i naturfag og landbruk, og han arbeidet for næringsliv og jorddyrking i Sunnmøre Landhusholdnings-selskap. Som takk for innsatsen ble han hedret av kongen og utnevnt til *Dannebrogsmænd*. Datteren, Berthe Canutte, var haugianer og skrev religiøse tekster og salmer. Sønnen Rasmus videreførte arbeidet med

trykkeriet og biblioteket. Aarflots prenteverk er fortsatt i drift – og i familiens eie. Til å være «på bygda» var dette et imponerende tiltak til nytte for mange. En bondegutt, som vokste opp i nærheten brukte biblioteket jevnlig, ble veiledet – og inspirert av Rasmus Aarflot. Det var her den selvlærte Ivar Aasen fikk sin første skolering.

Nasjonsbygging

I Norge var kulturlivet i 1830- og 40-årene preget av striden mellom Wergeland og Welhaven. Samfunnet ble politisert og et sentralt spørsmål var hva slags forbilder og tradisjoner den norske kulturen skulle bygge på: Skulle dikterne være bundet av forbildene fra den danske kulturen eller kunne det skapes noe eget og helt nytt på et «norsk» grunnlag? Striden kan også oppfattes «som reflekser av motsetningen mellom embetsstand og gammel overklasse på den ene side, og liberalt småborgerskap og bønder på den andre.» (Dahl 1971:240). I Norge ble kulturliv og politikk to sider av samme sak. Et eksempel på denne tenkemåten er *litteraturhistorikeren* (og nasjonsbyggeren) Gerhard Gran som holdt et patriotisk foredrag for danske studenter ved hundre-årsjubileet for 1814. Gran karakteriserte først nasjonsbyggingen slik Ibsen lar Håkon Håkonsson si det i *Kongsemnerne*: «Norge var et *rike*, det skal bli et *folk*.»: I Norge ble derfor all

«kunst, diktning, forskning, ja endog religion [...] til *politikk*. Der er jeg blit staaende, og herfra ser det ut som Hans Nielsen Hauge, Henrik Wergeland, P.A. Munch, Asbjørnsen og Moe, Tidemand og Gude, Bjørnson, Ibsen allesammen har arbeidet på det samme, – det samme som man – med mindre talent – kjæmpet henimot i stortingsalen og i regjeringskontorene.». (Gran 1916:1)

Tidens ledende kunstnere hentet fram de nasjonale temaene, gjerne fra «Oldtiden». Ny kunst bygget på innsamlet folkelig diktning, musikk og språk. Viktige bidrag kom fra eventyrsamlerne Asbjørnsen og Moe, salmedikteren Landstad, komponisten Lindeman og språkrøkteren Aasen. Videre skulle historieskrivingen bidra til nasjonsbygging og skape en nasjonal identitet. Et eksempel er Peter Andreas Munchs store verk *Det norske Folks Historie*, 1851-1863. «Det nasjonale gjennombrudd» kom til å prege kulturlivet. Bibliotekene måtte ta stilling til en helt ny litteratur. Henrik Ibsen fikk trykt *Fru Inger til Østeraad* i 1857. Bjørnson fulgte opp med sitt nasjonale spill, *Mellem slagene* i 1857 og med de nyskapende bondefortellingene. (*Synnøve Solbakken*, *En glad Gut* osv.) Selv om mange av diktverkene hadde en historisk ramme, kunne samtidskommentaren være klar og uttalt. Dette er f.eks. tydelig i Ibsens *Fru Inger til Østråt* som fremstår som en tvilrådig Hamlet i spillet om Norges selvstendighet. Staten ga dikterlønn til Bjørnson i 1863 og Ibsen i 1866. Ivar Aasen fikk statsstipend for å granske norske dialekter og la slik grunnlaget for det nynorske skriftspråket.

Camilla, malt av faren Nicolai Wergeland 1830, Foto fra ca 1900 Worm-Petersen Oslo Museum. T.h.: Amtmannens døtre i Gyldendals utgave fra 2013. Omslagsdesign Laila Mjøs/Blæst.

Den norske litteraturen ble etter hvert preget av realismen. Vår første «tendensroman», Camilla Colletts *Amtmannens døtre*, utkom (anonymt) allerede i 1854-55. Boken tar avstand fra tidens fornuftsekteskap, men den sviktede Margrethe oppsummerer sine tanker (og forfattere hun har lest) med ønsket om en *åndelig* frigjøring slik:

«Hvad vi ville, er en større *Tankens* og *Følelsens* Frihed, Ophævelsen af de utallige latterlige Hensyn og Fordomme, der hemme denne, sandere, og mindre forskruede Dydsbegreber, en sundere Moral, [...] en større aandelig uafhængighed af Mænderne, der vilde bringe en større Nærmelse tilveie og tillade os at være Mere og i en dybere Forstand for dem, end nu.» (1855:159f,b.I)

Camillas far, Nicolai Wergeland, var medlem av Riksforsamlingen i 1814. Han ble upopulær blant medlemmene av Selvtendighetspartiet og ble ikke valgt til høstens Storting. I 1816 ble han utnevnt til sogneprest i Eidsvoll. Sognepresten arbeidet for å få et norsk universitet, og han var en aktiv deltaker i samfunnsdebatten. Denne interessen videreførte både Camilla og broren Henrik. Colletts samfunnsengasjement og kvinnesyn fikk etter hvert stor innflytelse. Det samme gjaldt Henriks tro på lesing, bibliotek og folkeopplysning. På Vestlandet besøkte han opplysningspresten og «folkelæreren» Niels Dahl som ble karakterisert slik:

Medens svarte Myr forgyldes,
 Templet – hør! – af Toner fyldes.
 Det er Englevingers Klang,
 dem han ud af Kofter spiler:
Brød af Steen og Aand af Striler
Dahl i Eivindvigen tvang.

Sognebibliotek og allmuebibliotek

Fra 1830-årene ble det bedre tider, samtidig kom en oppblomstring av *allmuebibliotek*. Selskapet for Norges Vel ble reorganisert i 1829 og støtten til boksamlingene økte gjennom sogneselskapene. Dette skjer samtidig med en styrking av *Almue-Skolevæsenet paa Landet* som ble lovfestet i 1827. Det ble innført skoleplikt fra fylte syv år og fram til konfirmasjonsalder. Først i 1848 kom det et lovverk som også styrket allmueskolen i byene. Samlet sett bidro dette til at lese- og skriveopplæringen ble bedre. I byene var det privatskoler for barn fra de bedrestilte klasser. Allmueskolen ble kalt «fattigskolen». Den høyere skolen var for overklassen, og denne skolen var lenge forankret i den «klassiske dannelsen» med latin, gresk, litteratur og historie som viktigste fag. «Latinskolen» ble inngangsbillett for dem som siktet mot lederstillinger i kirke og statsforvaltning.

Statens engasjement i kulturlivet var lenge begrenset til finansiering av de sentrale institusjoner som kirke og skole. Liberalistiske holdninger sto sterkt, og kunstinstitusjoner som teatre og orkestre var private. For bibliotekene spilte privat finansiering stor rolle. Henrik Wergelands laget utkast til regler for allmueboksamlinger. Her heter det at den enkeltes bidrag skulle fastsettes etter inntekt og eiendom. (Wergeland 1830). Ellers var det som i leseselskapene slik at fattige kunne låne etter at medlemmene hadde lest bøkene.

Etter hvert ga staten bidrag til bibliotekene. Dette åpnet for en viss offentlig regulering. Staten kunne stille krav til kommunen for å gi tilskudd. Regelverket for dette ble fastsatt i statsråd 20. februar 1839. Det var sognepresten og to formannskapsmedlemmer som skulle føre tilsyn med samlingen. Bibliotekaren skulle helst være kirkesangeren eller en lærer. Alle innbyggere skulle ha adgang, og en ny praksis ble innført: Årlige rapporter om virksomheten skulle sendes til departementet.

Sammenlignet med de første leseselskapene hadde allmuebibliotekene et annet mål: de var et veldedighetstiltak for de lavere klassene. I starten krevde noen bibliotek at lånerne til og med måtte dokumentere sin fattigdom. Det er rimelig å tro at de som hadde ansvaret for disse boksamlingene «følte seg som låntakernes lærere og formyndere; særlig kunne det tenkes at presten, som var den lærde mann i selskapet, fikk stor innflytelse på bokvalget.» (Foss 1958:303). Både åndelig og fysisk var tilknytningen til kirken sterk. Åpningstiden var gjerne på søndager etter gudstjenesten. Presten var fast medlem i bibliotekstyrene fram til 1886. (Kildal 1848:145). (I skolestyrene gjaldt ordningen helt til 1959!).

Den driftige agent Wergeland

Den som utnyttet midlene fra Norges Vel og sogneselskapene var Henrik Wergeland, som ble en drivkraft for bibliotekene. Han kalte seg selv for «Selskapets driftige agent». Han fikk også i stand et sogneselskap hjemme på Eidsvoll. Det vakte ikke så stor begeistring blant de kondisjonerte, men

han fikk folk med seg. I Norges Vels tidsskrift, *Budstikken*, agiterte han for saken. Artikkelen hadde en tittel med klart budskap: «*Opmuntring til Almuen at sørge for sin Oplysning især ved gode Bøgers Læsning, og til at sætte sig istand hertil ved at fremme og benytte Almue-Bogsamlinger*». (1830).

Sammen med utkast til lover for bibliotekene presenterte Wergeland en katalog med egnede bøker. Han fremmet også biblioteksaken i sine egne tidsskrifter *For Almuen* og *For Arbeidsklassen*. Han åpnet boksamlinger for arbeidere i Kristianias arbeiderstrøk og i sin egen bolig i Grotten.

Wergeland ønsket seg en opplyst, fri mann og ingen «sløv Mørkets Træl». I *For Almuen*, støttet av Selskapet for Norges Vel, agiterte han for at Bibliotekene skulle formidle «lærerige Beretninger om Verden og om Menneskenes Liv! Du skal lære selv at prøve, hvad din Præst siger dig fra Prækestolen – selv fornuftigen dømme, hvad Dommeren siger fra Dommer-sædet!» Fedrelandet hadde bruk for innsiktsfulle borgere, «Friheden fordrer tænkende». (1830).

Wergeland formulerte det som ble fundamentet i folkebibliotekenes demokratiske idégrunnlag. Det tok tid å bryte med tidens standssamfunn, men den nye grunnloven ga bøndene makt og innflytelse. Wergeland så kunnskap og dannelselse som forutsetninger for økonomisk og kulturell fremgang. Han samarbeidet med Norges Vel fram til sin død i 1845. Interessen for lesing og bibliotek var økende, Wergeland fikk oppslutning for sin agitasjon. I 1839 var det ca 230 allmueboksamlinger i landet. Finansieringen var for det meste privat.

T.v.: Fra Wergelands **Nordmandens Katechisme**. Bonden holder fram Grunnloven som bøndene kunne bruke til å fremme sine rettigheter og bryte «Slavers Baand» Tegning: Adolph Tidemand.

Wergeland var en flittig og kontroversiell skribent. Han fikk likevel i oppdrag å skrive kantaten til 400-årsdagen for Bogtrykkerkunstens Opfindelse, St.Hansdag 1840.

Vord Lys! er en hymne til lyset og opplysningen. Til festen skrev han også skåltalen:

For Trykke-Friheden:

Nei, Presse, løft din sterke Arm!
befri Alverden i din Harm
fra Tvang!

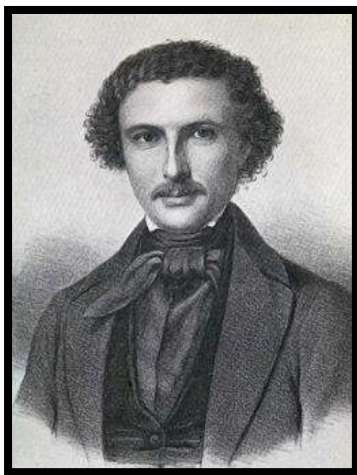
I 1851 tok Søren Jaabæk til orde for å få en permanent støtteordning med årlige bidrag til alle kommuner som sendte inn søknad. Jaabæk, som har sikret seg et navn i norsk historie nettopp på grunn av sin kamp for å kutte offentlige utgifter og skatter, agiterte på denne tiden sterkt for at alle skulle få låne gratis. Statsstøtte ble delt ut fra 1841, men først i 1876 innførte Stortinget faste årlige tilskudd.

Fra bondeopprør til saklig politikk

Bønder, husmenn, arbeidere og kvinner hadde lite å si. Det hendte at norske bønder reiste til København og la fram sine saker for kongen. I kampen mot urimelige skatter, utnyttning og urettferdighet kom det flere steder til blodige opprør. Fengslinger og strenge straffer ble gjerne resultatet. I boken *Komme til orde* viser Anders Johansen (2019) hvordan Grunnloven av 1814 og Formannskapslovene av 1837 åpnet for en friere debatt om politiske spørsmål. Forfatteren legger vekt på at bøndene ofte tapte sine kamper fordi de ikke lyktes med å «komme til orde». Bøndene var representert på Eidsvoll, men det var embetsmennene og de skolerte som førte ordet og bestemte. De behersket det politiske språket og spillet. Dessuten hadde de den kunnskapen som skulle til. Det er likevel påfallende å se at mange bønder fikk makt og innflytelse. Eksempler i denne boken er lensmann Aarflot i Ørsta og Hans Nielsen Hauge. (se s.32f) Selv om mye av haugianernes litteratur var av det «svermeriske slaget» var de lese- og skrivekyndige. Bevegelsen ga et religiøst begrunnet likhetsideal; selv kvinner var aktive og flere av dem var forkynnere. Etter hvert fikk haugianerne verv og posisjoner. Hauges første biograf pekte på at haugianerne som regel var de «eneste blandt Almuen, der formaaede at tage nogen virksom Del i det politiske Liv.» (Bang 1873:418 og Kullerud 1996:320). Fra 1842 ble det innført forsamlingsfrihet som styrket hele organisasjonslivet. Et større mangfold av tidsskrifter ga også bøndene muligheter til å spre sine «ideer inn i en større bondeoffentlighet.» skriver Marthe Hommerstad i *Politiske bønder*. (2014:50). Hun konkluderer med at bøndene klarte «til slutt å skape en politisk bevegelse som også fikk reell makt og innflytelse.» (s.261).

En sentral talsmann for bøndene ble John Neergaard fra Nordmøre (1795-1885). Han var gårdbruker og hadde selv lest seg til kunnskap om forskjellige emner som medisin og juss. Han ga ut et kampskrift for bøndenes rettigheter, «Ola Boka» i 1830. Neergaard ble viktig for å realisere både det lokale selvstyret og for bøndenes innflytelse i rikspolitikken. Han ble valgt til Stortinget i 1833, det såkalte «Bondestortinget», hvor det for første gang var flere bønder enn embetsmenn. Eilert Sundt var ikke i tvil om at «den politiske Bevægelse» vakte «trangen til boglig oplysning». Han la vekt på lokalpolitikken og viste til at styrene for allmuebibliotekene meldte «at ikke før var Formandskabene dannede, før de paa adskillige Steder hjalp til at faa Almue-Bibliotheker istand». (Etter Kildal 1949:99). På slutten av 1830-

årene ble bibliotekspørsmålet drøftet rundt om i kommunene. På tross av kostnadene var det stigende interesse for opplysningstidens idealer. Bibliotekenes rolle var i første rekke å formidle *kunnskap* og *fornuft*. Lesingen av fagtekster åpner for en analytisk tilnærming og gir et innblikk i en logisk argumentasjon. Historikeren Atle Døsland (2009) har i artikkelen *Bønder, bøker og politikk* undersøkt skifteoppgjør både med og uten bøker fra 1800-tallet i utvalgte kommuner. Han ser på sammenhengen mellom skriftkultur og politisk mobilisering. Forskeren tar sine forbehold om å «måle» opplysningsnivå og politisk oppslutning, men han kommer til at det «i alle fall [er] visse indikasjoner på at lesekunnskap kan verka inn på bøndene sine tankemønstre og handlingar på det politiske feltet». (s.158f).

Marcus Thrane (1817-1890) og karikaturen av «nutidens statsbygning». Fra: Arbeiderforeningernes Blad 4. mai 1850. "Arbeidere! Betrakt denne bygning og betenk hvilket tårn av tærende mennesker du har på dine skuldre! og dog betraktes du halvt som et dyr, der ingen mening må ha, ennskjønt det er på dine sterke skuldre den hele bygning hviler...»

Motkultur: vår første arbeiderbevegelse

Fra slutten av 1840-årene vokste det fram en sterk folkebevegelse under ledelse av Marcus Thrane. Arbeiderforeningene gikk inn for en nasjonal og kulturell selvstendighet, men et overordnet mål var kampen for samfunnsklasser som arbeidere, husmenn og småbrukere. På det meste skal det ha vært over 30.000 medlemmer i bevegelsen. Ett av kravene var utvidelse av stemmeretten, noe som ble oppfattet som en stor fare i et samfunn der bare de som hadde eiendom kunne stemme.

Thrane's virksomhet førte til frykt for revolusjon. Stemmerett var ikke for de «uopplyste». Derimot gjaldt Grunnlovens §100 om ytringsfrihet i prinsippet for alle. Dette utnyttet Thrane som var klar over at han måtte «oppdrage denne klasse til et politisk parti» og «undervise den uvitende i politikk om innen- og utenlandske forhold». (Etter: Strømme 1952:122)

Thrane laget leseforeninger med boksamlinger og søndagsskoler med foredrag. Thrane's opplysningsprosjekt omfattet også litteratur- og kulturformidling. Det ble oppført skuespill og utgitt litteratur som ga uttrykk for bevegelsens verdier som ble videreført av arbeiderbevegelsen på slutten av 1800-tallet.

Arbeider-Foreningernes Blad
 – Oplysning, Frihed og Brød
 Foreningens motto:
 «Med Enighet og Kraft lad os Oplysning fremme»

Et viktig redskap var foreningens medlemsblad som startet med Marcus Thrane som redaktør. Han populariserte vanskelige temaer som økonomi og politikk. Kanskje var antallet abonnenter på det meste opp i 6000, men hvert blad ble lest av mange – og lest høyt på møtene. Språket er enklere enn det som var vanlig, og fremmedord ble gjerne forklart. I dette bladet hendte det også at arbeidere og «vanlige folk» slapp til i spaltene. Thranes biograf, Mona R. Ringvej (2014) betegner fengslingen som et justismord. Da Thrane var fengslet ble kona, Josephine, Norges første kvinnelige redaktør.

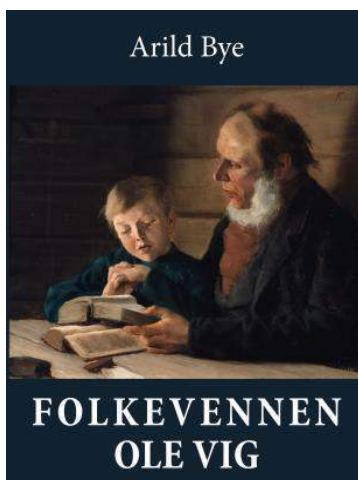
Ole Vig og Folkeopplysningsselskapet

Som en motvekt til Thranebevegelsen ble det i 1851 stiftet et *Selskab for Folkeoplysningens Fremme*. Skolemannen og språkforskeren Hartvig Nissen ble første formann. På romantisk og idealistisk grunnlag skulle foreningen «virke til Folkets Oplysning med særligt Hensyn til Folkeandens Vækkelse, Udvikling og Forædling». Foreningens tidsskrift *Folkevennen* ble i starten redigert av Ole Vig. Med jevne mellomrom kom det tilleggsbøker. Disse ble en del av grunnstammen i mange av allmueboksamlingene. Thranebevegelsen hadde skremt tidens ledende menn. Folkeopplysningsselskapet skulle være en samlende motvekt til klassemotsetninger og opprør. I *Folkevennens* åpningsnummer i 1851 henvendte den nybakte redaktøren seg direkte til leseren – som skulle hjelpes slik «at du fik dit Fædreland, dit Hjem og dit jordiske Kald rigtig kjær, og gjøre dig mere tilfreds og fornøiet med din Stilling, tror du ikke da, det gjorde stor nytte?»

Det viste seg at den første redaktøren var «rett mann til rett tid». Ole Vig var sønn av en fattig husmann, han fikk lærerutdanning på seminaret i Klæbu. Etter noen år som lærer i Kristiansund ble han headhundet til Folkeopplysningsselskapet. Den gang var dette en utrolig klassereise. Arild Bye (2014) har gitt et nært portrett av Vigs rike personlighet og hans evne til å uttrykke seg klart og enkelt i et folkelig språk. Han var opptatt av alt fra diktning og språkrøkt til pedagogikk.

Et høydepunkt for Vig ble hans skjellsettende møte med høvdingen i nordisk folkeopplysning, dansken Nicolaj Frederik Severin Grundtvig (1783-1872). I Norge er han mest kjent som salmedikter og for sin innsats

for folkehøyskolene. Han var også en sentral teolog, filosof, historiker og politiker. Grundtvig ønsket en skole som la mer vekt på en likestilt samtale mellom lærer og elev. Grundtvigs pedagogiske syn åpnet for at den enkelte fikk et friere valg av litteratur, slik det ble i allmueboksamlingene. Det nye opplysningsarbeidet adskilte seg fra skolens pugg. Følelsene skulle engasjeres. Derfor spilte kunst og litteratur en sentral rolle. Grundtvigs program kom klart til uttrykk i hans «højskolesang»: «Hvad Solskin er for det sorte Muld, er sand Oplysning for Muldets Frænde». Oversatt til en prosaisk språkdrakt vil det si: På samme måte som sol og varme er viktig for en god avling i jordbruket, er opplysning og kunnskap nødvendig for menneskets utvikling.

Bye (2014) biografi om Ole Vig (1824-1857). Eneste foto (daguerreotypi) er fra 1850-årene. T.h.: Vigs etterfølger i Folkevennen Eilert Sundt 1817-1875 (xylografi)

Vi gjenfinner Grundtvigs tanker hos filosofen Marcus Monrad (1854), som var en av Folkeopplysningssselskapets stiftere. I artikkelen «Om Theater og Nationalitet» ga han en innføring i tidens idealistiske oppfatning av kunstens og vitenskapens roller i samfunnet og i folkeopplysningen. Monrad mente at den intellektuelle erkjennelsen som vitenskapen benyttet seg av, bare var tilgjengelig for det fåtall som hadde nødvendig bakgrunn og utdanning. Kunsten kunne imidlertid gi folket en direkte og umiddelbar tilgang til de allmenne sannheter – og til det nasjonale fellesskapet.

Slik ble kunst og litteratur et viktig grunnlag i tidens dannelses- og opplysningsideal. Ole Marius Hylland sier at Ole Vig og de etterfølgende redaktørene var «ute etter å påvirke folket, i en grunnleggende forstand.» *Folkevennen* var mer enn kunnskapsoverføring, det var «sosialisering inn i et samfunn.» (2010:195). Det er sagt om Vig at han var et ektefødt barn av 1814, men det betyr ikke at han var en utålmodig demokratiforkjemper. Hans strategi var heller at kunnskap og dannelses skulle legge et fremtidig grunnlag for et bedre og mer rettferdig samfunn. Men det måtte skje gradvis og kontrollert. Dette er den tidsånden og ideologien som preget arbeidet med allmuebibliotekene i tiden rundt 1850. Folkeopplysnings-

selskapet bidro ikke bare med sitt eget tidsskrift og egne bøker. Vig laget lister med oversikt over bøker som var egnet for bibliotekene. Slik ble Vig et slags selvbestalt bibliotektilsyn og et viktig mellomledd tilbake til Wergeland. Eilert Sundt brakte selskapet, tidsskriftet og bibliotekinteressen videre.

Eilert Sundt og allmuebibliotekene

Folkevennen ble fra 1857 til 1866 redigert av Eilert Sundt. Han skrev om bruk av allmuebibliotek og om sin metode «selv-undervisning» som var inspirert av Grundtvigs ideer (Sundt 1859). Det var ikke lett å skaffe seg kunnskaper uten å gå på skole eller universitet, men det hjalp hvis man kom sammen i det som i dag heter studiesirkler der alle fikk i oppgave enten å presentere eller kommentere de bøkene som var valgt.

Samfunnsforskeren Sundt kom med fordomsfrie bemerkninger til bokvalget hvis tilbudet ble for ensidig. Allsidighet måtte være bibliotekenes kjennemerke. Rundt 1860 var det opprettet ca 230 boksamlinger med ca 10.000 registrerte lånere. Folkeopplysnings-selskapet engasjerte seg sterkt i arbeidet med å utgi litteratur, opprette bibliotek, arrangere søndagsskoler og foredrag for arbeidere. Metodene var de samme som Thrane hadde brukt, men nå var hensikten å holde samfunnet stabilt og arbeiderne i ro. De nye «arbeidersamfunnene» var i motsetning til Thranes foreninger «upolitiske», og de ville skape samarbeid mellom klassene.

Det er vanskelig å si om disse tiltakene ble en effektivt motvekt til arbeideropprøret. Thranes arbeiderforeninger ble forbudt, og han ble urettmessig dømt. Etter fengselsoppholdet emigrerte han i 1863 til USA. Opprøret fikk likevel betydning, opplysningsarbeidet fikk et puff framover. Etter 1850 ble det opprettet en rekke foreninger for yrkesgrupper, misjon, målsak, bondesamvirke, avhold, helsearbeid, sport og politikk. Det var heller ikke til å unngå at de nye, «filantropiske» arbeiderforeningene ble opptatt av politikk. I 1890-årene var det flere av disse foreningene som sluttet seg til Arbeiderpartiet.

Hva leste folk?

De første leseselskapene var mest for de kondisjonerte klasser og velstående bønder. Først med allmuebibliotekene fikk «folk flest» et tilbud. Skolen og leseferdighetene ble etter hvert bedre. Interessen for bibliotek var økende, spesielt blant ungdommen. Men flere av allmuebibliotekene manglet oppslutning fra *en* gruppe: «Af kvinder have kun 2 laant, nemlig 1 kone og 1 pige». Det var ennå en sjeldenhet «at et fruentimmer kommer og vil have en bog». Fortsatt ble det sett på som meningsløst «at kvinnene skulle sysle med åndelige interesser.» (Etter Kildal 1949:192). Dette rettet seg etter hvert, kanskje først i de byene som fra 1870-årene hadde egne leseforeninger for kvinner. I hovedstaden var Camilla Collett initiativtaker. Byer som Trondhjem og Porsgrunn fulgte opp.

Eilert Sundt samlet inn opplysninger fra allmuebibliotekene. Materialet gir et innblikk i hva som var mest etterspurt. På 1860-tallet var religiøse bøker fortsatt populært mange steder, men det var økende interesse for historiske og naturhistoriske emner. Sundt sendte ut spørreskjemaer til bibliotekene. Fra 82 bibliotek kom det svar på *hvilke 10 bøker som var mest utlånt*. I 33 bibliotek var *Folkevennen* og *Skilling-Magazin* på topp. Det første hadde et variert innhold av faglitterære artikler. Det andre var et illustrert ukeblad til *Udbredelse af almennyttige Kundskaber*. Det utkom fra 1835-1891. Resten av listen er her sortert etter «sjanger» og med antall «skåringer» fra bibliotekene i parentes.

Skjønnlitteratur Mau: 400 fortellinger (28) – Bang: *Fortællinger* (22) – Beecher Stowe: *Onkel Toms hytte* (17) – Ingemann: *Valdemar Sejr* (10) – Asbjørnsen: *Eventyr* (9), Grave: *Nationale fortællinger for den norske bondestand* (8) – Ole Vig: *Sange og rim* (8) – Bjørnson: *Synnøve Solbakken* (7), Campe: *Robinson den yngre* (7) – Ingemann: *Erik Menveds barndom* (7) – Ingemann: *Kong Erik og de fredløse* (7) – N.R. Østgaard: *En fjellbygd, Billeder fra Østerdalen*

Historie, kulturhistorie Petersen: *Norges historie* (9) – Faye: *Folkesagn* (7) – Snorre: *Norskekongesagaer* (7) – Aall: *Erindringer* (6)

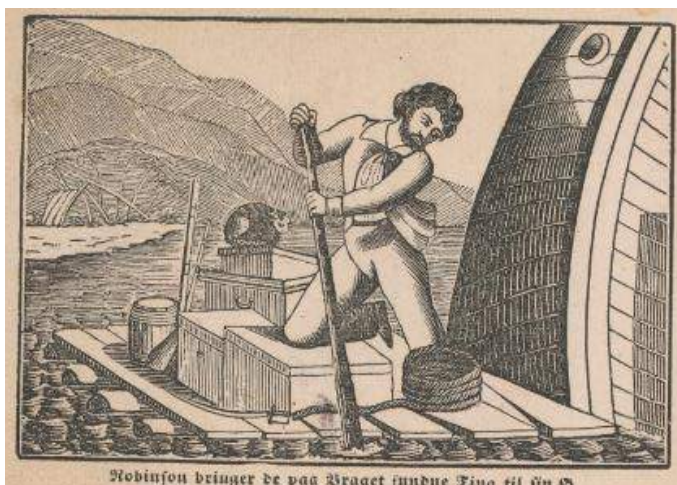
Religion Kristelig samler (19) – Arndt: *Den sande christendom* (9) – Luther: *Bordtaler* (8) – Wexels: *Andaktsbog* (8) – Wildenhahn: *Martin Luther* (7) – Fresenius: *Communionbog* (6)

Natur Berlin: *Naturlære* (24) – Daa: *Jordbeskrivelse* (11) – Møhl: *Jordens merkværdigheter* 6

Tidsskrift. Bang (redaktør) *Meningmands ven* (8)

Basert på: Kildal (1949:196)

I *Folkevennen* fulgte Sundt opp Wergelands og Vigs praksis med å gi anbefalinger om hvilke bøker bibliotekene burde kjøpe. Tilbudet måtte ikke bli for ensidig religiøs, eller «for nyttig» med tunge avhandlinger om jordbruk. Skjønnlitteraturen stod sterkt på «utlånstoppen». Sundt ville ikke si at «ørkesløs» romanlesning var som den «dovreste Dovenskap». Romanen var også diktekunst og en gave som nasjonene trengte for å

«hæve sindet til Begeistring og Freidighed. Og er først den gode stemning vakt hos Læseren, saa føler han seg snart dreven til Tænkning og Læsning om andre Ting.» (Sundt 1859:113f)

Fra Robinson Crusoes mærkværdige Hændelser, Reiser og Eventyr. Kristiania 1839

Ringdal bruker det samme materialet fra allmuebibliotekene og sammenligner med utlånet på Deichmanske bibliotek. Her var ikke den religiøse profilen så fremtredende, men det viser seg ellers at smaken var ganske lik den i provinsen. De fleste steder var det høy skåring for bøker som *Onkel Toms hytte*, *Synnøve Solbakken*, Ingemanns historiske romaner samt *Folkevennen* og *Skilling-Magazin* (Ringdal 1985:71)

I hovedstaden var det stor konkurranse om leserne fra byens 30 kommersielle leiebibliotek. (1860). Nasjonalbiblioteket har trykte kataloger fra 55 slike leiebibliotek. De største bibliotekene hadde boksamlinger med over 5.000 bøker, og de kunne by på flere eksemplarer av hver av de mest populære bøkene. Mange av bibliotekene hadde også bøker på flere språk. Bibliotekhistorikeren Elisabeth Eide kommer til at leiebibliotekene muligens spilte en større rolle enn allmuebibliotekene i tiden etter 1850. (Eide 2013:279) En grunn til dette kan være at noen av leiebibliotekene var bedre til å fange opp den nye samfunnsengasjerte, litteraturen: Collett, Bjørnson, Elster, Garborg, Kielland, Lie, Ibsen (s. 282) Men hovedinntrykket er at leiebibliotekene satset mest på populær skjønnlitteratur. Eide sier det slik: «Selvsagt var det grenser for hva slags litteratur som almuesamlinger, leseforeninger og leiebibliotek ville tilby sine lånere. Om almuen trengte å slappe av med mindre krevende lesning når de av og til hadde en ledig stund, gikk foreløpig grensen ved naturalistiske romaner.» (s. 287)

Bokgaver har, på godt og ondt, spilt en rolle i mange bibliotek. I Gjerdrum ga husmannen Lars Ask sine bøker til kommunen som en start på det som ble bygdas bibliotek. Wergelands boksamling er fortsatt en antikvarisk del av det moderne biblioteket i Eidsvoll. Paul Botten-Hansens store samling på nærmere 12.000 bind dannet grunnlaget for Bergen Offentlige Bibliotek.

Bjørnson, med ryggen til, i sitt bibliotek 1906
Foto Wilse NB

Den mest storslagne gaven, nest etter Deichmans i 1785, er nok Bjørnstjerne Bjørnsons gavebrev til Stor-Elvdal kommune, datert «Aulestad på vor bryllupsdag den 11te september 1891.» Bjørnson mente at det var i Østerdalen han hadde møtt mest velvilje, hygge og heder. Derfor ville han gi boksamlingen sin ikke bare til «morskap og lærdom», men også til frigjøring fra prester og pietister – eller som han selv uttrykte det: «det haardt presteredne og lægmandsskremte folk». Med gaven fulgte et løfte om å bidra mer og et krav om at styret skulle bestå av frisinnede og selvstendige «kvinner som mænd». (Etter Kildal 1949:219f).

Eventyret Nordenvinden om gutten som gikk på stabburet for å hente grøtmeel til middagen.

Men så kom Nordavinden!

Fra den illustrerte barneboken Nor 1838.

Foto: Stiftelsen Oslo katedralskole

Bibliotek og bøker for barn

Etter hvert kom det en egen barnelitteratur på norsk. P. Chr. Asbjørnsen med flere utga i 1838 *Nor*. Boken handlet om «Store og gode Handlinger af Nordmænd», basert på eventyr og sagn. (se ill.) Den første «norske» *Robinson Crusoe* kom i 1839. Året etter fulgte Wergelands samling

Vinterblommer i Barnekammeret. Asbjørnsen lanserte noe helt nytt i 1838, en egen fagbok, *Naturhistorie for Ungdommen*. Flere illustrerte barneblad kom også på markedet, mest populært var *Børnevennen* fra 1843. Den første norske barneboken som fikk litterær status var Jørgen Moes *I Brønden og i Tjernet* fra 1851. Fra 1850-årene kom det et boktilbud for barn i skolene. Det var gjerne læreren og presten som stod for utvalget. Bibliotektilbudet viste seg å være både nyttig og populært. En rapport fra Nittedal vitner ikke bare om at skolebiblioteket ga økende leselyst, men også om at man i «børnenes skriftlige arbeider ser spor af, hvad læsningen af gode bøger betyder for undervisningen i modersmaalet.» (Etter Kildal 1949:229) Fra 1892 ga Stortinget de første tilskuddene til skolebibliotek. Starten var forsiktig, med den ble fulgt opp av lesebokforfatteren Nordahl Rolfsens «Centralstyre» for bøker til folkeskolenes bibliotek. (se kap. 3 s.64.)

Valborg Platou (1839-1928)

var sjef for Bergen Offentlige Bibliotek fra 1883 til 1909. Hun fikk stillingen i konkurranse med 13 mannlige søkere. En av dem var Nordahl Rolfsen. Hun gikk systematisk til verks og bygget opp en god samling. I hennes tid økte utlånet fra 30.000 til ca 100.000 bøker i året. Platou sørget også for at det ble samlet inn midler og utlyst arkitektkonkurranse for et nytt og tidsmessig bygg for biblioteket.

Senere biblioteksjef, Trine Kolderup Flaten (2009), sier i *Norsk biografisk leksikon* at Platou var en dynamisk leder, men også en kontant leder som var «særdeles tydelig i sine meldinger til både personale og publikum, men også en utmerket veileder». Platou var også kjent som lyriker, skribent og teateranmelder. Hennes fire brødre fikk solide akademiske utdannelse, mens søsteren studerte på egen hånd. Hun var språkmektig og mye brukt som oversetter.

Kø ved skranken på Bergen Off. Bibliotek ca 1900. Biblioteksjef Platou midt i bakgrunnen. Foto: Bergen Off. Bibliotek

Bibliotekrevolusjon pågår.

Haakon Nyhuus med sitt personale i 1908.

Seks år senere var det 15 fagutdannede de fleste «USA bibliotekarer» av de totalt 25 ansatte. (60%) Foto: Deichmanske/Bibliotekaren.

Gruvesamfunnet Løkkens folkeboksamling. Nå i Orkland kommune. «Kombinasjonslokale» med bokskap. Ca 1915. Biblioteket drev også stedets kino.

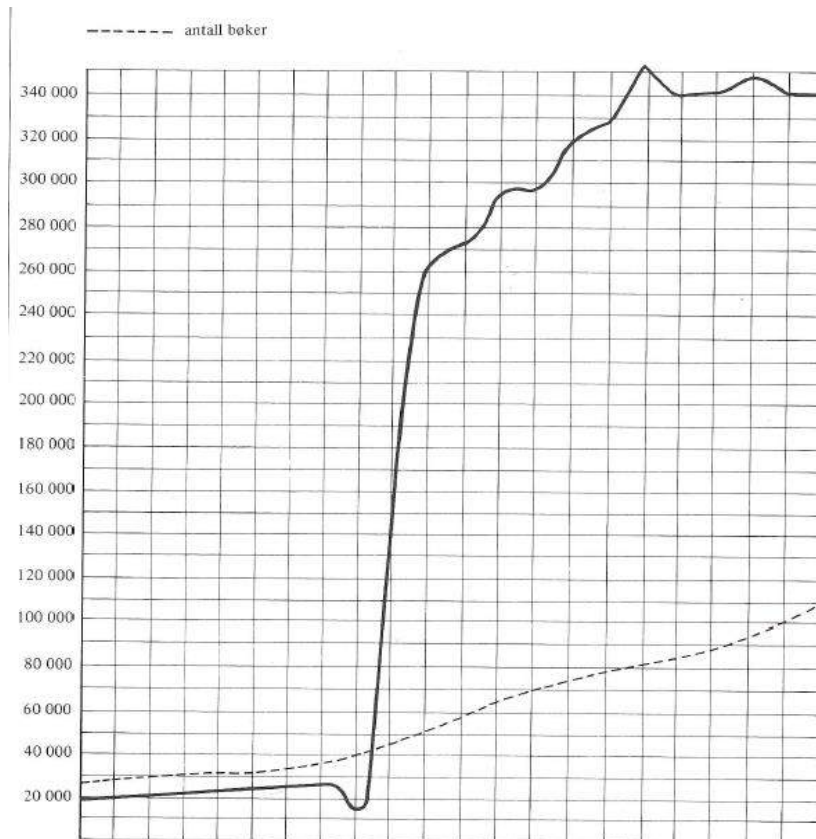
Fengselsbibliotek

Botsfengslet åpnet i 1851. Her ble «Philadelphia-systemet» innført: alle innsatte var isolert døgnet rundt, bare avbrutt av en times runde i en ellers tom luftgård. Det ble lagt vekt på at den dømte skulle få mulighet til en

positiv utvikling, mest mulig upåvirket av andre innsatte. Den lange isoleringen hadde svært negative virkninger, men man forsøkte å erstatte den daglige omgangen med noe annet. Bøker og fengselsbibliotek kom derfor til å spille en viktig rolle. Religiøs og oppbyggelig litteratur var en viktig del av tilbudet.

En svensk fengselsprest sa at lesing «blev säkerlegen räddningen för mer än en, som annars skulle ha dukat under i den pressande ensamheten.». Enecellesystemet ble etter hvert forlatt, men bibliotektilbudet fortsatte og utlånstallene var svært høye sammenlignet med verden utenfor. Det var gjerne fengselsprestene som ble ansvarlige for virksomheten med utvalgte innsatte som «bibliotekarere». I 1977 var det vel 40 fengsler i landet, fra små arbeidskolonier og hjelpefengsler til de store landsfengslene. Det ble fortsatt lånt og lest et stort antall bøker. På Ila sikringsanstalt var gjennomsnittlig utlån rundt 150 pr innsatt! (Frisvold 1977). Fra 1980-tallet ble denne bibliotektilbudet lagt om. Lokale folkebibliotek organiserte tilbudene, Se kap. 6, s. 143.

3 Bibliotekrevolusjonen 1898-1914

Utlånsstatistikk fra Deichmanske bibliotek «før og etter» Nyhuus.
Årlig utlån steg fra ca 20.000 til 340.00 fra 1898-1905. (Ringdal 1985:130)

Den nye verden

Fra 1850-årene økte folketallet i Norge. Nye driftsformer i jordbruket førte til at mange flyttet til byene – eller emigrerte til USA. Bare i løpet av ett år, i 1882, var det 28.000 som utvandret. Det var ikke slik at alle opplevde lykke og velstand, men de møtte en helt annen kultur og mentalitet enn i hjemlandet. Det var mulig å komme seg opp og fram. Kreative gründere som Edison, Ford og Firestone fikk raskt satt sine oppfinnelser i produksjon. Takket være effektive jernbaner og gode telekommunikasjoner økte handelen og velstanden.

I Norge var det stor interesse for det som skjedde i USA, det var ikke bare utvandring *til* USA, men det var også en viss trafikk tilbake. De hjemvendte kunne fortelle om sine inntrykk fra «mulighetenes land». Et eksempel var bibliotekene, *Free Public Libraries*, som sørget for god kunnskapsformidling og kulturell integrering. Den viktigste talsmannen for dette i Norge var unitarprestene Hans Tambs Lyche (1859-98) som etter 12 år i USA startet tidsskriftet *Kringsjaa*. Her kom det flere artikler om

saken: «La os bygge bibliotheker ligesaavel som Kirker udover Landet, det *betaler sig*. Betaler sig i øget intelligens og arbejdskraft blandt Folket, i bedre sæder og lysere og sundere liv.» (1894:469). Slik ble «Biblioteksaken» introdusert i Norge. Det var både et økonomisk og et nesten religiøst preg over agitasjonen. Bibliotekene skulle være til nytte og gi oppdatert kunnskap for den enkeltes karriere og sikre en demokratisk utvikling av samfunnet.

Nye tider: Fra allmue til folk

Lyche la vekt på at de nye bibliotekene adskilte seg fra de norske allmuebibliotekene. «Folkebibliotekene kunne virke som katalysatorer for et mer egalitært samfunn fordi de også fungerte som fysiske møteplasser hvor forskjellige deler av befolkningen kunne omgås.» Dette var institusjoner som skulle «betjene hele befolkningen på tvers av klasseskiller.» (Kolnes 2020:110).

Selv om det var gjennomført flere reformer i Norge, var det store klasseskiller. Mange sluttet seg til arbeiderbevegelsen og fagforeningene. Stemmeretten ble utvidet, først for menn fra 1898, så for kvinner fra 1913. Også i Norge var verden blitt «større», behov for ny kunnskap var økende. Men allmueskolen var så dårlig at den ble kalt «fattigskolen». Det samme gjaldt allmuebiblioteket. Det var behov for endring. Folkeskolen og folkebiblioteket var nye institusjoner som skulle inkludere alle, «hele folket». En «Bibliotekrevolusjon» var nødvendig.

Folkebiblioteket markerte et klart brudd med den praksis som preget allmuebibliotekene. Nå slapp lånerne å spørre etter hver bok. Det var åpne hyller med fritt valg i bøker ordnet etter emner og med god tilgang på aktuell og variert litteratur. Det ble en formidabel økning i utlånet. De private leiebibliotekene forsvant. Barn og voksne strømmet til lesesaler, foredrag og eventyrstunder. Inspirasjonen fra USA kom til nytte, bibliotekene bidro til kunnskapsbasert integrering og sosial mobilitet. Den tidligere kristianiabohemen *Haakon Nyhuus* inntok Deichmanske som et «kulelyn» fra Chicago Public Library. I 1898 ble han sjef, og fornyet Carl Deichmans visjon om å formidle nyttig opplysning.

Dette kapitlet handler nettopp om denne «Bibliotekrevolusjonen». Det er naturlig å se den i sammenheng med tidens endringer både av kulturell og teknologisk karakter.

Litteratur om politikk og problemer

Den norske litteraturen ble fra midten av 1870-årene preget av tidens samfunnsdebatt. Et gjennombrudd for realismen kom med Bjørnsons *En Fallit* i 1875. Ibsen fulgte opp med *Samfundets støtter* i 1877, *Et dukkehjem* i 1879, *Gengangere* i 1881 og *En folkefiende* i 1882.

Skuespillene introduserte nye tema som samliv, kvinnesak og religion. *Gengangere* ble imidlertid mottatt med så stor misnøye at mange bibliotek ikke kjøpte boken. Stykket ble heller ikke spilt ved Christiania Theater.

Samfunnskritikk kom også i Aleksander Kiellands sentrale «tendensromaner» som i trilogien *Gift* fra 1883, *Fortuna* fra 1884 og *Sankt Hans Fest* fra 1887. Amalie Skrams firebindsverk *Hellemysrfolket*, 1887-98, viser hvordan arv og miljø påvirker personenes utvikling.

Det norske kulturlivet var fortsatt preget av motsetninger mellom en borgerlig, europeisk kultur og den nasjonalt forankrede kulturen. Staten var tilbakeholden og holdt seg unna finansieringen av kunst og kultur. På Stortinget hadde bøndene sterk innflytelse. Deres sparepolitikk sa nei til å betale for kultur som «mest var til glede for byfolk». Det ble fortsatt gitt stipendier og dikterlønn, men stortingsflertallet ville for eksempel ikke støtte Alexander Kielland, som man mente stod i «Motsætning til de inden Nationen herskende moralske og religiøse Begreper».

Nye grupper vil med

Fra 1850-årene var kulturlivet preget av nye grupper som ville sette «sin» kultur og sine verdier på dagsorden. Først gjaldt dette bøndene. Her fikk kampen for nynorsken godt fotfeste. Ivar Aasen, som hentet sine første kunnskaper i Aarflots bibliotek, kom siden til å utvikle et nytt skriftspråk med dialektene som utgangspunkt. Selv var ikke Aasen politisk aktiv, men arbeidet hans fikk stor betydning for bøndene, som markerte avstand til unionen med Sverige og til embetsstanden. Arne Garborg viste dette i *Bondestudentar* (1883), men han skildret også natur og mystikk, som i diktsamlingen *Haugtussa* (1895).

I tillegg til arbeidernes sammenslutninger var det flere folkebevegelser som satte sitt preg på det norske samfunnet. Det gjaldt blant annet de kristelige legmannsorganisasjonene (indremisjonsforeninger, frikirker m.v) og avholdsforeningene. Den nasjonale mobilisering førte til at nye institusjoner ble etablert: Norsk Folkemuseum i 1894, Nationalteatret i 1899, Statens Kunstmuseum flyttet i ny bygning i 1882 (fra 1920 kalt Nasjonalgalleriet). Viktige utdanningsinstitusjoner kom til: Statens Kunstakademi fra 1909 og for de faglige utdanninger: Norges landbrukshøgskole, 1897 og Norges tekniske høiskole, 1910. Disse institusjonene fikk egne fagbibliotek. (Se kap.4, s.85f)

Folkeskolen og leseboken

I 1889 ble allmueskolen avløst av en ny syv-årig folkeskole. Den viktigste oppgaven var ikke lenger å forberede til konfirmasjonen. Skolen fikk nye fag som historie, geografi og naturfag. Lærerutdanningen ble også styrket. Flere steder ble det reist nye, flotte skolebygninger. Staten ga støtte, men det ble et stort løft for kommunene. Reformene peker fram mot det som i 1930-årene fikk navnet «enhetsskolen». Alle fikk rett til utdanning, men for utdanning etter folkeskolen var det skolepenger.

Den høyere skolen ble reformert i 1896. I fag som historie og norsk ble de nasjonale emnene styrket. De klassiske språkene måtte vike for gammelnorsk og moderne fremmedspråk. I fagkretsen for alle skoleslag ble

det tatt inn praktiske og nyttige fag for håndverk og industri. Det var fortsatt slik at mange barn av velstående foreldre gikk på private skoler. Men det offentlige satset stort på en skole med felles, faglig innhold. Med «Jamstillingsvedtaket» i 1885 ble landsmål og riksmål likestilt. Den høyere skolen fikk obligatorisk prøve i sidemålet i 1907.

Et innblikk i den nye folkeskolen gir Nordahl Rolfsens leseverk som utkom første gang i 1892. Bøkene skulle stimulere barnas fantasi og nysgjerrighet. Rolfsen valgte litterære tekster som styrket den nasjonale identiteten. Mer enn syv millioner eksemplarer ble solgt av denne leseboken, som var i bruk helt opp i 1950-årene.

Rolfsen satte også sitt preg på skolebibliotekene. (Mer om «hans» organisasjon *Centralstyret for de norske folkeskolers barne- og ungdomsbiblioteker*, se side 64

Velbrukte lesebøker fra 1897, 1930 og 1952

Rolfsens første lesebok kom i 1892, og de fire følgende (alle ca 250 sider) fulgte i årene fram til 1895. Det var mange som mente at innholdet var for lite religiøst eller at språket var for banalt. Rolfsen og hans mange unge medforfattere og bildekunstnere hadde skapt noe nytt. Leseverket ble en suksess og fikk fort klassikerstatus. Bøkene ble lest i filler, ikke bare av elevene, men også av de andre i familiene. I dag er det nesten umulig å oppdrive et samlet sett av de første utgavene. Det finnes imidlertid nyere opptrykk og tekstsamlinger. Nasjonalbiblioteket dokumenterer de forskjellige utgavene på nett.

Lesebøkernes gode historier ble ellers hentet fra en perlerad av forfattere. Det var her den norske litteraturen ble kjent og lest blant folk flest. Det gjelder Bjørnson med bondefortellingene (*Faderen, En glad gutt*), Jørgens Moes barnebok *Brønden og tjernet*, dikt av Wergeland (*Renlighed eller Linerlen*), og i de senere bøkene Ibsens *Terje Vigen*. Mest populær var kanskje Per Sivles gripende fortelling *Berre ein hund*. Gjennom hele verket står folkeeventyrene sentralt: Leseboken brakte dem tilbake til folket.

Bøkene har formet og dannet tre generasjoner nordmenn. Nest etter Bibelen og NRK er det bare Rolfsens lesebok som har hatt så stor innflytelse på den norske folkesjelen. Det er derfor grunn til å spørre: Hva bestod suksessen i?

Folkeskoleloven sikret ikke bare barnas kristelige oppdragelse, men skolen skulle også gi alle den «Almendannelse, som bør være fælles for alle Samfundets medlemmer.» En viktig forutsetning for at dette skulle lykkes var at det måtte lages nye lærebøker. Nordahl Rolfsen skjønnte det tidlig. Samme år som den nye loven kom, sendte han søknad til Stortinget om stipend. Han begrunnet behovet og la fram eksempler. I Stortinget ble det kamp om pedagogiske prinsipper, men det var like mye en politisk strid. Rolfsen var venstremann, og det ble ingen penger. En fremsynt forlegger kuppet saken, og sa seg villig til å betale.

Rolfsen hadde ikke studert pedagogikk, og hans lærererfaring var begrenset. Til gjengjeld hadde han skrevet barnebøker, redigert *Illustrert Tidende for Børn*, og hatt suksess som dramatiker. Som forfatter kunne han fortelle en historie, som redaktør var han vant til å bearbeide andres tekster. Som teatermann kunne han dramaturgi og skape spenning. I tillegg hadde han et godt samarbeid med «Lysakerkretsens» nasjonsbyggere som Fridtjof Nansen, maleren Erik Werenskiold som laget illustrasjoner og folkloristen Molkte Moe bidro til leseverkets språklige «fornorskning». (Stenseth 2000).

Med kunnskap skal landet bygges

En lesebok skulle altså ikke «bare» leses. Elevene skulle lære noe nyttig. Derfor har bøkene mye stoff om dyreliv, natur, gårdsdrift og historiske emner. Allerede i første bok er det popularisert kunnskap om *papiret* som takket være *trykkeriet* kan bli bok og som kan leses i lyset fra *solen*. Det ble mer av slikt «fagstoff» i de kommende utgaver. Landets fremste fagfolk ble trukket inn. Rolfsen reiste i inn- og utland, han rapporterte og populariserte.

Flukten fra landsbygda hadde startet, det var utvandring til USA. Industrialiseringen krevde ny kunnskap. Rolfsens lesebok ga leseglede, kanskje la den også et grunnlag for kommende samfunnsendringer med unionsoppløsning, demokratisering og stemmerett. Rolfsen videreførte sine ideer i arbeidet med skole- og barnebibliotek (se eget kapittel nedenfor).

I dag oppfattes Rolfsen som nasjonalistisk. Men den gang var kultur et viktig redskap i den norske selvstendighetskampen. I huskeverset om fjellområdene Dovre, Rondane og Jotunheimen kommer budskapet tydelig fram i siste vers:

*Da skal vi sidde ved Glitretinden / hvor skodden viger så småt for vinden;
da skal det hviske i hjertet dit: / Å nei, å nei! Å, er dette mit?*

Leseverk med kunst og kunnskap

Rolfsen ville ha tekster med et rikt og poetisk bildespråk. Men i leseverket fikk også bildekunsten spille en fremtredende rolle. Det nevnes spesielt på tittelsiden at dette er et verk «med tegninger av norske kunstnere». Mange ble laget spesielt for leseboken. Hele gullrekka av samtidens kunstnere bidro. I de følgende utgaver fikk nye generasjoner slippe til. En av dem var sønnen Alf Rolfsen. Fotografiet fikk etter hvert plass. Den siste utgaven som Rolfsen redigerte, kom i 1926. I «prøveheftet» (og innledningen) la han igjen vekt på bildenes betydning. Bildene skulle følge barnet fra første til siste side: «Selv næringsveiene skal ledsages av bildende kunst. Vidda og Jæren, høifjell og hav, skogsdrift og sjømannsliv skal tolkes ikke bare i ord, men også i bilder. Her gir jo vår egen kunst det ypperste materiale.»

Nordahl Rolfsen fikk stor anerkjennelse. Den svenske pedagogen Ellen Key, som hadde introdusert en friere barneoppdragelse, var ubetinget positiv: Sverige trengte en reform slik Rolfsen hadde gjort det i Norge. Nye redaktører overtok, og det kom nye utgaver helt opp på 50-tallet. Noen steder ble bøkene brukt et tiår til. Da var det kommet konkurrenter som var klare til å ta over. En av dem var Thorbjørn Egner som ga ut første bind i sitt leseverk i 1950.

Folkebiblioteket i samfunnsomformingens tjeneste

De offentlige allmuebibliotekene var stort for de fattige. Åpningstiden var kort, det var få eller ingen leseplasser, og ofte manglet betjeningen nødvendige kunnskaper. Statsstøtten var beskjedent; fra 1863 til 1876 var den i praksis falt bort. På slutten av 1800-tallet dukket det derfor opp flere konkurrerende bibliotektilbud. Mange organisasjoner hadde egne *foreningsbibliotek* for medlemmene sine. Det var egne lese- og diskusjonsforeninger for kvinner. I noen kommuner kom det rent *kommersielle leiebibliotek*. De hadde det beste utvalget av populærlitteratur. I hovedstaden ble det til og med stiftet et privat finansiert *Kristiania Folkebibliothek*. Målgruppen var likevel den samme som for allmuebibliotekene, arbeidere og håndverkere. (Ringdal 1985:104).

Det var flere som agiterte for at man heller burde ruste opp kommunens eget bibliotek. I et innlegg i *Verdens Gang* het det at folk skulle slippe å «låne bøker på nåde», det var viktig at folk kunne føle seg hjemme. Kanskje var det Tambs Lyche som sto bak det anonyme innlegget? (Ibid s. 105). Lyche fikk tung faglig støtte fra to bibliotekarere fra Universitetsbiblioteket, Karl Fischer og Jens Braage Halvorsen. Sammen kom de tre i 1896 med en grundig utredning av bibliotekvirksomheten i byen. (Kristiania kommune. Aktstykker 1898 sak 74). Det var vilje til å satse på noe helt nytt. Tambs Lyche ville være en naturlig leder for det nye biblioteket, men han døde samme år. Den som fikk oppgaven var Haakon Nyhuus, nettopp hjemkommet fra USA.

Bergen Off. Bibliotek holdt til på loftet i «Kjødbasaren» fra 1879 til 1917. Biblioteksjef Valborg Platou foran bokskapet i midten bak. Foto: Bergen Off. Bibliotek

Det er sagt om Nyhuus at han reiste fra Norge med fem flasker konjakk og ti kroner i bagasjen. Veien gikk til Chicago der han fikk tilfeldige jobber. Her fikk han hjelp, ble tørrlagt og giftet seg. Ved en tilfeldighet fikk han jobb på et bibliotek der han startet som gulvfeier. Her gjorde han seg uunnværlig og avanserte raskt til ledende stillinger. Som katalogsjef i Chicagos Public Library ble han godt kjent med helt ny bibliotekteknologi og emneoppstilling av bøker etter «Deweys desimalklassifikasjon». Den gang var systemet nytt. Kortkatalogen var en nyvinning, den ga rask oppdatering og bedre søkemuligheter. Det som interesserte Nyhuus mest var likevel ikke det bibliotektekniske, men at bibliotekarene var så utadvendte og innstilte på å gi god service. Bibliotekene skulle bidra til å sikre en viss sosial kontroll, men innbyggerne fikk også ny kunnskap og bedre sjanser til å lykkes både i yrkeslivet og som borgere. *The Public Libraries* hadde ikke bare bøker om yrkesliv og teknologi, men også om politikk og samfunnsspørsmål.

Folk bodde trangt, men på bibliotekene var det gode leseplasser. I de flotte og romslige lokalene var det undervisning og foredrag. Stålmagnaten Andrew Carnegie bidro til å finansiere mange folkebibliotek i USA og Canada og ellers i en rekke land. Bibliotek sto for integrering, og mange amerikanere startet sin klassereise nettopp her. Et eget tilbud til barn og ungdom bidro også til å gi sosial utjevning.

Den unge bohém Nyhuus. T.h.: Nyhuus og Jappe Nilssen tegnet av Edvard Munch

Haakon Nyhuus (1866-1913) – et kulelyn i bibliotekene

Haakon Nyhuus kom fra Trysil. Han hadde gode evner og ble sendt til hovedstaden for å studere jus. Studier ble det lite av. Men han var aktiv i studentteatret og ble en av bohemenene i kretsen rundt Hans Jæger og Oda Krohg. I dag gjenkjennes dette paret i Ketil Bjørnstads sang «En sommernatt på fjorden». Men Haakon Nyhuus var også med på turen. I Jægers bøker ble Nyhuus kalt Unge Gaarder. Selv var han ulykkelig forelsket i Odas søster, Bokken Lasson, som senere startet revyteatret Chat Noir. Det het seg at en bohem skulle «skrive sitt eget liv», det gjorde også Nyhuus. I «Sonja» skildret han sitt forhold til Bokken, men hun følte seg sveket og var dypt ulykkelig. Novellen finnes i boken «Kristianiabilleder» som han utga sammen med Jæger.

Trysildikteren Sven Moren var barndomsvenn av Nyhuus. Moren (1938) forteller levende om at den unge Nyhuus hadde vært et midtpunkt for bygdas ungdom: Han samlet dem til dristig sportslig aktivitet med skihopping og svømmekurs i Trysilelva, men også til diskusjonsklubb med taleplikt. Noen år senere kom Nyhuus tilbake til bygda, men da var han ikke til å kjenne igjen: «Han hadde ein kjepp på eine aksla og på kjeppen eit knyte. Ein luffar». Fillete og nesten naken var han, men han lånte klær og kom seg på fest. Det var tydelig at vennskapet med Jæger var blitt en belastning. Men det var håp. Han hadde fått penger til Amerikabillett, og Sven Moren konstaterte at enten gikk han nå «i hundane», eller så «kom han att som ein kar».

Nyhuus' spesialitet på Studentersamfundets teater var kvinneroller.

T.v.: som Clothilde i Kjærlighedens seir eller: Det forheksede pulver. (Bilder fra Fosli 1994)

Ideene kommer til Norge: Åpne hyller og bøker i parken

Planen om omorganisering av hovedstadens Deichmanske bibliotek var lagt fram. Nyhuus var kommet hjem, men litt for tidlig. Han var en periode sekretær for Fridtjof Nansen før han tiltrådte som biblioteksjef i 1898. Alle spor etter bohemen var borte. Han stilte med de beste anbefalinger fra Nansen og ledende biblioteksjefer i USA.

Nyhuus ville ha nyttige, aktuelle, men også underholdende bøker. Hans første plan var å få reist et nytt hovedbibliotek i byen, men han endret strategi og satset heller på filialer og utlån i forskjellige butikker i bydelene. Effektive sykkelbud sørget for at lånerne fikk de bøkene de ønsket. Nyhuus kjøpte «noen av de største og beste leiebibliotekene», de hadde mistet sitt økonomiske grunnlag. (Ringdal 1985:114).

Opprinnelig sto bibliotekets bøker trykt forvart bak disken. Bøkene måtte bestilles etter en trykt katalog. Det var som å levere resept på apoteket eller å handle på det gamle Vinmonopolet. Hvem kunne vite hva som befant seg bak disken? Nå ville Nyhuus ha bøkene på åpne hyller med selvbetjening. På tross av sterk motstand ble dette gjennomført.

Under Nyhuus' motto «publikum fremfor alt» ble det gjennomført store endringer som kan sammenfattes slik:

- ***Bokvalg.*** Bibliotek skulle ikke være bokmuséer. Bøkene skulle være aktuelle og nyttige for bibliotekets brukere. Nyhuus inkluderte bøker fra de private leiebibliotekene.
- ***Presentasjon.*** Under sterk motstand ble bøkene satt fram i *åpne hyller* slik at folk kunne velge bøker selv. Oppstillingen var slik at bøker om samme emne ble satt ved siden av hverandre.
- ***Gjenfinning.*** Fra USA ble det innført nye systemer for katalogisering og klassifisering (Dewey). I praksis kom dette til å bety en revolusjon i seg selv som sikret en mer effektiv gjenfinning av litteraturen. Kortkatalogen var en teknologisk nyvinning, og den ble løpende oppdatert.
- ***Filialer og utlånstasjoner.*** Bibliotektilbudet ble desentralisert med filialnett i de ulike bydelene.
- ***Barnebibliotektilbud.*** Det ble satset spesielt på å utvikle et eget tilbud til barn og ungdom. Litteraturen ble formidlet aktivt og biblioteket satset på eventyrtimer, barneteater m.v.
- ***Utstillinger, markedsføring m.v.*** Biblioteket utnyttet alle muligheter til å få omtale i pressen. Biblioteket arrangerte foredrag, utstillinger m.v.
- ***«Oppsøkende» virksomhet.*** Om sommeren flyttet biblioteket ut i byens parker, men styret sa nei til utlånsvirksomhet på byens trikker.

- *Fagutdanning av bibliotekarer.* Nyhuus ville ha et kvalifisert personale. Det ble foreslått å opprette en norsk bibliotekskole. Dette ble ikke realisert før i 1940. Før den tid var det ca 100 som reiste til USA for å ta bibliotekutdanning. (Se kap.4, s. 97) (I tillegg kom de med utdannelse fra England)

Utlånstallene viser at Nyhuus umiddelbart kunne notere sensasjonelle resultater av omleggingen. Da han startet i 1898 var utlånet i underkant av 30.000 bøker i året. På noen få år steg utlånet til over 300.000! (se s. 49)

Egne bygninger for folkebibliotek

Den første norske bygningen laget spesielt for folkebibliotek var Deichman-filialen i bydelen Grünerløkken, åpnet høsten 1914. Arkitekturen var som i «Carnegie-bibliotekene». Ved inngangen ble publikum ledet gjennom garderoben med håndvasker inn til bokutlånet. Interiøret var stilig med skinntrukne møbler i mørkt treverk, og de flotte messinglampene ga godt lys. Bøkene sto i åpne hyller, men disse var satt opp i vifteform («panoptisk oppstilling») som ga innsyn og kontroll. (Mer om dette i kapitlet nedenfor om Bergen Offentlige Bibliotek. (med tegninger s. 64-65 og foto s.84)

Helt nytt var det at barn og voksne ble likestilt. Den største avdelingen var for barn. De fikk et variert tilbud som ikke bare besto av bøker. Her var det eventyrstunder for de minste, amatørteater og radioklubb. Filialen åpnet i 1914 med stor pressedekning. Overskriften i *Tidens Tegn* sa det slik: «Biblioteket på Schous plass stormes. Et vakkert bibliotek og en vellykket aapning». Lokalitetene ble behørig anmeldt og lovprist for sine «eketræs møbler», «skindbetrukne stoler», «massive metallamper» og «tykke bordplater». Her hadde interiøret fått det uforstyrrelige preget av verdighet som hovedinngangens granittugler inviterte til. Men åpningen var ikke bare verdig: «Det maatte en hel konstabel til for at berolige strømmen, da dørene omsider blev lukket op.»

Avisen konkluderte slik: «Allerede paa aapningsdagen har hundreder av gutter overbevist bystyret om, at pengene var udmerket anbragt». (28.10.14). Det ble ikke sagt noe om jentene. To dager etter åpningen fikk *Socialdemokraten* telefon fra bibliotekaren, og journalisten formidlet følgende hjertesukk: «Vi har ikke en bok igjen. Vi maa si nei til en mængde barn – Det er forfærdelig.» Og journalisten la forklarende til at «paa stemmen var det let at høre, at bibliotekaren avgjort følte sig som forbryder og ordbryder trods han er mere end skyldfri.» (5.11.14).

Nyhuus' innsats for norske bibliotek varte i knapt 15 år, men innsatsen satte langvarige spor etter seg. Det gamle «allmuebiblioteket» var for de «lavere klasser». Den amerikanske ideen om «Public libraries» skulle gi et tilbud til alle. I Norden ble det kalt *folkebiblioteket*, og det kom på samme tid som folkeskolen, folkemuseene, folkeparker og folkebadene. Oppgaven var å danne, utdanne, samle og styrke nasjonen. Nyhuus startet

som kontroversiell bohem, som biblioteksjef var han ukonvensjonell og pågående, men han avsluttet sin karriere som en respektabel ridder av 1.klasse av St. Olavs Orden. Sett med våre øyne stod han for en sentralistisk og autoritær organisasjon, men kontrollen bidro til å sikre både kvalitet og bredde i tilbudet. Bibliotekets oppgave var både å formidle kunnskap og å være et nyttig redskap for integrering av forskjellige delkulturer.

Bibliotekmodellen passet godt i vår hovedstad. Samfunnsforholdene hadde likhetstrekk: både i Norge og i USA ble byene smeltedigler for folk fra ulike kulturer. I Kristiania var det innvandring fra hele landet. De kom fra primærnæringene og skulle tilpasse seg industrisamfunnet. Biblioteket fikk en viktig funksjon for folkeopplysning og kultur.

Bibliotekreformen av 1902. Hele landet skal med.

Nyhuus ville at bibliotekene skulle ha et kompetent, fagutdannet personale, men det tok tid å få en norsk bibliotekskole. Selv om de fleste USA-utdannede bibliotekarene kom tilbake, var de ikke mange nok til å lage gode bibliotek i alle landets mer enn 600 kommuner.

Bibliotekrevolusjonen var en suksess i de største byene, men hvordan skulle man få med resten av landet? Svaret ligger i den landsomfattende *Bibliotekreformen* som ble godkjent av Stortinget i 1902. Grunnlaget var utformet av departementsmannen J.V. Heiberg og bibliotekarene Fischer og Nyhuus. De hadde gitt detaljerte råd om *sentralisering av tjenester, statsstøtte* – og *tilsyn* med kommunene: Det var til og med mulig å få et nytt utlånsystem som føres «in duplo» og sendes kvartalsvis til departementet som kunne «bedømme hvor meget der leses og saa faar vi et kontrolsystem attpaa.» (Bibliotekreformen 1902, s.28)

En forutsetning for reformen var *Folkeboksamlingenes Ekspedisjon* som ble opprettet i 1903. Firmaet leverte rabatterte bøker med slitesterk innbinding og ferdige katalogkort til de lokale katalogene. Opplegget var effektivt. Bøkene kom som på et samlebånd, nesten som i en Ford-fabrikk. Nå var Nyhuus ikke bare leder på Deichmanske, men han var i noen år sjefen for det hele, gjennom det nye Bibliotekkontoret i Kirke-departementet. Staten bidro med øremerkede bevilgninger, ikke bare til bøker, men etter hvert også til personale.

Bokutvalget var kvalitetssikret og beskrevet i trykte kataloger. Statsstøtten skulle bare gå til kjøp av de anbefalte bøkene. Den første katalogen viser hva slags emner som var aktuelle (Kirke-departementet 1903). Katalogen var selvsagt ordnet etter den nye Deweys desimalklassifikasjon. *En opptelling viser hvordan antallet titler fordeler seg etter hovedgruppene i Deweys (se neste side):*

000 - Blandede skrifter, 6
100 - Filosofi, 50
200 - Theologi, 145 (5 norrønt, 1 indisk)
300 - Samfundslære, 137 (8 om sosialisme, 42 om folkediktning)
400 - Sprog, 19
500 - Naturvidenskap, 124
600 - Praktiske fag, 224 (72 om primærnæringer)

700 - Kunst, 55 (herav 32 om idrett, jagt og fiske)
800 - Litteratur, 60 (mest biografier om forfattere)
900 - Historie, 168 (mest norsk)
910 - Geografi og reisebeskrivelser, 127
920 - Levnetsbeskrivelser, 125
Sum faglitteratur 1200 titler - *Sum skjønnlitteratur* 1169 titler (Byberg & Frisvold 2001:83)

Reformen førte også til at mange private samlinger ble overtatt av kommunene. Da Trondhjem folkebibliotek ble startet i 1902, kjøpte kommunen bøker fra et leseselskap i Kristiania og supplerte med bøker fra bibliotekene i Haandværks- og Industriforeningen og Arbeidersamfunnet. (Grut 2003:15). I tidsskriftet *Samtiden* erkjente Nyhuus at det ikke bare var faglitteraturen som hadde sin «berettigelse og nytte», men bare «førsterangs skjønnlitteratur egnet sig til indkjøb for statsmidler». (1904:227)

På Deichmanske bibliotek hadde han et mer liberalt syn, men nå gjaldt det å få tillit fra et Storting som ikke var så interessert i å betale for underholdning. Den viktigste oppgaven var å få fornyet tilbudet av faglitteratur. Katalogen fanget opp nye fag som mekanikk og elektrisitet og bøker om kooperasjon og sosialisme. På Dewey-signatur «396» under *folkeminne*, mellom *etikette* og *omstreifere*, var det bøker av John Stuart Mill og Ellen Key om kvinnesak. Og fortsatt var det plass til biografier, litteratur om primærnæringer og norsk historie med god nasjonsbygging. Nyhuus advarte mot ensidighet i bokvalget: «I et bibliotek bør alle alvorlige meninger representeres, og man maa vel vogte sig for at henge med hodet og bli altfor streng. Man kommer lengst med litt liberalitet og litt godt humør og ved at holde sig til jorden. [Bibliotekaren] skal være lydhør likeoverfor bevægelser og begivenheter. Han skal sende ut de gode bøker som de beste vaaben mot dumhet og dorskhet. Biblioteket skal være møtestedet for byens vaakneste mennesker» (Etter Byberg & Frisvold 2001:82)

Reformen førte videre til at bibliotekarene kom på møter og kurs og fikk veiledning. Støtteordningen stimulerte til innsats: Jo større de lokale bevilgningene var, jo mer la staten til. Mange bibliotek fikk nye lokaler. Haakon Nyhuus la et solid grunnlag for Karl Fischer som senere overtok stillingen som statens bibliotekkonsulent fra 1905 og i 30 år. I 1907 startet han bibliotektidsskriftet som senere ble til *Bok og Bibliotek*. (se neste side). Han fikk også en viktig informasjonskanal gjennom de nasjonale bibliotekmøtene. De norske folkebibliotekene var i fremgang. Bibliotekfolk fra hele Norden kom for å se og lære.

Karl Fischer (1861-1939)

Fischer overtok etter Haakon Nyhuus som statens bibliotekkonsulent fra 1905. Han var også stortingsbibliotekar fram til 1922 da han ble konsulent på heltid. Et viktig oppgave var gjennomføringen av Bibliotekreformen med sentralisert boklevering, felles katalog- og klassifikasjonstjenester, kursvirksomhet og støtteordninger. Fischer var redaktør i det sentrale tidsskriftet for norske bibliotek fra starten og i 27 år. Det het opprinnelig *For Folke- og Barneboksamlinger* (1907-16), så fikk det navnet *For folkeopplysning* (1917-33) og deretter *Bok og Bibliotek*.

Fischer var også journalist og medlem av komiteene som la grunnlag for omorganiseringen av Deichmanske bibliotek i 1898, i den landsomfattende Bibliotekreformen av 1902 og leder av Bibliotekutredningen av 1919. I *Norsk biografisk leksikon* heter det at «Han hadde venner overalt i norsk og nordisk bibliotekvesen og ble ved sin død 1939 omtalt som “en sjelden nobel natur, rettenkende og hensynsfull”.»

Barnebibliotek og skolebibliotek

En av de første som startet med barne- og ungdomsbibliotek etter amerikansk mønster var Martha Larsen (senere Jahn). I Trondhjem var spørsmålet om folkebibliotek utredet og vedtatt allerede året før Bibliotekreformen av 1902. (Tveit 2016:72). Larsen var opptatt av at biblioteket ikke skulle være et bokmagasin, «[B]økene skulle brukes. Hun lot barna sitte og bla i store og flotte verker som *Snorre* og *Vår klodes dyr*. Det var nok av dem som syntes hun gikk for langt i å slippe de boksugne ungene til.» (Grut 2003:18) Holdningen viser en helt ny interesse for barn og barneoppdragelse. En viktig inspirasjonskilde var Ellen Keys bok *Barnets århundre* som ble oversatt til flere språk. Barnet måtte aksepteres som det er, slik at det får utfolde seg naturlig uten for mange regler og normer. Dette fikk betydning i bibliotekene.

Martha Larsen ble også berømmet i en reportasje av Ragna Thiis i 1908: Frk. Larsen har allerede «i sit ydre væsen et præg av den energi som styrer og driver dette bibliotek. Med rask og intelligent imødekomenhet hjelper og retleder hun den besøkende». Thiis berømmer også formidlerens sans for estetiske kvaliteter: Utstillingen som skal forberede 17. mai-feiringen viser bibliotekets bøker av Wergeland, «omtenksomt og vakkert med de levende blomster!» (Etter Grut 2003:18).

Samme holdninger preget også «amerika-bibliotekarene» på Deichmanske bibliotek. Allerede i 1906 fikk en av østkantfilialene åpne hyller der barna fikk velge selv hva de ville lese. I 1911 fikk biblioteket en egen lesesal for barn.

*Eventyrtime ved
Bergljot Gundersen
på Deichmanskes
filial på
Grünerløkken 1917.
Foto: Deichman*

På Deichmanske bibliotek var det Grünerløkken filial som ble ledende på feltet. Her var det en rommelig barneavdeling. I tillegg til utlån av bøker var det ulike arrangementer som eventyrtimer, teater, diskusjonsklubber, konserter m.v. (Liseth 1993). Fra starten hadde biblioteket foredragssal og lokaler for byens første barnehage. Victor Smith, utdannet fra Albany i New York, skildret aktiviteten slik:

«1500 barn i 5 skift på vår påskefest og 2000 barn i 7 skift til jul, 600 barn hver uke hele vinteren igjennom til eventyrtimene, Schous plass full av ventende barn, garderoben fullastet med kjelker og skøiter, runde barnehoder øre ved øre tett overalt som en kålåker, strittende pikefletter, hvite guttelugger, iltre rødhåringer, langskaller, kortskaller, germaner, slaver, semitter, hele folkevandringer av underlige fremmedartede fysiognomier: Storbyen har sendt sin yngste årsklasse til biblioteket.» (Smith 1920).

Tiltakene førte til at nye befolkningsgrupper kom i kontakt med biblioteket. Det ga positive ringvirkninger med stor økning i bokutlånet. Smith var ikke i tvil, man kunne ikke være så nøye med hva man skulle jobbe med på et bibliotek. Om ikke alle aktivitetene kunne regnes som egentlig bibliotekarbeid, var de viktige hjelpemidler, eller som han sa det selv: «det er pastoral pedagogikk, sjelerøkt, menneskefangst, reklame!»

Flere aviser formidlet begeistret ideene om barnebibliotek fra USA. Her fikk barna de beste lokalene «på solsiden» med blomster og ild på peisen: «Alt er anlagt på at vinde barnets hjerte, saa at de smaa gjester kan føle sig som hjemme i biblioteket.» Det var de kvinnelige bibliotekarene som passet til å hjelpe barna inn i litteraturen og «ved at skjærpe læselysten hos de smaa gjester. Selv de mindste barn fra de fattigste hjem har adgang til marmorpaladset.» Avisene var imponert over

Deichmanske filial Grünlerløkken. T.v.: Kø til barneforestilling (1937). Th.: Fra Shakespeares En midtsommernatsdrøm med barn fra 8 til 14 år fra filialen i 1920-årene. Foto: Deichman

T.v: Pigeklubben Haabet hadde sine møter på Deichmanske Grünlerløkken ca 1920, T.h.. Tablået Foran Sydens kloster ble fremført til Bjørnsonjubileet i 1932. Foto: Deichman

amerikanske bibliotek og hvordan de evnet å «skape dyktige borgere. Derfor søker de at faa makt over de smaa barn og søker at holde barna under bøkernes indflydelse hele livet.» (Dagbladet 29.1.13). De amerikanske ideene om barnebibliotek fikk i første omgang best innpass i de større byene.

Victor Smith ble biblioteksjef i Bergen i 1922. Her var det en annen pioner, Hanna Wiig, som ledet barneavdelingen fra 1917 til 1950. Hun hadde utdanning fra USA i barnebibliotekarbeid, og hun tilpasset de nye ideene om barnebibliotek til norske forhold. Populære innslag var eventyrlesning, klubber, foredrag, filmfremvisning og skuespill med barn som aktører.

Åse Kristine Tveit, som har forsket på barnebibliotekets historie i Norge, viser hvor stor frykt det den gangen var for at barn, spesielt de fra arbeiderklassen, kunne havne på «skråplanet». I Drammen konstaterte skolestyret i 1916 at «samfunnsmorale» sto i fare. Derfor var et «gratis tilbud om barnebibliotek et trygt sted å oppholde seg, og et sted der barn kunne utvide sine kunnskaper og dannelse». (Tveit 2016:76)

Rolfsens «høystemte» skolebibliotek

Mange folkeskoler hadde boksamlinger. Den som arbeidet mest med å bedre dette tilbudet var Nyhuus' største «konkurrent», lesebokredaktøren Nordahl Rolfsen. Han hadde helt fra 1897 ledet «Centralstyret for de norske folkeskolers barne- og ungdomsbiblioteker». I katalogen for første år kunne skolene velge mellom 170 forskjellige bøker, og i 1907 var det 2200 skolebibliotek i landet. (Kildal 1949:236).

Høsten 1912 ble det kjent at Centralstyret hadde økonomiske problemer. Rolfsen måtte slutte som leder, og virksomheten ble i praksis satt under statlig administrasjon. Saken vakte stor interesse i avisene, og i Aftenposten fikk Haakon Nyhuus anledning til å argumentere for at skolebibliotekene måtte håndteres på samme måte som folkebibliotekene. Aftenposten hadde forhørt seg med Nyhuus som innrømmet at Rolfsens innsats hadde «vistnok på mange maader været grundlæggende», men den bibliotekmessige organisering holdt ikke mål. Selv hadde han opplevd at folkebibliotekenes inspektører hadde «fundet barneboksamlinger flytende omkring i det væsentlige som herreløst gods.» (13.10.12). Rolfsens store fortjeneste var å skaffe bøker til skolene, men tiltaket resulterte ikke i gode skolebibliotek. Ordningen hemmet også utviklingen av folkebibliotekenes tilbud til barn. På landet var folkebibliotekene i hovedsak et tilbud for voksne. Denne «markedsdelingen» fortsatte i årevis.

I Kristiania i 1911 var det flere lærere som var misfornøyde både med Rolfsens «høystemte, nasjonale og litt foreldede bokutvalget» og med «de gammeldagse bibliotekrutinene». Lærerne ville heller ha sine bibliotek tjenester fra det «moderne bibliotekvesens representanter». Et organisert samarbeid kom først i gang 1920-årene. (Ringdal 1985:162) (Se side 96)

Folkebiblioteket i Bergen, «Bergen Offentlige»

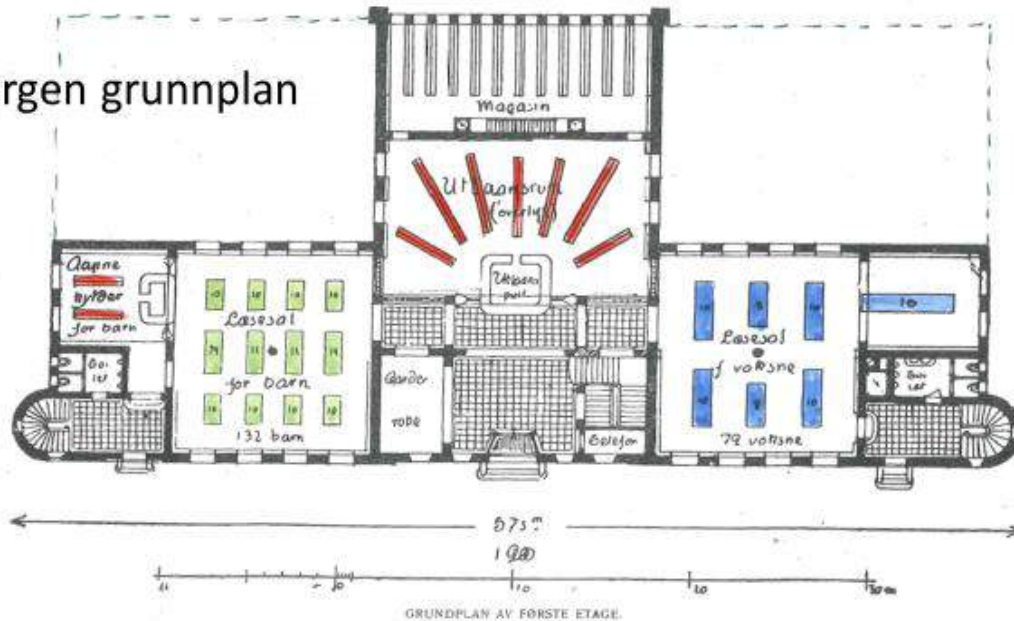
Biblioteket på Grünerløkka i hovedstaden ble til stor inspirasjon. Bergen fulgte etter med ny bygning i 1917. Den var adskillig større, men ble bygd etter samme oppskrift: rasjonell, åpen og effektiv. Den nyansatte sjefen, Arne Kildal var 24 år, hadde fått kommunalt stipend for å studere bygninger i England, Tyskland og Holland. Han hadde god kjennskap til amerikanske folkebibliotek fra sin studietid. Hans første store oppgave var å legge detaljerte planer for Bergen Offentlige Bibliotek, som endelig skulle komme seg ut fra loftet på byens kjøttthall og inn i en ny, spesialtegnet bygning. Det hele var godt forberedt av forgjengeren, bibliotekar Valborg Platou.

Tegninger neste side: Bergen Offentlige Bibliotek med klare forbilder fra USA. Arkitekt: Nordhagen. Øverst: Første etasje med lesesaler for barn og voksne. Utlån (markert med rødt) og magasin (over flere etasjer) i midten. Nederst 2. etasje med film-/foredragssal, studiesal og musikkværelse, kontorer m.v..

Bergen Off.
Bibliotek.
Første
byggetrinn.
Arkitekt:
Olaf
Nordhagen.
Jernbane-
stasjonen til
venstre.
Foto:
Bergen off.

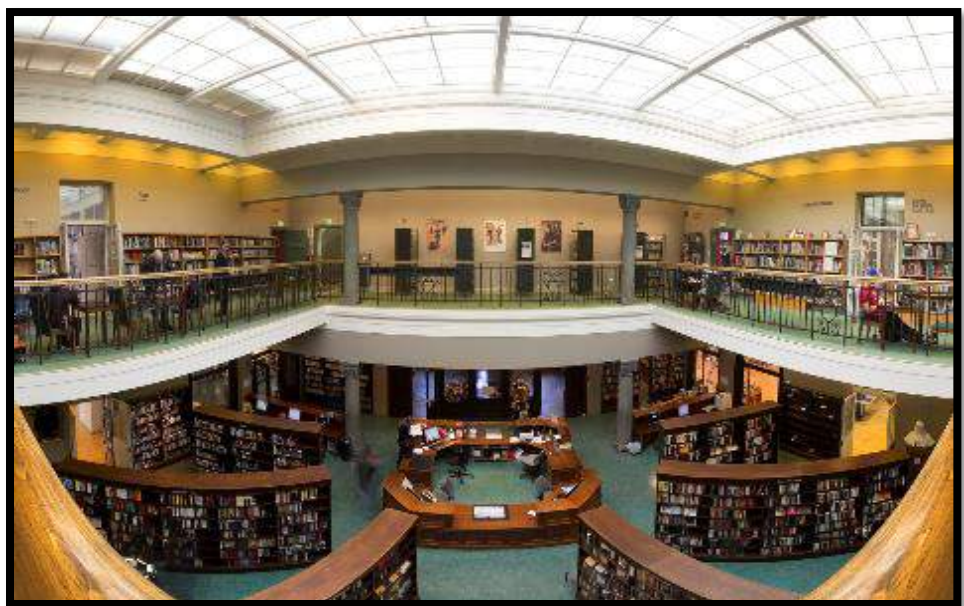
Bergen grunnplan

Valborg Platou hadde med stor kløkt skaffet sponsorer og var fra starten klar på at dette skulle bli en bygning etter helt nye forbilder. Kildal mente at biblioteket måtte ha et «smukt Ydre og en praktisk Indredning», slik at man fikk spredt «den bedste Læsning til flest mulig Folk paa den billigst mulige Maade.» (FFBB 1914:46, Morgenbl.10.9.13). I likhet med Nyhuus brukte Kildal et velkjent slagord fra USA for å vise at kommunen og de private sponsorene skulle få valuta for pengene.

I Bergen fikk biblioteket byens nye jernbanestasjon som nærmeste nabo. I samtiden ble begge bygningene oppfattet som moderne og tidsmessige. Men de har tydelige preg av middelalderborger med fasader i henholdsvis blåsvart gneis og granitt. Stasjon og bibliotek ligger der som to klassiske byporter, den ene for person- og varetransport mellom by og land, og den andre som en port inn til kunnskapens klassereiser. NSB har riksvåpenet i gavlen, biblioteket smykker seg med byvåpen og sagakonger. Ellers er likheten stor, og det hender at reisende med kofferter har kommet inn på biblioteket og spurt: «Kvar er spor 4 til Voss?». Begge bygningene har tydelige markerte innganger. Bibliotekets tunge dør krones av et lite relieff med blomster som strekker seg etter lyset. Grundtvigs motto er hugget i stein! (se nedenfor og kap.2, s.42)

Det er mørkt i trappegangen, men så snart du kommer inn i utlånssalen møtes du av bøkene og av et sterkt overlys. Det skapes nesten en religiøs stemning; domkirkearkitekt Olaf Nordhagen løfter oss ut av det trivielt hverdagslige. Biblioteket regnes som et av hans viktigste bygg, som viser et godt grep på så vel helhet som detaljer. Når løsningen ble så vellykket (og varig) må vi også tilskrive biblioteksjef Kildal en del av æren.

Bergen Off. Bibliotek Utlånssal med panoptisk hylleoppstilling Foto: Riksantikvaren/Wiki (CC BY-SA 3.0) T.v.: Relieff over inngangen: Opplysning og vekst

Selv om Kildal var en 'meget ung mann', som forgjengeren kalte ham, hadde han bibliotekarutdanning og praksis fra USA. Til Bergen kom han fra selveste Kongressbiblioteket. Planløsningen var som i amerikanske Carnegie-bibliotek som Kildal kjente godt. Disse bygningene var såpass like at man nesten kan si at de ble bygget etter standardtegnninger. I Bergen ble denne oppskriften fulgt til punkt og prikke: I utlånsalen er hylleoppstillingen i vifteform. Denne «panoptiske oppstillingen» var inspirert av fengselsarkitektur som ga full kontroll fra ett punkt i lokalet. Fra bibliotekets skranke hadde betjeningen innsyn i det som skjedde mellom hyllene og i tilstøtende rom! Magasinet er i flere etasjer og lagt i nærheten slik at det er enkelt å hente fram etterspurt materiale. I første etasje var det ellers to like store lesesaler for barn og voksne. I etasjen over var det foredragssal med filmutstyr, studierom og plass til musikkksamling.

Som nevnt var det første «Carnegiebiblioteket» kommet til Norge noen år tidligere (Grünerløkken filial, se bilde s. 84). Nå ble de samme ideene videreført i Bergen. Biblioteket hadde eksperimentert med åpne hyller i årene før flyttingen. Dette var vellykket, og utlånet økte. I det nye biblioteket ble det også satt av plass til lesesaler og rom for foredrag og arrangementer. De fleste bodde i overfylte leiligheter. Mange barn hadde rett og slett ikke muligheter til å lese lekser hjemme. Lesesalene var et tiltrengt sted for ro.

Norge rundt

Fra 1914 til 1917 fikk også Drammen, Kristiansand og Bergen nye folkebibliotekbygninger. I Narvik ville man ha et kombibygget for kirke, bibliotek og folkeakademi. Arkitekt Nordhagen laget en effektiv utnyttelse av arealene for søndagsskole, kvinneforening, lesesaler og rom for foredrag og folkeakademi. *Tidens Tegn* gjenga Nordhagens tegninger. Narvik kunne få et «kultur-centrum» med bibliotek og folkeakademi. (3.12.13).

Selv om «biblioteksaken» ble møtt med likegyldighet i mange kommuner, er det få vitnesbyrd i avisene med direkte og tydelig uttalt bibliotekmotstand. Noen ganger dukket det imidlertid opp holdninger om lesningens *skadevirkninger*. Arbeiderdikteren Johan Falkberget mente at arbeiderne leste lite før fagforeningenes tid. «Var der nogen, som viste en særlig udpreget Trang til Læsning, saa blev det sagt: «Den gutten blir det ikke noget af. Han vil *bare læse!*». Falkberget hevdet at denne holdningen ble endret etter hvert som fagforeningene ble utbredt. Arbeiderne skjønnte at «et af de viktigste Kampmidler var Kundskab. De fik først sine egne smaa Fagblade, senere sine store politiske Blade – det gav Selvbevidsthed og lyse Forhaabninger, dette *at vide noget* ... man gik igang med at anskaffe sig Bøger gennem sine Fagforeninger – til en Begyndelse socialistiske Skrifter, som vækket Kundskabstørsten ganske voldsomt, og det maatte saavel Skjønliteratur som videnskabelige Værker til for at stille den.» *Dagsposten* (29.12.12).

Bibliotek ble en merkesak for arbeiderbevegelsen i mange byer. Den sosialdemokratiske avisen *Tidens Krav* i Kristiansund mente at byen hadde en vesentlig mangel: «Naar vi hører berette hvor langt man er naaet paa andre steder i utviklingen av folkeboksamlinger med læsesaler, er det virkelig pinligt for vor bys vedkommende, at vi endnu skal leve paa et for vore forholde saa tilbakelagt stadium.» (26.3.13).

I Fredrikstad konstaterte avisen for samme parti at byens såkalte «stadsbibliotek» ikke holdt mål: «Hvad de fleste byer har – selv de mindste – et virkelig kommunebibliotek, mangler vi her.» Avisen hevdet at byens foreninger derfor måtte ha sine egne bibliotek. Det hadde likevel vært bedre om byen kunne samle seg og lage et nytt, felles kommunalt bibliotek. (*Smaal. Social-Demokrat*, medio feb.1917). Avisen var i tvil om saken fikk støtte fra Høire, som kanskje fortsatt var interessert i å holde «arbeiderklassen nede i uvidenhet». Tanken ble blankt avist av byens konservative organ, *Fredrikstad og Omegns Tidende* (19.2.13).

Det er likevel ikke de sterke politiske kampsakene som preget bibliotekdebatten i disse årene. Det var bred aksept for at folkebiblioteket, i motsetning til det gamle allmuebiblioteket, skulle være felles for alle samfunnsklasser. Rikfolk støttet opp og private gaver var viktige bidrag, spesielt i forbindelse med nye bygg. Det var bred enighet om bibliotekets betydning for så vel den åndelige som den materielle utvikling.

En sitert gjenganger i avisinnlegg og årsmeldinger er at presidenten Theodore Roosevelt jr. hadde uttalt: «Næst efter kirken og skolen er det folkebiblioteket, som er den virksomste arbeider i den gode saks tjeneste i Amerika. Det utbytte i moralsk, aandelig og materiel henseende, som kan hentes fra en omhyggelig utvalgt samling av gode bøker, som staar til fri benyttelse for det hele folk, kan ikke sættes høit nok. Ingen kommune har raad til at være uten folkebibliotek» (Her fra: *Grimstad-Posten* 7.2.13).

Barn og ungdom fikk mye oppmerksomhet i argumentasjonen. Biblioteksjefen i Bergen, Arne Kildal, stilte spørsmålet slik i *Morgenavisen*: «Skal ungdommen faa læse?» Biblioteket hadde lenge hatt lesesaler i skolene. På regnværsdager var det likevel slik at det var «kø af barn, som ikke kan komme ind af mangel paa plads, og som venter på at nogen skal gaa». Kildal var spesielt opptatt av å skaffe et kvalitetstilbud til dem under 16 år, og han var stolt over å ha «udryddet den skadelige Nick-Carter litteratur», men nå var det helt påkrevet å skaffe ungdommen «god litteratur til erstatning for den slette, som vi tog ifra dem?»

For Kildal var spørsmålet enkelt: «Skal vi gi den unge generation adgang til at vokse og utvikles i et sundt spor, eller skal vi bare la dem stagnere på et tidlig tidspunkt.» (4.10.12). Samme melding kom fra andre byer. «Haugesunds Avis» pekte på at flertallet av byens barn ikke hadde annen underholdning enn den tvilsomme «moralske paavirkning» barna fikk på gaten og i kinoene. Avisen slo fast at barn trengte tumleplasser, slik at folkehelsen ble styrket. Det var et kraftig middel i kampen mot

tuberkulosen. Men like viktig var den åndelige påvirkningen. Løsningen var å bygge lesesaler og «forelæsningsrum» for barn, etter amerikansk mønster, «men afpasset efter de lokale og pekuniære forhold.» (11.3.14). Biblioteket var nøkkelen til fremgang og et stabilt samfunn

Jens Tvedt (1857-1935)
Bibliotekar og forfatter.

Jens Tvedt ble ansatt ved Stavanger bibliotek i 1885. Fra 1901 var han sjefsbibliotekar, til han døde i 1935. På Bibliotekmøtet i 1909 fortalte han om hvordan han forsøkte å hindre ungdommen i å lese upassende litteratur: «Kommer der en umoden sjæl og forlanger en bok som jeg finder ikke passer, saa sier jeg: 'Vi har den, men du faar den ikke.' Det nytter ikke at spørge to ganger. Jeg siger ogsaa gjerne: 'Jeg tror ikke du endnu er moden til at læse den bok; naar du blir gammel nok, saa skal du få den.' Hvis jeg kvier mig for at holde en sådan forelæsning, sier jeg: 'Den er ikke gjild.' Eller: 'Den er ikke inde.' Jeg gjør mig ingen skrupler for at bruke den slags nødløgne. - Decameron er [det] faa som spør efter. [...] Og hænder det en gang, så er den selvfølgelig ikke inde. Er man altfor paagaende, sier jeg 'Den leveres ikke ut», eller: 'Den er saa fint indbundet at du kan ikke få den'». Bibliotekar Tvedt hadde en spesiell omsorg for byens unge damer, og han følte det som en forpliktelse å holde tilbake bøker som han anså som upassende: «Når der kommer unge piger og spør efter den slags bøker, sier jeg så pent jeg kan: 'Den burde De helst ikke spørge efter'. Og jeg har fåt tak for dette.».(FFBS 1909:110)

Kvalitet og kvantitet

Innkjøp av bøker til barn og ungdom er et tema som stadig vekker strid og avdekker uenighet spesielt om temaer som politikk og erotikk. En tilbakevendende bekymring var at bibliotekene ga skjønnlitteraturen for stor plass på bekostning av den «nyttige» faglitteraturen. Det var ikke til å unngå at noen oppfattet biblioteket som en autoritær institusjon.

En av Trondhjems eldre borgere kom med skarp kritikk av sitt bibliotek i 1913. Han ville låne to bøker, en av Bjørnson og en av Johan Bojer. Det gikk ikke. Bibliotekaren sa at «jeg *kun* kunde faa den ene, jeg kunde vælge hvilken. Hvorfor da ikke begge? Jo, jeg skulde hindres i at læse *bare* skjønnlitteratur! En ældre mand der i 40 aar har læst hvad han selv fandt for godt, skal sættes under formynderskap for hvad han for fremtiden skal læse, jeg kan forstaa at der øves kritik overfor barn og ungdom, men overfor modne folk, nei! Jeg utbad mig mit kort tilbake, det var mit første og sidste besøk i Trondhjems bibliotek, og dette er jeg som skatteyder medeier af!» (*Adresseavisen* 15.11.13).

Helt til høyre: Bøker i lukkede hyller. Bøkene kunne bestilles fra en trykt katalog. T.v.: En slags mellomøsning på veien til åpne hyller: Barna studerer, gjennom gitteret, hvilke bøker som er klare til utlån. Foto Oslo Museum. (CC BY-SA,3.0)

Biblioteksjef Martha Larsen var rask til å beklage, men hun begrunnet ordningen med at det var stor etterspørsel av skjønnlitteratur. Det var nødvendig å få disse bøkene fort inn igjen til ventende lånere. Bestemmelsen om at den ene av to lånte bøker måtte være av «faglitterært innhold» ble sløffet, men det nye utlansreglementet fastsatte at lånetiden for skjønnlitteratur var kortere enn for faglitteratur. (Grut 2003:76).

Publikum ble hørt, men skepsisen til skjønnlitteratur (i alle fall den lettere) levde videre blant bibliotekarene. Arne Kildal, som ble sjef for den statlige bibliotekforvaltningen og bibliotekdirektør, tok opp saken på et nordisk bibliotekmøte i foredraget *Norsk bibliotekpolitikk* i 1936. Han var klar på at det ikke var folkebibliotekenes oppgave å distribuere populærlitteratur, men nyttig faglitteratur og verdifull skjønnlitteratur. Selv om det var bestemt at de statsstøttede folkeboksamlingene måtte kjøpe minst 25% faglitteratur, var utlånet «gjennomgående meget tilbake å ønske. Det er derfor nødvendig å søke å stimulere dette utlån, og det vi har begynt med i det aller siste med bidrag til *studieringer*, dels frittstående og dels tilknyttet organisasjoner». Dette viser at faglitteraturen eller «yrkeslitteraturen», som Kildal kalte den, var viktig for å legitimere bibliotekenes nytte og samfunnsoppdrag. (Kildal 1950:77). Universitetsbibliotekets leder, Wilhelm Munthe (1939), gjennomførte en evaluering av amerikanske bibliotek i boken *American Librarianship from a European Angle*. Her hevdet han samme slags bekymring for faglitteraturens stilling.

På Deichmanske bibliotek var det ved inngangen til 1980-årene fortsatt mest utlån av skjønnlitteratur: 56% totalt, men 44% ved hovedbiblioteket. (Ringdal 1985: 255). Som faglitteratur regner bibliotekene også med «lettere» litteratur som reiseskildringer, biografier, hobbybøker m.v. Bestemmelser om hvor mange og hva slags bøker som kunne lånes varierte fra sted. På 1950-tallet var det barnebibliotek som hadde «rasjonering» av skjønnlitteratur. (Tveit 2016: 138)

Folkebibliotekene – status

Fritt valg i åpne hyller bidro til å demokratisere bibliotektilbudet. Det var mange som fryktet at verdifulle bøker ble stjålet. Derfor sier skriften på veggene: «Misbrug ikke vor Tillid». Deichmanske bibliotek. Ca 1900.

Bibliotekstatistikken for 1913 viste at det var stor aktivitet, spesielt i mange av bykommunene. På utlånstoppen lå Kristiansand med hele 4,54 utlån pr innbygger, men gjennomsnittet for de 47 byene som oppga utlånstall var på bare 2,03. Mest skuffende var det at ni av byene/ladestedene fortsatt manglet folkebibliotek, men både i Drammen, Kongsberg og Holmestrand var saken i god gjenge. (FFSB 1913:49f)

En gjennomgang av avisene fra 1913 viser at det var god utvikling i mange byer, men standarden var ujevn. Det største problemet var små lokaler og mangel på lesesaler. I Skien var biblioteket installert «i to smaa kot, der hverken gir betjening eller publikum fornødent albuenum» (*Fremskridt* 19/3 1913). I Kongsvinger beklaget bibliotekaren at det i ukens to korte åpningstimer nesten ikke var plass til voksne lånere: «I disse 2 Timer skal ekspederes ca 50 Laanere, hvorav omtrent 4/5 er Barn. Det vil si: mellom 140 og 190 Bøker skal bokføres. Hertil kommer Ordningen av Boksamlingen etterpaa. Hvorledes kan man saa forlange, at Bibliotekaren skal kontrollere hvilke Bøker Barnene ikke bør læse!» (*Hedemarkens Amtstid.* 23.4.13)

Så langt om byene; på landsbygda var forholdene enda dårligere. Et innlegg i skiensavisa, «Norig» sier det slik: «Det finst verkeleg her i det opplyste Telemork bygder, som ikkje hev boklaan av noko slag. Hev det kome eit forslag i den leidi i heradstyret, so vart det tagt eller røysta ihel.». Konklusjonen var klar: «Dei bygder finnst. Men det er ei skamm.» (10.6.13) I Trøgstad herredstyre ble det klaget over at det bare var «skitne og fæle bøker». Det ble forslått å øke bevilgningen til 150 kroner, men ordføreren fant at det måtte greie seg med 75 kroner. (*Østre Linje* 8.3.13). Det typiske biblioteket på landsbygda hadde mellom 500 til 1000 bøker, oppbevart i skap med bøkene oppstilt, ikke etter emner, men etter «tilvekstnummer». Åpningstiden var like før og etter kirketid.

Med Bibliotekreformen fulgte mange tekniske forbedringer som burde være til hjelp i de minste bibliotekene. Nå kunne alle bibliotekarere følge med på de sentralt kvalitetssikrede bestillingslistene, få ferdig utstyrte bøker, katalogkort og trykte kataloger. Bibliotekreformen av 1902

virket, men det tok lang tid før *alle* bygdene kom med. I 1913 var det fortsatt et 50-talls landkommuner som manglet bibliotek. (FFSB 1913:136) Bibliotekinspektør i Akershus, M. A. Kjørvik (1938), konstaterte i et pessimistisk tilbakeblikk at det var bra at staten hadde tatt ansvar, men «ute på bygdene hadde veiret liksom fare framum, og det meste vart som fyrr.» (s. 53). Kjørvik fant at forholdene i «gamle Noreg» ikke var slik som i USA. Det sentrale opplegget måtte tilpasses bedre. For folk på bygdene var det «gresk» når en stor håndbok (på lesesalen) om norsk historie fikk følgende mystiske formular i gullskrift bokryggen: **q(R)948.1 Sch 16.** (s.54) Spørsmålet er om Kjørviks bekymring handlet om noe mer enn bokrygger og Deweys desimalklassifisering.

Passet de nye ideene fra USA foreløpig best i profesjonelle bibliotek og i de store samlingene? Tidens største sosiale og økonomiske endringer fant sted i byer og industristeder. Her var det forhold som hadde likhetstrekk med USA. Begge steder kom det *nye* brukerne med behov for ny kunnskap om samfunnet og om praktiske og tekniske forhold.

Bibliotekrevolusjonen og Bibliotekreformen må likevel betegnes som vellykket. Bare på Deichmanske bibliotek ble utlånet raskt 25-doblet med en bokstamme som foreløpig bare var 3-doblet. Det tyder ikke bare på en effektiv organisering, men også at hovedstaden fikk en ny og lesende offentlighet. Byenes nye barne- og ungdomsavdelinger ble også populære. I mange mindre kommuner tok det tid, men Bibliotekreformen virket godt med egen tilskuddsordning, sentralisering av innkjøp, bibliografiske tjenester og god veiledning. Fra 1901 til 1935 økte antallet statsstøttede folkebibliotek fra ca 600 til ca 1200. I samme tidsrom steg årlig utlån fra ca 900.000 til 4.5 millioner bøker. (Kildal 1950:71). Den økonomiske depresjonen førte til tilbakegang, men det var skapt en rasjonell modell med elementer som har holdt seg opp til vår tid.

Felles materiell var en forutsetning for Bibliotekreformen av 1902. T.v: Fra en serie plakater fra ca 1930. T.h.: Bibliotekferdige bøker i solid innbinding i vaskbar granitol, med ferdig deweyssignatur, katalogkort og utlånskort. Fra Folkeboksamlingens ekspedisjons Katalog over bibliotekmateriell 1939.

Teaterkø med Hanna Wiig (uten hatt) 1936. - Julespill 1925 med HW i sentrum. Foto Bergen Off.Bibl.

Hanna Wiig (1885-1959) Ansatt ved Bergen Offentlige Bibliotek fra 1912 til 1950. Ledet barneavdelingen fra 1917. Fra bibliotekarutdanningen i USA fikk hun med seg gode ideer og nyttig kunnskap. Bergen hadde en barneavdeling med et variert tilbud. Det var fritt valg av bøker i åpne hyller samt foredrag, filmvisninger og diskusjonsklubber. Wiik arbeidet for å «hevde barns medbestemmelsesrett og tilrettelegge for barns egen utfoldelse i bibliotekets teater- og klubbaktivitet.» (Tveit 2020:181).

Bibliotekets foredragssal rommet opp til 200 barn, og bare de som hadde sikret seg billett på forhånd kom inn. Hanna Wiig hadde god kjennskap til barnelitteratur, og skrev skuespill for barn og bidro ellers til å oversette utenlandsk barnelitteratur til norsk. Hun utga også bibliotekfaglig litteratur om barnebibliotek og var bokanmelder. Medarbeider i *Håndbok i norsk barnebibliotekarbeide*. (Bjølgerud, 1927).

Martha Emily Jahn (f. Larsen) (1875-1954) var en av de mange som hadde bibliotekarutdannelse fra USA. Hun var spesielt opptatt av å nå fram til nye brukergrupper og av formidling til barn. Hun var en driftig biblioteksjef i Trondhjem fra 1902-13, senere bibliotekinspektør. Hun var aktiv i etableringen av Norsk Bibliotekforening og med i planleggingen av Jubileumsbiblioteket i 1914. Dessverre – for norsk bibliotekvesen – «ble» hun gift og sluttet med lønnet arbeid. Arne Kildal sier at hun var «intelligent, våken, arbeidsdyktig, og hadde et pågangsmot som minnet om det Nyhuus rådet over.» (1955:186).

Det var et tap for bibliotekene at hun sluttet, men hun hadde sentrale roller i kvinne- og fredssak, også internasjonalt. Da ektemannen, Gunnar Jahn, ble medlem i Nobelkomiteen skal han ha sagt: «Det må være feil. De må mene min kone.» I Norsk biografisk leksikon antydes det at hun hadde «indirekte innflytelse» på komiteens arbeid!

Arne Kildal (1885-1973) *Bibliotekreformatoren Kildal var en sentral aktør i mange sammenhenger. Her er en kort oversikt:*

Etter studier i Norge utdannet han seg til bibliotekar ved *New York State University* 1907. Han var deretter bibliotekar ved *Yale University* og *Library of Congress* (USAs nasjonalbibliotek).

Sjef Bergen *Offentlige Bibliotek* 1910-20. Ledet moderniseringen etter amerikanske forbilder fra 1910, som ble videreført i ny bygning i 1917.

Fra 1920 i USA, *presseattache* i USA, fra 1925 i Norge (*Nordmands-Forbundet* og litteraturformidling).

Initiativtaker til *Norsk Bibliotekforening*. Formann 1913-16 og 1929-33

Kirkedepartementets bibliotekkonsulent fra 1933, fra 1937 *byråsjef for*

Folkeopplysningskontoret og direktør i Statens bibliotektilsyn fra 1949-1956.

Fra 1933-56 Redaktør for bibliotektidsskriftet: *For folkeopplysning* deretter *Bok og bibliotek*.

En rekke bøker og artikler, se litteraturlisten.

En forening må til

Da Norge skulle feire sitt nasjonale jubileum i 1914, var det fortsatt mange som manglet et godt bibliotektilbud. Begivenheten var derfor en god anledning til å «fremme biblioteksaken». Den ble forberedt i tidsskriftet «For Folke- og Barneboksamlinger». Utgiver var det statlige Bibliotekkontoret med Karl Fischer som redaktør. I bladet står Arne Kildals forslag om å stifte en bibliotekforening. På Bibliotekmøtet i Tønsberg i 1912 hadde han stilt følgende spørsmål: «Er ikke nu den tid kommet da norske biblioteksfolk bør slutte sig sammen til en forening for bedre at hævde og fremme sine interesser?»

Det er ikke lett å forstå hva slags forening den 27 år unge Kildal ville ha. Var det en interesseforening, en klassisk profesjonsforening eller en fagforening? Han var klar på at foreningen ikke bare skulle «hævde bibliotekstandens interesser», men at oppgaven var å «fremme biblioteksinteressen i landet, at utveksle meninger og erfaringer og naa større resultater i det aktive biblioteksarbeide». Kildal gikk gjennom en hel rekke arbeidsoppgaver som foreningen skulle arbeide med. Det gjaldt alt fra faglig kursvirksomhet til standarder for katalogisering og utgivelse av tidsskrifter. Mye av dette var inspirert av virksomheten i *American Library Association*, som Kildal kjente godt. Han oppfordret sterkt til at nå måtte alle krefter trekke samme vei: «En forening er grundet på kooperasjonsprincippet [sic], og dens styrke ligger just i dette samarbeide mot fælles maal.» (FFSB 1912:118) Samtidig var det klart at foreningen

ikke måtte oppfatte myndighetene som en motpart. Det var viktig å ha et tett samarbeid med staten: «Likeoverfor centraladministrationen blir foreningens oppgave nærmest at fungere som talerør for bibliotekernes opfatning, mens omvendt foreningens styre vil ivareta fællesanliggender i nøieste samarbeide med Kirkedepartementets sakkyndige» (Kildal 1915:28).

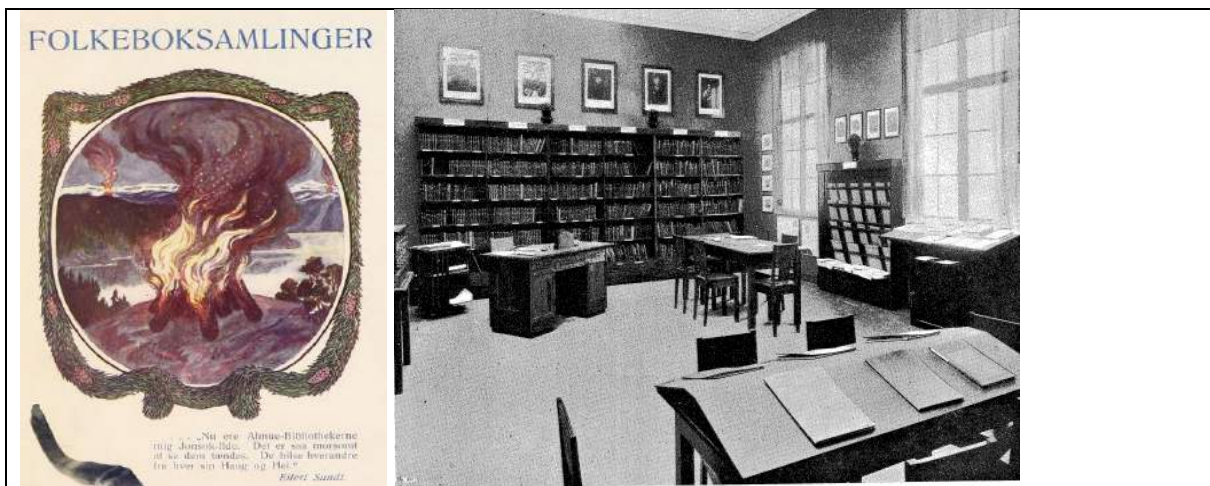
Det ser ikke ut til at noen hadde innsigelser mot at Bibliotekforeningen ble en sammenslutning for nær sagt alle parter og interesser: Bibliotekbrukere, bibliotekansatte og bibliotekeiere lokalt og sentralt helt inn i sentraladministrasjonen. Dette kunne bli en superkorporasjon med sterk miks av interesser og makt. Riktig nok sa departementets mann, Karl Fischer, at han ikke kunne sitte i styret, men han så det som naturlig at departement og forening kunne ha et felles tidsskrift og felles bibliotekmøter. Det var folkebibliotekarene som drev saken fram. Kildal mente at fagbibliotekarene fryktet at Nyhuus og foreningen skulle utsette dem for (amerikanske) «bibliotektekniske reformer ved U.B.» (Kildal 1968:107).

Ideen om en bibliotekforening ble altså luftet på møtet i Tønsberg i 1912, men stiftelsen skjedde året etter i Stavanger. På samme møte la Karl Fischer fram resolusjonsforslag. Han ville at det skulle rettes «en indtrængende henvendelse» til kommuner og foreninger om å opprette folkebibliotek «hvor slike ikke findes, og at bringe de biblioteker som nu er vanskjøttet i tidsmæssig stand.» Oppropet ble enstemmig vedtatt av de 33 deltakerne, nesten alle bibliotekfolk, lærere eller politikere med bakgrunn fra folkebibliotek, men foreløpig ingen deltakere fra fagbibliotekene. (FFSB 1913:108). For statens mann kunne den nye foreningen sikkert være nyttig. Statens Bibliotekkontor, departement og forening hadde felles interesser, og nå kunne de dele oppgaver og samarbeide om arbeidsmåter og aksjonsformer.

«Litt blaasen i trompeten»

Haakon Nyhuus ble formelt valgt til den første lederen av foreningen, men høsten 1913 var hans helse så svekket at han ikke kunne komme på stiftelsesmøtet. Nyhuus døde julenatt samme år, 47 år gammel. Senere undersøkelser viste at det i hans kummerlige kontor var en gasslekkasje, og at dette hadde bidratt til utvikling av anemi. (Kildal 1966:53) Avisene brakte svært fyldige nekrologer. Selv blant bibliotekets brukere var han savnet. En innsender i *Ørebladet* klaget over at man så for lite til den nye bibliotekaren, før hadde «Bestyreren jevnlig færdes i Lokalerne. Dette satte Publikum Pris paa. Nu synes Bestyreren at holde sig altfor beskedent tilbage, hvilket Publikum ikke sætter Pris paa.» (5.11.16). Klagen ble oversendt til Deichmanske nye biblioteksjef, Arne Arnesen. Han var en dyktig bibliotekar, men i motsetning til forgjengeren, mer opptatt av Dewey og andre tekniske forhold. Nyhuus hadde vært gründeren som fikk bibliotekrevolusjonen i gang. Ingen enkeltperson sto klar til å ta over, men

oppgaven kunne gå videre til den nye Bibliotekforeningen. Arne Kildal overtok ledervervet. Han ville at biblioteket og bibliotekaren, som de sa det i USA, måtte komme seg «outside the walls». Det nyttet ikke å sitte innemurt mellom bokstablene. Bibliotekarene skulle snakke med folk og med de riktige folkene, og de måtte arbeide bevisst *agitatorisk* og *propagandistisk*. Pressen måtte føres med store og små nyheter. Etter hvert ville («den naturlig beskjedne?») bibliotekar måtte innse «at litt blaasen i trompeten er nødvendig for at fange oppmerksomheten hos det tyvende aarhundredes rastløse og selvoptatte publikum.» (FFBB 1913:19.)

«Propagandaskrift» og foto fra mønsterbiblioteket på Jubileumsutstillingen i 1814

Sundt og Fischer om bibliotek i Spangereid herred

Den lille boken har et fargerikt omslag. Omkranset av en nasjonal girlander er det et landskap. Mellom fjord og fjell danser ildtunger fra tente sankthansbål. Bildet er forsynt med følgende tekst av listerværingen Eilert Sundt: «Nu ere Almue-Bibliothekerne mig Jonsok-Ilde. Det er saa morsomt at se dem tændes. De hilse hverandre fra hver sin Haug og Hei». Sundt hadde ønsket at han kunne komme opp på en fjelltopp for å se «dem alle og tælle hver og en og saa beskrive det muntre Syn jeg saa».

Karl Fischer siterte Sundts artikkel fra *Folkevennen* 1863 i «sitt» bibliotekblad i 1914. Sundt ville ikke få noe muntret syn i sine gamle hjemtrakter: «om han nu kunde se ut over Spind og Spangereid. I mørke ligger de begge» Fischer kritiserte Spangereid herred i Lister som fikk tilbud om å overta en samling bøker, alle innkjøpt fra «Centralstyrets» kataloger. Som grunnstamme i et kommunalt bibliotek kunne dette gi kommunen rett til å søke statsstøtte. Herredsstyret sa likevel nei takk, og i debatten var argumentene klare: Bøker kunne en kjøpe selv, den dårlige litteraturen ville forderve ungdommen og dessuten var det fare for at de unge sluttet med å lese Bibelen. Herredsstyret fattet følgende vedtak: «Da der er stillet den betingelse at det skal være grundlag for et sognebibliotek, finder man ikke at kunne motta gaven, da der ikke for tiden findes steming for oprettelse av bibliotek i Spangereid.» Fischer var ikke i tvil. Nå måtte ungdommen få de gode bøkene, «det eneste middel til at fortrænge de daarlige er at skaffe gode».

I dag, over 100 år etter, har bygda et av landets beste skolebibliotek!

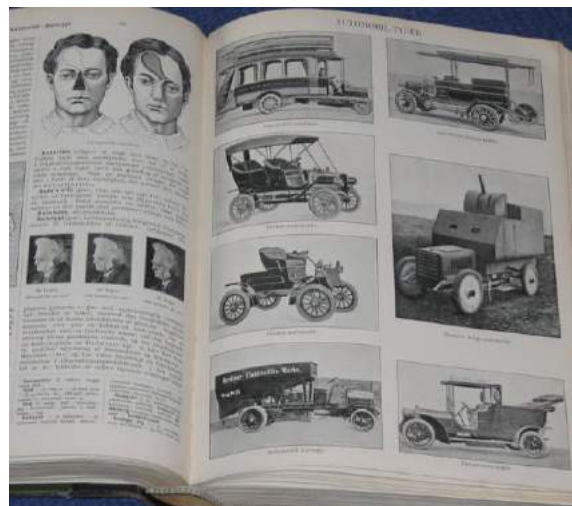
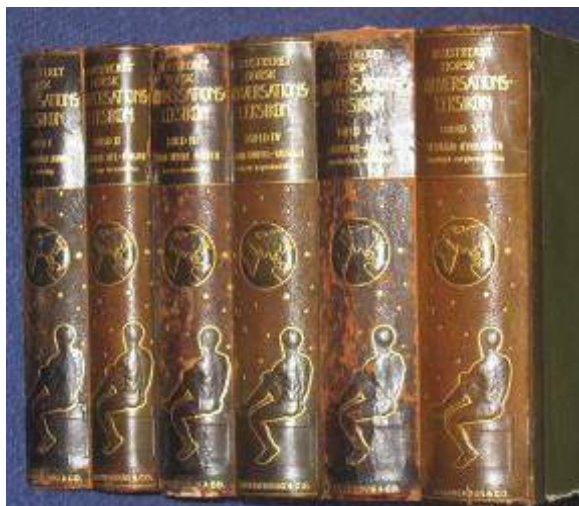
Kilder: Arnesen, Fischer & Larsen (1914) og: FFBB, 1914 s. 56

Kampen for gode bibliotek var i gang. «Biblioteksaken» stod på dagorden i politikken og i tidens aviser. Haakon Nyhuus hadde startet en hel revolusjon. Ideen fra USA om «Free Public Libraries» ble overført og tilpasset norske forhold med gratis utlån, åpne hyller, attraktive bøker og offensiv formidling. Det gamle allmuebiblioteket var erstattet av et reelt *folkebibliotek*.

· : ·· :: ·. :: :: :: ·. ::

a b c d e f g h i j *Bibliotek for blinde*

Med Louis Brailles oppfinnelse av punktskrift i 1825 ble det mulig for synshemmede å lese med fingertuppene. Det første blindeskriftsbiblioteket i Norge, ble opprettet i Bergen i 1910, senere fikk også Oslo og Trondheim sine tilbud. Blindeskrift sendes sendt gratis med post. Fra 1958 produserte biblioteket i Oslo også lydbøker. (Se kap.6 s.143)

Endelig et norsk leksikon: *Illustreret norsk konversationsleksikon*

Nyhuus' siste, store oppgave var å lage et moderne, norsk konversationsleksikon. Til nå hadde man brukt danske leksika. Som hovedredaktør la han ned et enormt arbeid. Det nye verket skulle fortelle om det norske samfunnet på en aktuell måte. Allerede i 1906 var det 8000 abonnenter. Første utgave omfattet seks store bind utgitt i årene fra 1907 til 1913.

Nyhuus hadde god teft for hva folk ville lese om, han fant aktuelle oppslagsord, skaffet gode skribenter og passet på at hvert oppslag ble leservennlig – og ikke for langt. Bildebruken var pedagogisk og nyskapende. Salget var godt. Verket kom til riktig tid, og det ble et viktig ledd i nasjonsbyggingen. Foto: Wikimedia (CC 0)

Fagbibliotekene

Høytidsstemt i det gamle Domus Bibliotheca. UBs lesesal. Bibliotekets leder, fra 1876-1922, var Axel Drolsum t.h. Bildet er fra den tiden lesesalen fikk elektrisk lys, i 1890-årene. Foto:NB

Den kontinentale tradisjon – «En befestet borg i middelalderen»

Haakon Nyhuus var biblioteksjef i ca 15 år, og han ble fort en nasjonal kjendis. Hans samtidige Axel Charlot Drolsum var ansatt ved landets største fagbibliotek i 52 år, det meste av tiden som sjef. Han hadde stor innflytelse og var en viktig, nasjonal bibliotekstrateg. Men i motsetning til Nyhuus var han hverken beryktet eller berømt. Johan Henden (2017) har skrevet en omfattende avhandling om Drolsum og hans rolle som leder for Universitetsbiblioteket (UB) og hans innsats for å skape et nasjonalbibliotek.

Strid om det nasjonale

Marianne Takle (2009) har med boken *Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket* satt fokus på de siste tiårene, og på den *egentlige* opprettelsen av Nasjonalbiblioteket (NB) med avdelingen i Mo i 1989 og i Oslo i 1999. Takles bok er i første rekke et innlegg om NBs rolle i vår tid. I det historiske oversynet konkluderer hun med at det ikke holdt å legitimere et nasjonalbibliotek med nasjonsbyggende argumenter. Selv ikke i 1905 lykkes dette. Det var først 1980-tallets distriktspolitikk og behovet for nye arbeidsplasser som ble avgjørende.

Johan Henden godtar ikke denne forklaringen. Han viser at NBS historie kan føres tilbake opprettelsen av Universitetet og at UB ikke bare var landets største bibliotek, men reelt sett også nasjonalbibliotek. Tydeligst kommer dette fram i 1882 med loven om avleveringsplikt av trykt materiale, utgivelse av en norsk bokfortegnelse og opprettelsen av Norske avdeling ved Universitetsbiblioteket (UB). Hovedaktøren i dette arbeidet var A.C. Drolsum. Henden viser ikke bare Drolsums modernisering av biblioteket, men også hans innsats for de nasjonale oppgaver. En av dem var å få til et bedre samarbeid mellom landets fagbibliotek.

Bak: Domus bibliotheca. Anlegget er tegnet av Chr.Grosch og den tyske arkitekt Karl Friedrich Schinkel som korrigerde de klassiske tempelfasadene. Foto: Wilse 1935 (CC 0)

Åpent 12-14 og iskalde magasiner

Drolsum kom ikke til dekket bord da han i 1876, mer eller mindre tilfeldig, fikk jobb. Biblioteket lå sentralt i Universitetets flotte sentrumsbygninger i nyklassisistisk stil fra ca 1850, men etter bare 25 års bruk var det behov for utvidelser. I starten var UB mest et håndbibliotek for ansatte. Åpningstiden var tilpasset dagslyset og var bare et par timer om dagen. Det var ikke oppvarming i magasinene, og personalet måtte kle seg deretter. Boksamlingen var omfattende, men det var ikke lett å finne fram. Grunnen var at katalogapparatet fungerte dårlig, og at det ikke ga henvisninger til bøkens plass på hylla! Systematisk katalog var mangelvare. Kort sagt: Her var mye ugjort!

Axel Drolsum (1846-1927) på sitt kontor i det nye UB, 1914. Foto: NB

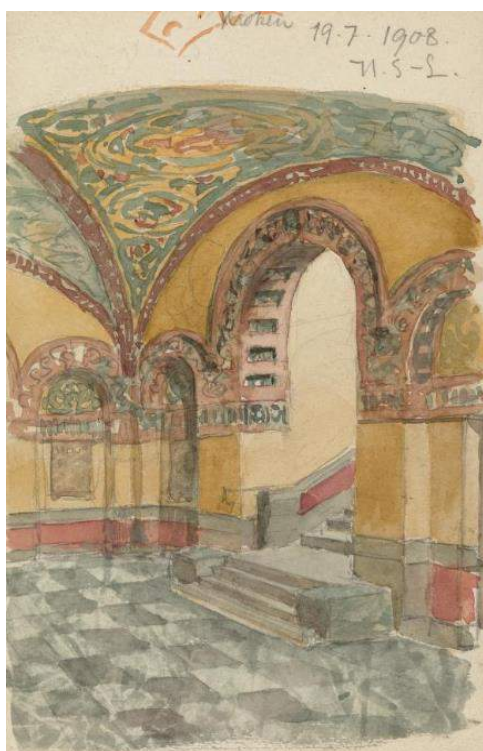
Henden legger fram et omfattende materiale som viser hvordan Drolsum arbeidet med statistikk, analyser og sammenligninger med andre land. Dette gir et innblikk i hvordan han sikret seg allianser og nettverk i forvaltningen og med politikere. Kildene viser hvor viktig de nasjonale oppgavene var for å begrunne Universitetsbibliotekets politiske mandat. Dette var tider med skiftende regjeringer og et Stortinget som ville ha hånd om alle detaljer. På Stortinget var det mange som oppfattet UB som et «Kristianiafenomen», velviljen var liten fra bondebekene. Drolsum markedsførte derfor UB som et fagbibliotek for hele landet. Han fikk forståelse for at nasjonalbibliotekoppgavene var en del av den kulturelle infrastrukturen i en sivilisert kulturnasjon. Drolsum ville styrke denne rollen, enten med å lage en selvstendig institusjon eller ved å endre UBs navn til Riks- eller Nationalbibliotek. Dette fikk ikke oppslutning hverken fra universitet eller storting. Omorganisering var ikke påkrevet. Det fungerte «godt nok». Likevel sto det klart slik Henden oppsummerer det: UBs rolle som nasjonalbibliotek var «eit tilbakevendande moment når rammene for biblioteket stod på den politiske dagsorden» (Henden 2017:173).

Motstand mot det nye

Den nasjonale retorikken medvirket likevel til at Drolsum fikk reist et helt nytt bibliotek, tatt i bruk fra i jubileumsåret 1914. Begeistringen var stor for det mektige signalbygget i rød, norsk granitt. Men det var stemmer som hevdet at biblioteket virket lukket og at det var langt inn til «kjernen» i tilbudet. Fra USA var det kommet helt nye og mer demokratiske impulser. Det moderne folkebibliotekets ideer om aktiv formidling, åpne hyller, ny bibliotekteknikk og fagutdannede bibliotekarer fikk ingen gjenklang i Drolsums kretser. Her markerte man avstand til den moderne «*Biblioteksaken*», som den ble kalt.

Universitetsbibliotekets første byggetrinn i nasjonal «nybarokk» ble tatt i bruk i 1914. Arkitekt Sinding Larsen. Foto: Wilse? Oslo Museum (CC BY-SA 2.0)

T.v: Emanuel Vigelands skisse til fresker i Universitetsbibliotekets forhall. Øverst på skissen står det at skissen ble gitt til arkitekt Holger Sinding Larsen 19.7.1908. Seks år senere fikk den ferdige dekorasjonen en motivkrets med temaene kunnskap og inspirasjon. På hver side av trappen opp til lesesalene er det to «søylor» fra nasjonallitteraturen, *Heimskringla* og *Magnus Lagabøtes Landslov*. Vigeland var kjent for sine kirke-utsmykninger; det setter også sitt preg på dette rommet. Foto: Nasjonalbiblioteket

Den nystiftede Norsk Bibliotekforening ble derfor i starten en forening for folkebibliotekene. Henden viser at det var de sentrale personer i denne offentligheten som nå «knytte sterke band til styresmaktene og la i stor mon premissa for den offentlege bibliotekpolitikken.» (2017:254). Drolsum takket nei til å bli med i den nasjonale Bibliotekkomiteen av 1919, og UB fulgte sine egne spor. Drolsum hadde skapt et bibliotek «for nasjonen og nasjonsbygginga, men det var ikkje eit bibliotek for alle i nasjonen» (s.255f). Både Drolsum og etterfølgeren Wilhelm Munthe, som var Drolsums favoritt til stillingen, videreførte den klassiske, akademiske bibliotektradisjonen fra kontinentet. (s. 249). Høyere utdanning hadde fortsatt et elitepreg, og biblioteket prioriterte forskerne og vitenskapen.

Det nye biblioteket lå fritt til, og det var fra starten satt av plass til utvidelser. Men plasseringen, «ute på Drammensveien», var lite praktisk. Det var langt til brukerne i sentrum, og senere kom avstanden til å bli enda større til det nye universitetet på Blindern. Men du verden, bygningen var storslagen og moderne! Det ble stor feiring. De kongelige ble vist rundt, og de «fandt alt saare godt». Likevel dristet *Morgenposten* seg til å si at den «tunge Soliditet virker dog unødig massivt.». Avisen illustrerer dette inntrykket med fotografi fra «Vestibulen»: «Den er hugget i Granit og alle Vægflater er i Frescopuds og med Dekorationer i Hvælv og Buer av Maleren Emanuel Vigeland. Det er vakkert – men virker litt som en befæstet Borg i Middelalderen, unødig tungt for sin Bestemmelse.» (19.1.14).

Bygningen fikk en langt mer positiv presentasjon av kirkehistorikeren Ole Kolsrud (1914) i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*. Kolsrud viser til det omfattende forarbeidet som var gjort av arkitekt Sinding-Larsen og overbibliotekar Drolsum. Bygningsteknisk var konstruksjonen en nyskaping i Norge. I magasinenes bokhyller var stål

Lesesal på UB på Drammensveien i Oslo ca 1935. (I dag foredragssalen, Målstova på Nasjonalbiblioteket) Foto NB.

det bærende element gjennom åtte etasjer. («Det lipmanske system»). I planleggingen var det innhentet positive uttalelser fra flere nordeuropeiske bibliotekarer. Haakon Nyhuus, «der er en saa god Kjender av moderne, navnlig amerikanske Bibliotheker» hadde også anbefalt Stortinget å slutte seg til byggeplanene. (Stortingsforh. 1908, Dok. nr 48). Martha Larsen (senere Jahn, se s. 73) ved Trondhjem folkebibliotek var imidlertid meget kritisk. I en stor artikkel i Morgenbladet (1.juni 1908) hevdet hun at UBs sjef og arkitekt bare hadde studert tyske bibliotek. De hadde oversett alt det viktige som nå skjedde i USA. (Henden 2017:235). Selv hevdet Drolsum at de hadde lært av USA. Et eksempel er i det nevnte stortingsdokumentet der han uttalte at bibliotekets nye katalogsystem var laget etter samme mønster som «ved de Forenede staters centralbibliotek, 'Library of Congress' i Washington.» (s. 36).

Dette førte til sterke reaksjoner fra Nyhuus og Kildal. Nils Johan Rindal oppsummerer herrenes oppfatning slik: «Det var virkelig en vanære for Kongressbibliotekets katalog å bli sammenlignet med de primitive og tungroddede systemene som man fremdeles arbeidet etter ved Universitetsbiblioteket i Kristiania. [...] Og så lenge UBs folk ikke engang gjorde seg umaken med å sette seg inn i de amerikanske bibliotek-teknikkene, kunne man ikke vente annet fra det hold.» (Etter Ringdal 1985:128). Bibliotekene ble altså drevet på to helt forskjellige måter.

Arne Arnesen, som ble sjef på Deichmanske bibliotek fra 1914, forklarte dette i et avisinnlegg i 1916. I nordiske bibliotek kunne man se at disse modellene hadde helt forskjellige forbilder, fra henholdsvis Tyskland og USA. Han pekte på at det var den tyske, kontinentale tradisjonen som hadde gitt oss «studiebibliotekene» med «deres metoder og idealer, deres smaa utlaansrum og store magasiner, deres knappe lønninger og videnskabelige pretensjoner». Her holdt man seg til tradisjonene, «selv hvor de av utviklingen er stemplet som primitive».

Arnesen innrømmet at disse bibliotekene var gode på konservering og bibliografisk arbeid, men «mindre sterke i alt som tar sigte paa at gjøre bibliotekets bruk saa rask og let som mulig.» Det er dette som er kjernen i det som kalles den amerikanske biblioteksmodellen; med den «høit udviklede biblioteksteknik og sin sterke betoning av virksomheten utadtil.» (*Morgenbladet* 22.7.1914).

Universitetsbibliotekets leder, Drolsum (1908), lovet i sin utredning til Stortinget at biblioteket skulle være tilgjengelig for brukere over hele landet og «Aabent fra tidlig morgen til sildig aften uafbrudt» (Indst. S. XXI 1908:38). Mens folkebibliotekene arbeidet med å få gjort bøkene mest mulig tilgjengelige, ble det likevel ikke slik på Drammensveien. Her gikk bøkene i motsatt retning: «De trakk seg tilbake til magasinene. Det brukerne brukerne på Drammensveien møtte, var oppslagsverk – som ikke var til utlån – og kataloger.» (Bandlien 2011:41).

To typiske Carnegie-bibliotek: Storrs Library, Longmedow, Massachusetts og Deichmanske bibliotekfilial Grünerløkken. Innviet 1914. Foto: Gladvedt/Oslo museum (CC BY-SA)

Deichmanske i medvind

På Deichmanske steg utlånet kraftig. På UB var det stagnasjon. Her tok det lang tid å hente fram bøkene, det var vanskelig å finne dem, og det var mange feilbestillinger. Huset

hadde egne, hjemmelagede katalogsystemer og fagspesifikke klassifikasjonssystemer. Dette kunne i seg selv bidra til at det ble et stort behov for veiledning av brukerne. I denne sammenhengen var det sikkert mange som oppfattet en viss forskjellsbehandling. Den senere lederen for lesesalen, Gunnar Wasberg, sa det slik: «Det står ikke til å nekte at tittelen høyesterettsadvokat eller professor, helst med et kjent familienavn, førte til bedre service enn den som ble en loslitt student til del». (1986:35).

Ved starten hadde Norges første universitet store visjoner for sitt bibliotek. En allsidig og godt sammensatt boksamling skulle ikke bare styrke undervisning og forskning, det ville bidra til å rekruttere de beste studentene og forskerne. Da vårt universitetsbibliotek ble startet, var det Universitetsbiblioteket i Göttingen og det kongelige bibliotek i København som var idealene. (Se kap.1 s.27f) Denne tradisjonen viste seg i personalpolitikken. Lederne skulle være anerkjente forskere. Her var det ikke aktuelt å rekruttere ansatte med bibliotekutdanning, slik som det etter hvert ble aktuelt ved «helt uvitenskabelige og i nogen grad tvilsomme institutter som Deichmanske og andre Folkebiblioteker». Den unge assistent C.J. Hambro konkluderte med at på UB gjaldt det å gå «i ett med det gamle biblioteket». (Etter Bandlien 2011:40).

Bibliotekkomiteen av 1919 anbefalte å utnytte bibliotekenes samlinger bedre. Løsningen var å lage en *samkatalog* for landets rundt 25 offentlig finansierte fagbibliotek. Institusjoner med bibliotek var Stortinget, Departementer, Riksarkivet, Statistisk sentralbyrå, Rikshospitalet, Patentstyret, Oppmålingsvesenet, Forsvaret og Krigsskolen. Bibliotek var det også i mange museer, katedralskoler og gymnasier. I tillegg hadde mange organisasjoner og bedrifter sine egne bibliotek. Flere fagbibliotek rekrutterte «USA-bibliotekarere». Slik fikk bibliotekene bedre oppdatering på bibliotek tekniske løsninger enn det som var vanlig i mange etablerte bibliotek. (Se neste kap. om nye høyskoler).

4 Bibliotek i klassekamp og krig 1914-1945

Kø av brukere og deres vesker utenfor Universitetsbiblioteket i Oslo, ca 1930. Foto: Wilse?/NB

Nye profesjoner, nye bibliotek

Fra begynnelsen av 1900-tallet kom det flere vitenskapelige høyskoler med behov for bibliotekstjenester på universitetsnivå: *Norges Landbrukshøiskole* (1897) *Den Tekniske Høiskole* (NTH, 1910) *Norges Tannlægehøiskole* (1924), *Norges veterinærhøiskole* (1935) og *Norges Handelshøiskole* (1936). Det var også akademisk aktivitet ved *Vitenskapsselskapet i Trondhjem* og (i tillegg universitetsambisjoner) ved *Bergen museum*.

Biblioteksjef Wilhelm Munthe på Universitetsbiblioteket i Oslo (UBO) noterte seg at mange institusjoner ventet for lenge med å planlegge sine bibliotek. Det førte til en forvirring som ikke lot seg løse med å ansette en underbetalt «professordatter i halvdagspost.». Munthe etterlyste bedre kompetanse. Bibliotekene var ikke tjent med «damer som enten flagrer ut i ekteskap eller blir trette og slitne i underbetalte poster [...] «Men engang må vi bibliotekarere synge ut.» (Munthe 1938:97f).

Ved *Den Tekniske Høiskole* (NTH), som startet i 1910, var det planlagt et nytt bibliotek i skolens monumentale hovedbygning. En som ble bedt om råd var det lokale folkebibliotekets driftige, USA-utdannede sjef,

Martha Larsen (senere Jahn). I *Adresseavisen* ble det gitt en inngående redegjørelse for planene, og bygningssjefen, professor Bugge, forsikret at de hadde kontaktet Haakon Nyhuus, «som vel er den mest erfarne biblioteksmand her i landet.». Den tekniske høyskolen var en nyskaping, og dette skulle også sette sitt preg på biblioteket. I tillegg til et hovedbibliotek skulle det være «mindre avdelingsbiblioteker, d.v.s. hver av skolens avdelinger faar sit særegne mindre bibliotek for speciallitteratur.» (15.4.13).

Jon Ansteinsson og Norges tekniske høyskole (NTH)

I 1920 ble Jon Ansteinsson sjef for biblioteket ved Høyskolen. Han hadde studert filologi samtidig som han var medhjelper ved Deichmanske bibliotek der han hadde avansert til katalogsjef. Han fullførte ikke universitetsstudiene i Norge, men tok

bibliotekarutdanning ved bibliotekskolene i Albany og Chicago. Tilbake i Norge ble han leder for Patentstyrets bibliotek, han arbeidet deretter med å modernisere Vatikanets bibliotek før han fikk lederstillingen ved NTHs bibliotek.

27-åringen fikk gjennomslag for den amerikanske «bibliotekteknikken», og han innførte nye katalogsystemer. NTH var det første biblioteket som tok i bruk Universal Decimal Classification (UDC/UDK) i Norge i 1928. UDK er en variant av Dewey, tilpasset tekniske fag. Skolens ansatte og studenter ble kurset i litteratursøking fra 1928. Her ble det satset på å få den aktuelle litteraturen formidlet til så vel forskere som studenter. NTH laget dokumentasjonstjenester også til eksterne brukere. Fra Wilhelm Munthe ved UBO kom det også rosende omtale av Ansteinssons «systematiske opbygningsarbeide» og utvikling av bibliotekstjenestene. (Munthe 1937:99).

Ansteinsson ledet biblioteket i 36 år og hadde en meget sentral posisjon i bibliotekmiljøet. Berit Ch. Nielsen karakteriserer Ansteinsson som «amerikaner og bibliotekreformator», og som en «typisk representant for amerikansk bibliotekideologi, preget av åpenhet, tilgjengelighet og demokrati.» (2019:106). Nielsen siterer en takketale som ble holdt i 1958: «Han lærte oss at biblioteket var der for å brukes. Han var så smilende blid og elskverdig og hadde alltid så god tid at vi simpelthen vovet å gå og spørre ham om hjelp og råd» (s. 110). Det kan godt tilføyes at han vitaliserte norske fagbibliotek og fulgte Nyhuus' motto: «Publikum fremfor alt.» Han hadde gode kontakter utenlands og ble brukt som rådgiver ved flere bibliotek. Hans filologiske bakgrunn kom til god nytte i flere terminologiske arbeider. Den store ordboken for teknisk norsk-engelsk kom i en rekke utgaver. (Støren, 1993:47; Seip 1962).

Universitetsbiblioteket i Oslo

I 1930-årene lå studenttallet ved vårt eneste universitet stabilt på rundt fire tusen. Bygningene i sentrum var for lengst blitt for små. Noen fakulteter var på flyttefot til Blindern, mens Universitetsbibliotekets hovedkvarter fra 1913 ble igjen på Drammensveien (nå H. Ibsens gate). Det var lang avstand både fra universitetsbygningene i sentrum og fra de nye på Blindern. Først i 1999 fikk UBO en egen bygning på Blindern mens den gamle bygningen ble overtatt av Nasjonalbiblioteket.

Biblioteket var bygget med muligheter for utvidelser. En kontor- og magasinfløy kom i 1933 og fra 1945 var østfløyen med den store lesesalen på plass (Engelstad 2011, s. 47). Som bibliotekleder (1922-1953) hadde Wilhelm Munthe bred erfaring, og han var meget godt orientert om bibliotekforhold i andre land. (Se kap. 3, s.70 om studiebesøk i USA og evalueringen av amerikanske bibliotek).

Munthe tok opp igjen tanken om et *Riks-* eller *Nasjonalbibliotek*. Forgjengeren, Drolsum, hadde ikke fått tilslutning til sitt forslag. I årenes løp hadde de nasjonale oppgavene fått et større omfang, men de hadde ikke så mye direkte med universitetet å gjøre. Munthe ønsket seg en institusjon som var frittstående og ikke styrt av professorene i Det akademiske kollegium. Her var det liten vilje til fristilling. Grunnen var at de fant at ordningen ikke ville være til fordel for universitetet. Derfor var det greit for Stortinget å si nei. (Henden 2012).

Wilhelm Munthe (1883-1965) på sitt Art Deco-inspirerte kontor. UBs andre byggetrinn ca 1937. Foto:Nasjonalbiblioteket

Wilhelm Munthes sønn, Gerhard, som ble sjef ved det samme biblioteket fra 1970 og riksbibliotekar fra 1974, publiserte i 1995 en bibliotekhistorisk artikkel om «Arven fra Amerika». Artikkelen handler mest om folkebibliotekene, men Gerhard Munthe peker på at innflytelsen fra USA etter hvert ble sterkere i fagbibliotekene og at utbyggingen av Universitetsbiblioteket i 1930-årene «hadde klare amerikanske forbilder.» (Munthe 1995:18). Et eksempel på dette er den store lesesalen og nye studiemagasiner med arbeidsplasser for forskere. Hovedinntrykket er likevel at biblioteket ellers ikke brøt med den gamle, kontinentale tradisjonen. Her ble kataloger og gjenfinnings-systemer videreført med hjemmelagede systemer, og bøkene sto fortsatt på lukkede hyller. Prioriterte brukere var universitetets ansatte.

Studentene gikk på forelesninger, men de brukte mest tid på å lese pensum. Det kan være grunnen til at det hver dag var kamp om plass på lesesalene, eller kunne det skyldes at studentene bodde på iskalde hybler?

Tidens kunst og politikk

I mellomkrigstiden var historiske emner viktige for forfattere som Sigrid Undset og Johan Falkberget. Bygde-Norge bidro med sterke nynorskforfattere som Olav Aukrust og Olav Duun. Samtidig fikk arbeiderne en plass i litteraturen med Kristoffer Uppdal og Rudolf Nilsen. Den politiske kampen ble ekstra tydelig hos forfattere som Arnulf Øverland, Sigurd Hoel, Helge Krog og Nordahl Grieg. I arbeiderbevegelsen ble litteratur og bildekunst en integrert del av den politiske virksomheten. Bevegelsen utviklet en egen offentlighet med kulturinstitusjoner med klar ideologisk forankring. Etter sovjetisk inspirasjon startet mange partilag «TRAM-gjenger» som laget teaterforestillinger med politiske budskap.

Arne Kokkvoll hevder at denne arbeiderkulturen preges av *solidaritetstanken*. For arbeiderkulturen gjaldt det å vise «samkjensle og samvirke mellom likeverdige partnere. [Solidariteten] går nedover til de som står svakere.» (1981:13). Her var det kollektivet som var viktig, i motsetning til den borgerlige kulturen som gjerne dyrket det individuelle og psykologiske.

Den nasjonale kulturen hadde først sitt beste fotfeste i de øvre sosiale sjikt i samfunnet. Men interessen for det nasjonale ga også økt selvfølelse for bygdekulturen slik den var i ungdomslag, folkehøgskoler og i «målrørsla». Landsmålet (nynorsk) ble akseptert og fikk egne forlag og et eget teater. Studentmållaget ble stiftet i 1901 og Noregs Mållag i 1906. Hulda Garborgs pionerinnsetning for folkekulturen la grunnlaget for at *Det Norske Teatret* ble en hovedscene for nynorsk språk og kultur. Fra 1929 ble de to offisielle språkene, landsmål og riksmål, kalt nynorsk og bokmål. I 1930-årene sto målsaken sterkt ikke bare på Vestlandet og i fjellbygdene, men også i store deler av Trøndelag og i Nord-Norge. I 1944 ble nynorsk brukt av en tredjedel av alle folkeskoleelever. Filmen kom til Norge før

århundreskiftet; den ble møtt med skepsis og ble ikke regnet med til kulturlivet. Film var i begynnelsen forbundet med tivoli og markedsjuggel. Med kinoloven av 1913 ble det innført forhåndssensur av film, og kommunene kunne overta den private kinodriften.

Helt fra Hans Nielsen Hauges tid hadde den kristne legmannsbevegelsen stått sterkt i store deler av landet. Opprinnelig var dette et radikalt innslag i vårt kristenliv, men etter 1850 skjedde videre-føringen av Hauges verk i organisasjoner som sto for en mer konservativ teologi. I Volda var det slik at mens sognepresten i 1880-årene satt i bibliotekstyret, fant de det greiest å kjøpe alle bøkene fra *Lutherstiftelsens (dvs. Indremisjonens) Boghandel* i Kristiania. (Olaisen 1978:134).

En sentral skikkelse i Indremisjonen og senere i presteutdanningen var Ole Hallesby. I boken *Den kristelige sedelære* fra 1928 ville han vise at den verdslige kulturen ikke var viktig for den kristnes liv og vei til frelse. Han konstaterte at den nye kunsten og litteraturen ikke bare motarbeidet kristendommen, men også det bestående samfunn. De kristelige organisasjonene var en viktig «deloffentlighet» med egne forlag, bokhandlere og aviser. I mellomkrigstiden ble det strid om den liberale teologi, som viste større åpenhet for vitenskapelige og verdslige forhold. Dette førte til at Menighetsfakultetet ble stiftet.

En av de store kulturpolitiske sakene hadde sitt utspring i et vedtak i Stortinget i 1933. Her ble det henstilt til Nationalteatret om ikke å spille *Guds grønne enger* av den amerikanske Pulitzer-vinneren Marc Conelly. Skuespillet henter tema fra bibelhistorien, men mange oppfattet stykket som blasfemisk. Saken ble en viktig del av valgkampen i 1933. Stykket ble forsvart av Arbeiderpartiet, mens mer konservative krefter fikk et påskudd til å vise at Arbeiderpartiet fortsatt var et ukristelig og dermed samfunnsfiendtlig parti. Arnulf Øverlands foredrag *Kristendommen – den tiende landeplage* var et forsvar for teatret, men bidro til å skjerpe striden.

«En skitten strøm flyter over landet» kalte journalisten Fredrik Ramm det «litterære svineri» som Freuds lære hadde påført forfattere som Sigurd Hoel, Rolf Stenersen m.fl. Tidens interesse for psykoanalyse og seksualopplysning ble satt opp mot et mer pietistisk og puritansk livssyn. Dette førte til at det ble uenighet om bokvalget i mange bibliotekstyrrer.

Kulturpolitikk

Arbeiderpartiet markerte seg etter hvert som et samlende, nasjonalt parti. Ved valget i 1933 fikk partiet stor tilslutning med parolen «Hele folket i arbeid». Samme år stilte flere nye partier til valg. Legmannskristne samlet seg i Kristelig Folkeparti. Nasjonalsosialistiske krefter stiftet Nasjonal Samling. Arbeiderpartiet dannet regjering i 1935 med støtte fra Bondepartiet.

Norske politikere var kritiske til å innføre faste støtteordninger for kulturlivet. Både i 1923 og fem år etter kom det forslag i Stortinget om å legge ned det statlige kontoret for folkebibliotekene. Det fikk ikke flertall, men i 1927 sa Bondepartirepresentanten Johan E. Mellbye at man da var kommet så langt i intellektuell henseende, «at det kunde være et spørsmål om man ikke næsten skulde ta en liten kulturpause og hvile på det man har nådd, fordøie hvad man har fått inn.» (Stortingstid. 1927:1021) Dette er ikke bare uttrykk for tidens sparepolitikk, men forslaget gjenspeiler også en skepsis mot tidens nye kulturytringer.

De kulturelle og klassemessige motsetninger var store, men i 1930-årene var det vilje å samle landet igjen. Kunne et godt kulturtilbud virke på samme måten som folkeopplysningen gjorde i 1850-årene? Burde staten spille en mer offensiv rolle? En viktig grunn til det var at 8-timersdagen (fra 1919) og økende arbeidsløshet hadde gitt folk mer fritid.

Fra 1901 ble Nobels fredspris delt ut i Norge. Nobelinstituttets bibliotek fikk sine lokaler i 1905. Foto Elis Nilsson/NB

Sosialistisk bibliotekpolitikk

«Folkeopplysning» forbindes ofte med en autoritær, «paternalistisk» formidling. Men folkeopplysning har også gitt næring til motkultur og samfunnskritikk. Arbeiderpartipolitikerens Reiulf Steen intervjuet en gang gamle veteraner fra arbeiderbevegelsen. På spørsmålet om de hadde blitt utsatt for borgerlig kunnskapsindoktrinering svarte de at *det* ikke var så farlig: «Når folk fikk kunnskaper ville de bli fornuftige. Og når de ble fornuftige, ville de bli sosialister.» (*Dagbladet* 7.9.1977).

Folkeopplysning er ikke bare *fra* en elite og *ned* til folket, men også *mellom likestilte*. Hver for seg har også folkebevegelsene vært styrt av sine makteliter, men til sammen utgjør de et variert bilde. Arbeiderorganisasjonenes egen deloffentlighet omfattet så forskjellige aktiviteter som idrett, teater, studier, forlag, presse, folkeferie, avholdssak og filateli. På 1930-tallet var dette fortsatt

Plakater fra Arbeidernes opplysningsforbund fra 1930-årene (Foto fra Kokkvoll 1981)

områder der arbeiderne ikke «blandet seg» med andre samfunnsgrupper. Det ble skapt en kulturell klassebevissthet. Mange opplevde at den egne kulturen ikke ble verdsatt, men etter hvert fikk arbeiderkulturen prege den nye felleskulturen

Arbeiderpartiets mektige «sekretær» Haakon Lie, forsto sammenhengen mellom kunnskap og makt. Hverken hans far eller bestefar kunne skrive. Haakon forsto tidlig at språk og kunnskap var en nøkkel til innflytelse ved forhandlingsbordet og i politikken. Fra 1932 bygget han opp *Arbeidernes Opplysningsforbund*. Sammen med Henrik Hjartøy, som da var biblioteksjef på Rjukan, laget han en veiledning for dem som søkte nyttig lærdom. Lie og Hjartøy oppdaterte Eilert Sundts råd til allmuen om at det ikke var nok «bare» å lese, men like viktig å notere, systematisere innholdet eller legge fram en tekst for andre. Studiesirkler var en metode som lærte folk å lese «riktig», og som ga effektiv læring.

Det var viktig å velge de gode bøkene. Derfor inneholdt veiledningen en fyldig leseliste. Skjønnlitteratur var ikke med, men forfatterne innrømmet at de «sociale romaner» hadde verdi som en oppbyggende faktor. Spesielt gjaldt dette for kvinner og ungdom som slik kunne «høste en sosialistisk viden som de ellers ikke vilde få!» (s. 30). Ja, selv erotikken var velkommen – «hvis den bare er naturlig og frisk.» (s.31). Heftet avsluttes med en appell til arbeiderne om folkebibliotekene: «Preg dem slik at folkets brede lag får mest mulig nytte av dem!» (Hjartøy & Lie 1935)

MANGE tror at bibliotekene og den folkelige bibliotekbevegelse i sin almindelighet er en så selvfølgelig sak at det bare gjelder å skaffe nok penger, særlig til de mindre folkeboksamlinger. Resten skal da gå av sig selv.

Dette meget almindelige syn er helt feilaktig. Hvis bibliotekbevegelsen ikke er i pakt med vår tid, med tidens sosiale og kulturelle gjæring, men snarere har en konservativ tendens, så kan den naturligvis gjøre stor skade. Biblioteksakens åndelige innhold, bibliotekenes formål, deres bidrag til å skape et oplyst og aktivt demokrati eller i tilfelle deres tendens i motsatt retning, er av meget vesentlig betydning.

Hjartøy, se neste side

**Forrige side: Fra *Vår bibliotekpolitikk*
Henrik Hjartøy, 1892-1971.**

*Assistent på Deichmanske fra 1913,
sjef på Rjukan fra 1917.*

*Katalogsjef på Deichman fra 1936
og biblioteksjef fra 1946 til 1962.*

Henrik Hjartøy, den røde bibliotekar

Den 'røde bibliotekar fra Rjukan' ble han kalt, og han ble både berømt og kontroversiell. I 1936 skisserte han et program for hele landet i boken *Vår bibliotekpolitikk*, utgitt på Arbeiderpartiets forlag. Hjartøy minnet om at folkebibliotekene var for folket, og folket skulle behandles som folk! Han angrep de «spissborgerlige», «reaksjonære» bibliotekarene. Tidens bibliotekbetjening bestod av borgerskapets «konservative døtre». De hadde orden på det tekniske, men de ga bibliotekene en «særdeles grå frøkenfarve». (Hjartøy 1936:58). Nå var det nødvendig med et nytt personale i pakt med «den sosiale utvikling», ellers kunne bibliotekene lett bli en «reaksjonar fare». Bibliotekarene hadde «en avgjørende innflytelse på hvad byens småkårsfolk skal lese!». Derfor måtte de oppdra til «frisinn» og «stimulere til systematisk lesning». (s.69). Det var på tide å rekruttere et personale med arbeiderklassebakgrunn.

For å få dette til hastet det med å få en norsk bibliotekskole, men opptaksbetingelsene måtte være slik at de «ikke hindrer evnerik og interessert ungdom fra småkårs hjem fra å gå bibliotekveien.» I stedet for gymnas måtte man derfor kunne godkjenne erfaring og praksis som likeverdig kompetanse. Hjartøy ville ha en felles bibliotekskole fag- og folkebibliotek. Dette ville være til hjelp for fagbibliotekenes «forbausende mangel på moderne bibliotekteknikk.»

Skolen kunne også bidra med å fjerne et «pussig snobberi» som hadde ført til at noen mente at det var «finere» å arbeide i fagbibliotek enn i folkebibliotek. Hjartøy talte varmt for å gi bibliotekarer i skoler og små kommuner nyttige kurs fra en bibliotekskole som ville «bli et åndelig centrum for vår bibliotekverden – alt under forutsetning av at skolens ledelse er forståelsesfull i sosial hensende» (s.79). Hjartøy gjennomgikk hele bibliotekvesenets oppbygning og fremtidige oppgaver. Det viktigste var å sikre innflytelse gjennom sosialistiske styremedlemmer med god skolering. Det var ingen grunn til at slike verv skulle være forbeholdt «konservative overklassefolk» (s.11). Retorikken var er skarp, men typisk for tiden. Vestheim konstaterer likevel at Hjartøys grunnholdning var «fundamentalt liberal og demokratisk». (1997:218).

Det statlige bibliotekkontoret utarbeidet lister over anbefalt litteratur, og utvalget var relativt liberalt. Likevel var det sikkert store forskjeller fra kommune til kommune. Det finnes lite forskning om hva som styrte bibliotekenes bokvalg og formidling. Det kan sikkert stemme at mange som tok utdanning i USA hadde en «borgerlig» bakgrunn. Men Grete Simonsen (2004) som intervjuet noen av amerika-bibliotekarene kom til at de ikke var «overklassekvinner med luksusutdanning betalt av velstående fedre», men derimot engasjerte og politisk bevisste.

Arbeidernes leksikon 1932-36

På de sorte bokryggene er det en stige/trapp av bøker hvor arbeideren strekker seg mot lyset – og opplysningen. Det gir et inntrykk av både Wergeland og fransk encyklopedi.

Arbeiderklassen hadde ikke lenger bruk for de borgerlige oppslagsverkene. Redaksjonen proklamerte at her kom verket for «den mest samfunnsbevisste del av befolkningen». Den nye bevegelsen hadde sitt «eget åndsinnhold», og det kunne «sammenfattes under begrepet marxisme». Det merkes i utvalget av oppslagsord. Vekten legges på samfunnsspørsmål og marxistisk analyse. I oppfølgeren «PaxLeksikon» (1978-81) heter det at det «gis knapt bedre innføringer». Det var arbeiderbevegelsens venstreside som sto bak leksikonet. Fra bokstaven F tok den radikale Mot dag-gruppen et kollektivt ansvar. Og finansieringen? Den kom fra overskuddet i det populære ukebladet *Arbeidermagasinet*.

De som startet dette bladet hadde alle tilknytning til Norges Kommunistiske Parti. Dette gjaldt for eksempel Otto Luhn som drev bladet fram de første årene. Men *Magasinet* ble kritisert både av NKP og AP. Martin Tranmæl sa til og med at bladet var privatkapitalistisk. Kanskje ville de ha kontroll over bladet? De fikk de ikke, bladet var fritt, og det samlet skrivende folk på venstresiden. Bladet fikk fortsette under krigen i sensurert utgave og med tittelen *Magasinet for alle*. Bladet var trofast mot sine opprinnelige verdier, gjerne med brodd mot dobbeltmoral og hykleri. Med Nils Johan Rud som redaktør fra 1932 til siste nummer i 1970 ble skjønnlitteraturen mer sentral.

(Bilder: Wikimedia CC BY-SA 3.0)

Det radikale Arbeidermagasinet hadde i 1936 en artikkel om nazistenes bokbrenning. Tegneren Bjarne Restan «flyttet» temaet til Norge med bøker av norske forfattere. Foto: Nasjonalbiblioteket

Det røde bibliotek

Rjukan folkeboksamling

Lesesalen i Folkets Hus på Rjukan ble åpnet høsten 1915 med et rikt utvalg med tidsskrifter og leksika. Her sitter Henrik J. Hjartøy ved bordet, stående ved vinduet trolig Tora Hersæter.

Ukjent fotograf/Rjukan bibliotek

Lokalhistorie Wiki. (CC BY-SA)

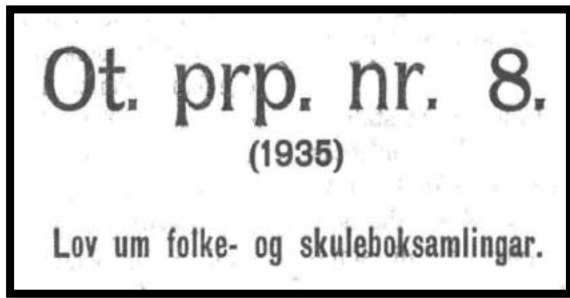

Lesesalen, Rjukan bibliotek.

Interiør fra 1920-tallet. Prospektkort fra 1950-årene. Foto:

Edv. Kohn/Mittet Nasjonalbiblioteket

Endelig kom *Lov um folke- og skuleboksamlingar*

Etter første verdenskrig med jobbetid og høykonjunktur, kom et sterkt tilbakeslag. Dette førte til konkurser, svikt i offentlige inntekter og høy arbeidsløshet. Unionsoppløsningen i 1905 hadde vist at det var stor nasjonal enighet, men den ble avløst av sterke klassemotsetninger. Den

radikale arbeiderbevegelsen var internasjonalt orientert. Samhold og solidaritet i arbeiderklassen stod over de «nasjonale verdiene».

Arbeiderbevegelsen var splittet, og den sosialdemokratiske fløyen dannet sin første regjering i 1928. Den satt i 19 dager. Den politiske situasjon var usikker med stadige regjeringsskifter. Mange folkebibliotek hadde hatt en positiv utvikling ved århundreskiftet, men 1920-årene ble nedgangstid i de fleste kommuner. Bibliotekforeningen kjempet for å få bibliotekene på den politiske dagsorden igjen. Virkemiddelet var velprøvd og senere gjentatt med jevne mellomrom: Problemet skulle løses med en grundig, offentlig *utredning*. Arbeidet startet i 1919, og fram til 1921 ble det levert utkast til en felles plan for hele bibliotekvesenet og flere delutredninger om bl.a.:

- Nye regler for statsbidrag, også for skolebibliotek
- Centralbibliotek (senere fylkesbibliotek)
- Revisjon av pliktavleveringen
- Statlig bibliotekskole
- Kataloger over utenlandsk litteratur i norske bibliotek
- Formidling og registrering av offentlige publikasjoner

Forslagene ville kreve økte bevilgninger til drift av sentrale og regionale organer for veiledning, kontroll og utdanning. Men det var dyrtid, og staten førte en stram sparepolitikk. Det tok derfor tid før forslagene ble gjennomført. Først i 1939 kom det ny lov om «avleveringsplikt av trykksaker til offentlige biblioteker». Universitetsbiblioteket i Oslo skulle fortsatt ha ansvaret for oppbevaring og dokumentasjon av landets bokproduksjon, mens Bergens museum og Vitenskapsselskapet i Trondheim ønsket å få rekvirere et eksemplarer av de publikasjonene de ønsket å ha i sine samlinger.

En nøktern «rammelov»

I 1931 ble det foreslått kraftige nedskjæringer i statstilskuddene til bibliotek. Flere hevdet at samfunnet bevisst satset så lite på folkeopplysning for å holde underklassen nede. Arbeiderpartipolitiker Albert Moen påsto at nedskjæringene var et tilsiktet, reaksjonært tiltak. Moen ville at kunnskapen ikke bare skulle være for overklassen. I likhet med Wergeland

sa han at «eventuelle store begavelser og genier blandt ungdommen i fattigmanns-klassen blir brutalt kuet ned, til skade for hele samfunnet. Så varmt jeg kan, vil jeg advare mot at Stortinget nu skal belage seg på å gi våre folkeboksamlinger dødsstøtet.» (Stortingstid. 1931:564). Tidene ble gradvis bedre og den første *loven* om folke- og skolebibliotek kom i 1935. Departementet hadde fremmet et nøkternt forslag. Likevel dissenterte sosialministeren (venstremann fra Sunnmøre) da loven ble behandlet i Statsråd. I Stortinget var det også en viss skepsis. Resultatet ble en rammelov som ga departementet rett til å gi dispensasjoner. Som eksempel kan nevnes: Loven forpliktet ikke kommunene til å drive bibliotek, tilskuddsordningen var åpen for innsparinger, utlån skulle være gratis, men fattige kommuner fikk unntak fra bestemmelsen. Intensjonen var at bibliotekene skulle være eid av kommunen, men det var også mulig at en lokal forening kunne ta seg av saken.

Mange foreninger hadde sine egne bibliotek som medlemmene kunne bruke. Organisasjonene produserte også medlemsblad og egne bøker for kurs og studiesirkler. Det finnes imidlertid ingen systematisk oversikt over hvilken kontakt det var mellom organisasjonene og folkebibliotekene. Det er mye som tyder på at dette var tettere i Sverige hvor arbeiderorganisasjoner eide mange av folkebibliotekene. Den norske loven av 1935 ble revidert i 1948 og i 1955. Staten tok ansvar; Bibliotekreformen av 1902 ble videreført og folkebibliotekene kom igjen på den politiske dagsorden.

Skolebibliotek og barnebibliotek

Biblioteklovens bestemmelser om skolebibliotek var mest vellykket. Nå fikk skoler «med flere enn 12 elever» støtte til egen boksamling. Staten sikret seg at tilskuddet gikk til bokkjøp ved å sette pengene direkte inn på skolens konto i Folkeboksamlingenes ekspedisjon.

I forarbeidene til loven begrunnes saken med den betydning litteraturen ville ha for leseopplæringen. Mer enn lærebøkene kunne bibliotekets bøker vekke *lysten* til å lese. Det 11. norske bibliotekmøtets resolusjon om saken ble også sitert i lovens forarbeider. Gode barnebøker utviklet ikke bare språksansen, men de inspirerte til «*selvvirksomhet*». (Bibliotekkom. av 1919. Del VII Lovfestede Skoleboksamlinger 1919, s. 9)

Det siste poenget peker fram mot en ny pedagogisk retning, «arbeidsskolen». Pedagogen Anna Sethne aktiviserte elevene på Sagene folkeskole til selvstendig arbeid og skapende egenaktivitet. Bibliotek, eller lesestuer, viste seg å være gode pedagogiske redskaper. Deichmanske bibliotek bidro også til at skolebibliotekene ble rustet opp. Rikka Deinboll fikk til et fast samarbeid mellom biblioteket og skolene. Hun fortsatte ellers Victor Smiths linje med aktiv litteraturformidling. Ringdal peker på at på dette området foregikk det ennå «eksperimenter og forandringer i en tid da bibliotekrevolusjonen ellers hadde stanset opp.» (1985:165).

*Lesestue
på Sagene
folkeskole 1930-tallet*

Ringdal viser til Deinbolls undersøkelser fra 1930-årene om hva barn ville lese. Populærlitteratur skåret høyt, men det var også etterspørsel etter «opplysende» bøker som Sverre Amundsens biografier om Ford og Edison. (1985:165). Tveit har intervjuet eldre bibliotekbrukere om hva de husker fra barndommens lesning. Mange minnes biografier av denne typen, men ellers var det skjønnlitteraturen som gjorde mest inntrykk. (Tveit 2016:138).

Bibliotekskole?

Saken ble grundig utredet og innstilling kom i 1921. De fem medlemmene ble ikke enige om en enstemmig anbefaling. Hjalmar Pettersen, som var knyttet til Universitetsbiblioteket, anså at en bibliotekskole kunne være nyttig for de vitenskapelige bibliotekene, men han kunne ikke følge flertallets ønske om at en slik utdanning skulle gjøres obligatorisk for ansettelse i de faglige og vitenskapelige biblioteker. (Bibliotekvesenets ordning, 1921). Selv om mange av «amerika-bibliotekarene» hadde vist seg dyktige var tanken om en felles, norsk utdanning fortsatt ikke moden. Fram til 1940 var det rundt 100 norske bibliotekarer som hadde fått sin utdanning i USA. Noen hadde utdanning fra England. De fleste arbeidet i folkebibliotek og mindre fagbibliotek.

Norske bibliotekstudenter i USA 1895 - 1940 (Danton 1957)	Skole	Ant. studenter
	Albany	39
	Carnegie	3
	Columbia	28
	Drexel	2
	Illinois	1
	Minnesota	3
	New York Public	7
	Pratt	2
	St. Louis	1
	Simmons	1
	Syracuse	1
	Western Reserve	7
	Wisconsin	8
	Totalt	103

[egentlig 98, noen studerte ved flere skoler]
Fra Terje Sætren (2000) Amerikansk innflytelse.
Hovedoppgavejbi]

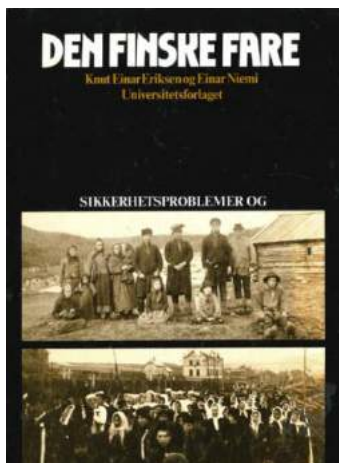
Ole Brumm og bibliotekaren

Rikka Bjølgerud Deinboll (1897-1973) var leder for barne- og skoleavdelingen på Deichmanske bibliotek som hun var knyttet til i 45 år, fram til 1964. I denne tiden markerte biblioteket seg som en ledende formidler av litteratur for barn. Hun la vekt på å styrke samarbeidet med skolen og etablering av klassebibliotek. I likhet med biblioteksjef Hjartøy hadde hun politisk bakgrunn i Arbeiderpartiet, men det var sterke motsetninger mellom dem. Hjartøy mente at barne- og skolebiblioteket ble en stat i staten. (Tennfjord 2009). På 50-tallet da det raste en debatt om tegneseriens negative virkninger, ble hun formann for Statens rådgivende utvalg for tegneserier. Hun var også formann i *Norsk Bibliotekforening* (1945-1947) og daglig leder av Statens bibliotekskole fra starten i 1939 til 1952.. Hun var utdannet lærer, men studerte bibliotekfag ved *Brooklyn Public Library School, Children's Section* fra 1920 til 1921. Hun oversatte en rekke barnebøker, og hun kom med den første norske utgaven av Milnes *Winnie-the-Pooh* i 1932, seks år etter at boken utkom på engelsk. (Se også s. 97)

Som et ledd i forforskningen ble samiske (og kvenske) barn sendt på internatskoler. Undervisningen skjedde på norsk selv om barna «bare» forsto sitt eget morsmål. I Finnmark ble det opprettet 49 slike internater. Først i 1967 fikk barna rett til undervisning på samisk. T.v.: Prestevisitas på Strand Internat og skolekapell i 1905. Nedenfor et av første internatene. (CC PDM)

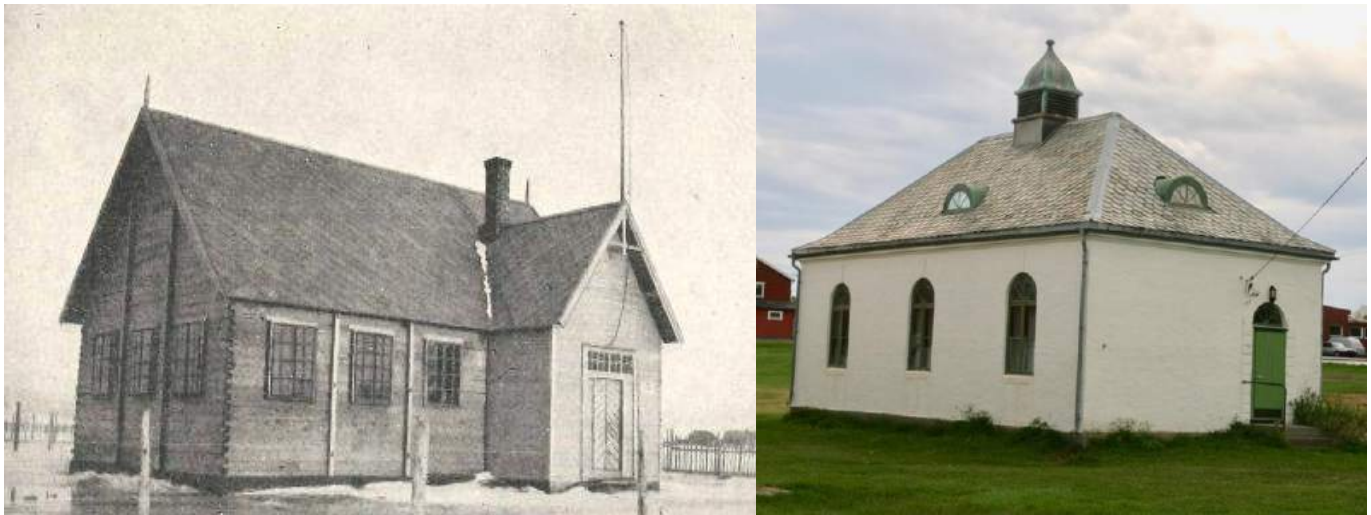
«*Den finske fare*» var et uttrykk for en sikkerhetspolitisk redsel for at Finland ville samle sine utvandrede folkegrupper i ett rike. Fra 1880-årene ble fornorskningspolitikken skjerpet. Dette fikk også betydning for den samiske befolkningen i nord. (Eriksen & Niemi 1981)

Samer og nasjonale minoriteter

Den sentraliserte folkeopplysningen hadde sine skyggesider for så vel urfolk (samer) som for landets nasjonale minoriteter. Den parlamentariske skolekommisjon uttalte i 1926 at det blant samene var vanskelig å «opparbeide en åndskultur, hele folkets egenart og begavelse peker ikke i den retning». På denne bakgrunn er det ikke underlig at selv Karasjok skolestyre så sent som i 1959 mente at opplæring i samisk var «helt unødvendig og kanskje skadelig». Fornorskningen hadde startet med «kristningen» av samene allerede fra 1700-tallet, men det var vanlig at frittstående menigheter som Samemisjonen og Læstadianerne brukte samisk og kvensk. Fornorskningspolitikken fikk størst betydning i skolen. Samiske barn kunne ikke følge familiene sine, men de ble samlet til skolegang på internater. All undervisning foregikk på norsk, og barna fikk ikke lov til å snakke sitt eget språk. I noen skoler kunne kristendomsundervisningen unntaksvis skje på morsmålet dersom forklaringer på norsk var «uforstaelige» for de minste barna. (§6 i lærerinstruks fra 1880 «i de Lappiske og Kvænske» områder.) I offisielle sammenhenger ble samene tvunget til å bruke norsk. Dette er grunnen til at det tok tid før samisk kunne markere seg som skriftspråk.

ABC, Bibel og salmebok ble likevel oversatt. Den første originale samiske boken kom i 1910 med Johan Turis (1854-1936) beskrivelse av samene, *Muittalus samiid birra*. Boken skildrer livet på vidda, kamp mot rovdyr og forholdet til de fastboende. Videre samlet Just Knud Qvigstad (1853-1957) flere bind med eventyr og sagn.

Fornorskningen gjaldt også for den kvenske, opprinnelig finske befolkningen i Finnmark. Under første verdenskrig ville Finland bruke norske havner, og på 30-tallet var det frykt for at den finske Lappobevegelsen skulle få oppslutning blant kvenene og føre til at Finnmark ble en del av Finland. Dette ble møtt med krav om at all undervisning skulle foregå på norsk. For å nå de kvenske familiene sørget myndighetene også for at det ble delt ut populære norske ukeblad. Biskop Berggrav ba prestene «innberette for biskopen om eventuell statsfiendtlig og finskkulturell agitasjon. Så sent som i 1935 ga biskopen prestene en konfidensiell påminnelse «om å ha øynene åpne og gi mig beskjed hvis noe passerer». (Eriksen & Niemi 1981:222) (Se også side 141)

Elvebakken folkeboksamling 1938 og Finnmarksbiblioteket i Vadsø Foto: Geir Grenersen

Den statlige Folkeopplysningsnevnden (se nedenfor) uttalte i 1937 at det var «skrikende nødvendig» å få bygd ut faste bibliotektilbud i Nord-Norge: «Skal det lykkes oss å bevare det nordligste Norge i sproglig og kulturell henseende *må* det nu gjøres noe for biblioteksaken i disse strøk.» Ledelsen i Forsvaret ville av «militære grunner» ha gode bibliotek for å «bevare norskheten».

Folkebibliotekene fikk også en viktig rolle med å spre «riktig» norsk litteratur, Samme nasjonsbyggende oppdrag hadde også NRK som åpnet sin første større sender i Vadsø 17. mai 1934. Det ble organisert en «egen lytteropplæring blant minoritetene slik at de skulle venne seg til å høre på de riktige programmene. (Niemi 2003:25)

Geir Grenersen har gransket arkiver med utlånsprotokoller og boklister i samisk/kvenske områder. Bortsett fra årsberetninger og utlånsprotokoller var det lite å finne om disse minoritetsgruppene bibliotekbruk. Han viser imidlertid at biblioteket ved Tromsø lærerskole i en fornorskingsperiode kunne ha dobbelt funksjon: «de var institusjoner som ble brukt i fornorskningens tjeneste, men på den andre siden ble de informasjonsknutepunkter som formidlet nye ideer om likhet, frihet og brorskap til den samiske og kvenske allmuen.» (2018:19).

En egen institusjon, *Finnmarksbiblioteket*, ble stiftet i 1892 for «at søge samle og opbevare bøger og manuskripter angaaende Finnmarks historie, etnografi, sprog, naturhistorie og statistikk samt alt der iøvrigt kan tjene til opplysning om denne landsdel og dens befolkning gjennom tiderne». Biblioteket hadde akademiske ambisjoner, men det kan også ha vært et «mottrekk overfor samiske og kvenske opplysningsforsøk». (Niemi, 2003:25). Dette ble tydeligere fra 1920 da det ble gitt statlige og private midler til biblioteket. En slik «åndelig kolonisasjon av Finnmarken» var nå nødvendig for å bevare landsdelen, skrev kaptein Bollmann i Morgenbladet – en avis som hadde flere artikler om den «finske fare». (26.9.1935)

Kulturpolitikken kommer

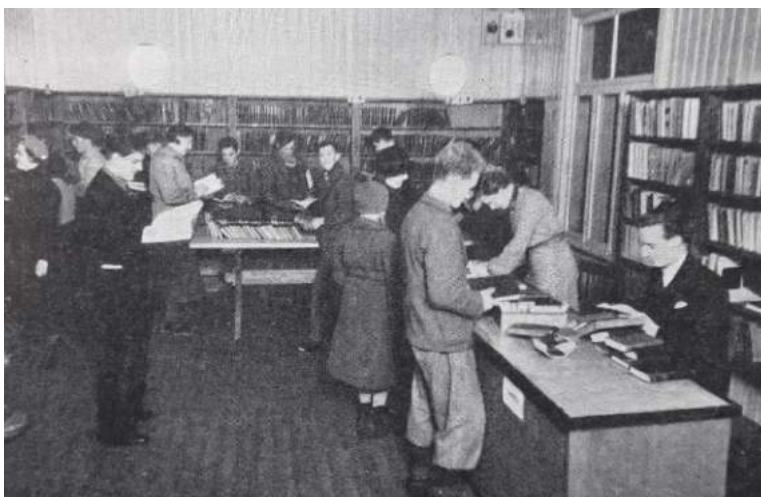
I arbeiderbevegelsen var det flere som betraktet folkebibliotekene som nyttige politiske redskap. Geir Vestheim (1997) viser at man likevel ikke tok folkebibliotekene «radikalt i bruk som kulturpolitiske instrument, trass i at teoriar om folkebiblioteka si politiske rolle vart fullt utvikla i 30-åra.» (s.25) (se ovenfor om Hjartøy). Folkebibliotekloven var lagt fram av Venstreregjeringen i 1935, men loven ble satt i verk av Arbeiderpartiet.

I store trekk ble Venstres kulturpolitikk videreført. I 1933 hadde staten tatt over kringkastingen. Til nå hadde radioen vært lokal og privat. Nå ble kringkastingsselskapene nasjonalisert og samlet i Norsk Rikskringkasting. Som nevnt kom den første nye hovedsenderen i Finnmark. Lokalsendingene ble avviklet til fordel for et *riksprogram* med lokale innslag, foredrag, seriøs musikk og teater. En viktig målgruppe var kvenene som også kunne høre finsk radio! I grenseområdene stilte NRK gratis radioapparater til disposisjon. (Dahl 1975:237ff)

Selv om arbeiderbevegelsens egen kultur ikke kom til å prege tidens kulturpolitikk så sterkt, støttet partiet nå en samlende felleskultur. Kulturbevilgningene var fortsatt beskjedne, men det fikk betydning at Arbeiderpartiet var positivt innstilt til offentlig drift og støtteordninger. Den liberalistiske kulturpolitikken ble dermed forlatt. Staten ble en aktiv aktør for nasjonal folkeopplysning og kulturformidling.

Kan folkeopplysning samle folket?

I 1934 kom det en omfattende utredning fra «Folkeopplysningsnevnden». Medlemmene representerte et bredt utvalg institusjoner og organisasjoner. Mange så med skepsis og frykt både på fremveksten av totalitære stater i Europa og på politisk polarisering i Norge. Dette kunne motvirkes gjennom folkeopplysning, ikke bare fra offentlige institusjoner som bibliotek og museer, men også fra de frivillige organisasjonene som arbeidet med foredrag, kurs og studieringer. Budskapet var klart: Den økonomiske krisen, som startet på 1920-tallet, hadde ført til at staten måtte tre støtte til. Et krafttak for folkeopplysning ville høyne nasjonens kulturnivå og faglige dyktighet: «Det er en aksjon som burde kunne samle alle samfundsklasser og alle partier i vårt land. For det er nasjonens vekst og velferd, hele folkets velferd den har til mål.» (Folkeopplysningsnevnden 1934, s.5). Det ble pekt på de vanskelige forholdene i samtiden, krisen var ikke bare var «økonomisk-materialistisk, den er også åndelig-moralsk.» (s.3) Resultatet var at kulturelle og klassebetingede motsetninger ble forsterket. Bekymringen var stor: «Skal vi vedbli å være et kulturfolk?» Et svar var folkeopplysning som kunne «opløse begrepet 'masse', og isteden hjelpe til å skape et folk av oplyste enkelte individer – av tenkende enkeltpersoner med humane idealer, av mennesker som ikke lar seg påvirke av tilfeldige impulser og strømninger, men som mest mulig selv forstår sin tid og dens skjebnetunge oppgaver.» (s.15-16)

Bibliotek – hjemme og ute

*Bøn folkeboksamling i Akershus
Ca 1935*

Foto: NBF 1938

Skipsbiblioteket har kommet om bord på M/S Raila som skal på langfart. Foto: Folkeboksamlingenes Ekspedisjon fra slutten av 1930-tallet

I kriseårene fra 1925 ble statsbevilgningene til bibliotekene sterkt redusert (se side 95). Folkeopplysningnevnden pekte på at mange bibliotek fristet en «kummerlig tilværelse og er langt inne i forfallet» (s.15). Fra 1933 var Arne Kildal leder for Kirkedepartementets bibliotekkontor, og det var han som utformet invitasjonen til organisasjonene om å bli med i «Nevden». I statsbudsjettet var det satt av noen «krisebevilgninger» som kunne brukes til kulturtiltak. Initiativet var optimistisk og med et anstrøk av Roosevelts New Deal-politikk. Nå gjaldt det å støtte og samordne alle positive krefter. Alle skulle med, enten det var studieringer, teatre, kinoer, folkeakademier eller avholdslag. Sammen skulle de legge grunnlaget for en «høi opplysningsstandard og et bredt og høitliggende kulturnivå.» (s. 10).

I dette arbeidet skulle folkebibliotekene være ledende og ha en viktig koordinerende rolle. Alle utvalgsmedlemmer sluttet seg til det. Kildal ble byråsjef og Bibliotekkontorets arbeidsområde ble utvidet og fikk navnet Folkeopplysningskontoret. Det statlige bibliotektidsskriftet skiftet navn til *For folkeopplysning*. Utredningen om folkeopplysningen førte til at Stortinget fikk anledning til å se kulturpolitikken samlet. Det var vår første «kulturmelding»; den handlet om kulturpolitikk som den gangen ble kalt folkeopplysning.

I 1934 ble Statens Folkeopplysningsråd opprettet som et fast organ. I 1937 kom rådets første store manifestasjon. Kong Haakon, fulgt av stats- og kirkeminister, åpnet en utstilling som skulle vise folkeopplysningens muligheter. Det var nesten noe evangelisk, wergelandsk over utstillingens motto: «Lys over land». Kildal uttrykte det slik i sin åpningstale: «Livet skal ikke bare være *kampen* for tilværelsen, det skal også spre *lyset* over tilværelsen.» (Etter Kildal 1950:111)

Deichmanske bibliotek «Templet på Hammersborg» ble tatt i bruk i 1933. Søylegangen til høyre var starten på et nytt byggetrinn som ikke ble realisert. Foto: Krogstad NB og Rødstad/Oslo Museum (CC BY-SA)

Deichmanske bibliotek. Hovedutlånet På venstre side bokgallerier. Bak skimtes Axel Revolds freske «Teknikk, Vitenskap, Diktning» (Se bildet i Ringdal 1985:176) Foto: Skotaam NB

Bibliotekforeningen feiret sitt 25-årsjubileum i 1938. Arbeider-Avisen, 10.8.1938

Folkebibliotek – fra barokk til funkis

Fredrikstad bibliotek i nordisk barokk fra 1926. Arkitekter Sund og Nielsen Foto: Jac Brun. Mittet 1956/NB

Klassisistisk aula i Fredrikstad bibliotek. Foto: Ib Aarmo ©

Sarpsborg bibliotek fra 1941. Arkitekt Ove Bang Foto: Biblioteket ©

Nabobyene Fredrikstad og Sarpsborg fikk sine bibliotek med 15 års mellomrom. Fredrikstad var først ut i tradisjonelle stilarter, mens den kjente arkitekten Ove

Bang laget en progressiv «funkisbygning» til Sarpsborg. Inngangen, uten trapper, leder rett inn i det som kan kalles «kunnskapsfabrikken» eller «Folkets palass» Fin funkis, men neppe bare funksjonelt? Se også s. 128

Johanna Matheson (1900-1944) var assistent på

Trondheim folkebibliotek fra 1927. Hun hadde bibliotekaturdannelse fra *University College of London*. Hun var med i hjemmefrontens etterretningstjeneste. I sitt arbeide på biblioteket, der mange var innom, fikk hun formildet viktig informasjon.

Høsten 1942 ble hun arrestert og havnet til slutt i fangeleiren Ravensbrück i Tyskland der hun døde i 1944. Einar Rædergård (1994) har laget et minneskrift om Johanna Mathesons bakgrunn, utdannelse, yrkesliv og tiden i fangenskap.

Krig og sensur

Da den annen verdenskrig brøt ut i 1939 var Norge nøytralt. Den 9. april 1940 angrep tyske tropper landet. Fra juni var den norske regjeringen i eksil i London og fra 1942 ble Quisling statsminister i en nasjonal-sosialistisk regjering. Det ble opprettet et kulturdepartement med flere fagdirektorater. Bare nazister fikk lov å ha radioapparater. I kulturlivet var det sterk motstand mot okkupantene. Dette kom bl.a. til uttrykk i den illegale pressen, i teater- og revyforestillinger og i flere av de lag og organisasjoner som fikk fortsette. Et stort propagandaapparat arbeidet for at folk skulle slutte seg til nazismen. Medier og kulturliv fikk streng sensur. Etter hvert vokste det fram en aktiv motstands-bevegelse. I Kristiansand ble syv bibliotekarer arrestert og forhørt, to av dem ble sendt til Grini og en videre til konsentrasjonsleir i Polen. (Bibliotekaren 2009 nr.5)

Arne Kildal forlot sin stilling i den sentrale bibliotek-administrasjonen i 1941. Nasjonalsosialistene kom fort på banen med omfattende lister med oversikt over litteratur som skulle beslaglegges. Forbudet gjaldt kommunistisk, antifascistisk litteratur og bøker av jødiske forfattere. Fra 1902 hadde Folkeboksamlingenes ekspedisjon levert bøker til bibliotekene, nå sørget den nazistiske eieren også for effektiv spredning av propagandalitteratur.

Gjennom hele krigen var utlånet stort. Bøkene ble lest i filler – det var jo «ellers lite å ta seg til» og mange lånere søkte til klassikerne. Det var politiet som skulle kontrollere om bibliotekene hadde forbudt litteratur. I 1941 var det kontroll i Asker bibliotek. Her ble det beslaglagt bøker av Pär Lagerkvist, Ingeborg Reffling Hagen og Nordahl Grieg. Det ble videre fjernet bøker av politikere som Høyres Hambro og Arbeiderpartiets Gerhardsen. Til sammen var det i alt 18 bøker, men norsk politi leverte bøkene tilbake i 1945. «Andre brennbare bøker hadde imidlertid bibliotekaren gjemt vekk da man ventet aksjoner.» (Mamen 1980:39).

Besettelse og bibliotek i Bergen

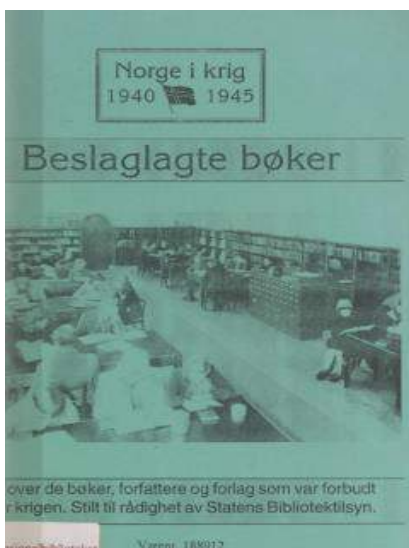
I Bergen fortelles det om at det var reiserestriksjoner sommeren 1941, mange måtte holde seg i byen. Biblioteket merket det. Der var opptil tusen mennesker hver dag i utlånsavdelingen, og bøkene gikk livlig over disken, «enten det nå var om matauke, Napoleon (en bestemt biografi, hvor leserne fant paralleller med Hitler), kaniner, Madame Curie, høns eller Forsythesagaen.» Særlig interessante var bøker med noe «forbudt» innhold, «som tyskerne hadde oversatt. Slike ting ble snart kjent blant lånerne. Resultatet var lange ventelister.» (Rieber-Mohn:87). I Bergen ble de forbudte bøkene pakket ned og lagret på biblioteket. De kom i sirkulasjon igjen umiddelbart etter krigen, og det «sier seg selv at de bøkene ble særlig etterspurt.» (s. 88)

Røde Rjukan

Her hadde man gjemt unna en del av den «farlige» litteraturen i kirketårnet. På biblioteket skjedde det likevel en omfattende utrenskning. Det nazifiserte Litteratur- og bibliotekkontoret i Kulturdepartementet utga fortsatt tidsskriftet *Bok og bibliotek* (1942, s, 61). Her ble det meldt at på Rjukan kunne man se «med all ønskelig tydelighet at folkeboksamlingene kan misbrukes til å tjene formål som bare tar sikte på å bryte ned det bestående samfunn. Det nye styre vil av all kraft motarbeide og tilintetgjøre slike tendenser hvor som helst de måtte gjøre seg gjeldende.»

Varmestue i Mandal

Sikkerhetspolitiet ville ha opplysninger om biblioteksjefen og bokbestanden allerede i juni 1941. Under krigen økte utlånet fra 12.300 i 1940/41 til 15.900 i 1943/44. En viktig grunn var at radioapparatene var beslaglagt og foreningslivet forbudt. «De gamle klassikerne ble lest sønder og sammen». I jubileumsboken heter det videre at det var så fullt på biblioteket at enkelte lånerne måtte «nærmest jages ut fra fellesskapet og varme lokaler og ut i mørklagte gater.» En av lånerne kom, sammen med sin hund, hver eneste åpningsdag. (Kjellin & Lindseth, 2015:37)

Kultur- og folkeopplysningsdepartementet laget en omfattende liste over beslaglagte bøker som ble fjernet fra (de fleste) folkebibliotekene. Bøker, aviser, blader og tidsskrifter ble sensurert. Bare NS-medlemmer fikk beholde sine radioer. .

Fangenes gave til Kirkenes og Sør-Varanger

Kirkenes bibliotek 1952 – gave fra norske lærere i fangenskap. T.h.: Bibliotekdirektør Kildal

I 1942 ble over 600 lærere internert i Kirkenes for sin manglende oppslutning om nazistisk ideologi. Lærerne ble satt i tungt arbeid på havna, med veiutbygging og på flyplassen. Det var strengt forbudt for lokalbefolkningen å ha kontakt med dem. Fangene fikk likevel god hjelp, ikke bare med mat og klær, men også med å smugle ut brev. Byens gamle bibliotek ble ødelagt under krigshandlingene i 1944, men etter krigen viste lærerne sin store takknemlighet med å samle inn penger til en ny bibliotekbygning. Den stod ferdig i 1952 og var i mange år et mønsterbibliotek til etterfølgelse.

Bildene ovenfor er fra innvielsen med bibliotekdirektør Kildal på talerstolen. Han la vekt på at det var viktig at også bibliotene ble gjenreist i denne ødelagte landsdelen. Det grunnlaget som skolen la, måtte videreføres med «spredning av kunnskaper og styrkelse av åndelige og kulturelle interesser.» Kildal minnet også om at bibliotekets ledelse måtte finne «det rette og forstandige balanseforholdet mellom nyttehensynet og glede hensynet». (Sør-Varanger bibliotek 2002:9)

Hammerfest folkebibliotek fra 1952 til 1957 i «Brakke nr 43» Foto: Biblioteket

Studenter fra Universitetet i Bergen i en lesesal på Bergen museum ca 1950. Etter krigen var et stort ungdomskull klart for å ta høyere utdanning. Det var også 650 studenter ved Universitetet i Oslo som satt i tyske fangeleire fra 1943 til 1945.

Foto: UB-Bergen

Bibliotekarer rydder i hyllene på Deichmanske filial Grønland. 1947?
Foto: Skotaam/Nasjonalbiblioteket.

5. Bibliotek bygger landet 1945-1975

Else Granheim (Bibliotekdirektør 1970-91) Her som bokbussbibliotekar i Trøndelag i 1947. Foto: Schrøder. Fra Bødtker et al (1991): Fast følge

Fellesprogrammet og Kulturbrevet

Den viktigste politiske saken i 1945 var gjenoppbyggingen av landet. Dette gjaldt spesielt de krigsherjede områdene i Nord-Troms og Finnmark, men det var også store skader i byer som Bodø, Kristiansund, Molde og Elverum. Totalt ble 50 boksamlinger ødelagt av krigshandlinger og 60.000 bøker gikk tapt. Av de 25.000 bøkene som ble beslaglagt, var det mange som ikke kom til rette. Okkupantene hadde ført streng sensur og kontroll, men utlånet var høyt. Bibliotekene hadde, tross alt, manifestert seg som en kultur- og kunnskapsinstitusjon der det var visse muligheter til å velge selv. Det statlige bibliotekkontoret regnet med at det ville ta mange år å få ordnede forhold igjen. (Annaniassen & Vestheim 1999:94f)

Den første samlingsregjeringen hadde medlemmer fra alle politiske partier. Det ble lagt fram et *Fellesprogram* der den sentrale parolen var «Arbeid for alle». I programmet var det et eget punkt om «Kirke- og kulturpolitikk». Størst oppmerksomhet ble gitt til skoleverket som nå skulle få et samordnet utdanningsløp fra folkeskole til yrkesskole og høyere utdanning. Det ble ellers uttrykt bekymring for at en fremtidig velstandsutvikling kunne skape et «fritidsproblem». Ungdommen måtte sikres god utvikling og «sunn rekreasjon». Dette er det eneste stedet i programmet at folkebibliotekene ble nevnt. De skulle, sammen med skolene og organisasjoner for idrett og folkeopplysning, bidra til å gjenreise demokratiet.

Bibliotekene fikk litt større oppmerksomhet fra en gruppe i hjemmefronten som kalte seg «Den hemmelige kulturkomiteen». I 1945 kom de med en egen «kulturplan». *Vår kulturs fremtid* var utformet som et brev til den norske regjering fra ti ledende (mannlige) kunstnere, politikere og akademikere. I *Kulturbrevet* ble det pekt på at landet ikke bare hadde behov for en materiell gjenreisning, nå handlet det like mye om å verne om de åndelige verdiene: «Frihet og rettssikkerhet er fundamentale vilkår for kultur.». En styrking av kulturen var å «styrke landet». Staten måtte derfor se kulturarbeidet som et «midtpunkt i sitt arbeid for nasjonal selvhevdelse.». Tiltakene skulle komme hele landet til gode. (Kulturbrevet 1945:21)

En viktig sak var å gi kunstnere og kulturarbeidere (inkludert bibliotekarer) bedre materielle kår. Totalt sett var bibliotekvesenet forsømt, og det ble etterlyst en mer effektiv – og sentralisert organisasjonsform. Viktige virkemidler var flere sentralbibliotek (senere kalt fylkesbibliotek), filialer og «sirkulerende boksamlinger». Kulturbrevets forfattere, mange av dem hadde bakgrunn fra bokbransjen, pekte på at gode bibliotek ville føre til økt produksjon av kvalitetslitteratur: «fordi risikoen ved utgivelse blir mindre når forlagene kan regne med bibliotekene som faste avtagere.» (s.26)

Kulturbrevet kritiserte også mellomkrigstidens folkeopplysning. Tanken hadde vært «å spre kulturen til flest mulig», men man hadde «mistet sansen for hva som skulle spres.». Den vestlige verden var ført inn en kulturkrise, «Gamle absolutter som godt og ondt, rett og urett, pent og stygt hadde mistet sin entydighet». Åndsverdiene og det «høyere kulturliv» var forsømt.

Innledningskapitlet var skrevet av forlagsdirektør Henrik Groth som hevdet at åndsverdiene var forsømt og at «mangelen på sjelelig fordypning og indre sikkerhet oppløste menneskenes *stil.*» Skolen ble brukt som et eksempel på at «nyttehensyn» var viktigst. Resultatet var en skole «uten ånd, uten kjerne og mål, og uten levende dannelsesideal.» (s.13). Utsagnet kan oppfattes som en etterlysning av kunstnerisk kvalitet og for folkebibliotekenes vedkommende et ønske om en strengere vurdering av

litteraturtilbudet. Dette ble tema for flere litteraturdebatter. Mange så med bekymring på at det nå kom dårlig, utenlandsk litteratur til landet, som kunne fortrenge de verdifulle bøkene. Kulturbrevet tok også opp amatørvirksomhet og kulturarbeid i organisasjonene, men de viktigste forslagene handlet om å spre den anerkjente kunsten. En av Kulturbrevets avsendere var forfatteren Sigurd Hoel. Han uttalte senere i et filmopptak at brevet ble møtt med så stor velvilje at det ble fort glemmt, og at det «døde kvelningsdøden av bare anerkjennelse». (Ustvedt 1989). Svært mange av Kulturbrevets forslag ble likevel realisert. Det statlige folkeopplysningsarbeidet ble reorganisert, og det kom støtteordninger for organisasjonslivet. I en særstilling sto formidlingsinstitusjoner som *Folkeakademienes landsforbund*, *Kunst i skolen* og *Kunst på arbeidsplassen*.

To sentrale aktører i etterkristidens kulturliv. T.v: Forlagsdirektør **Henrik Groth**, som skrev deler av Kulturbrevet. Han hadde imidlertid ikke sans for 1970-tallets Nye kulturpolitikk Foto: Ørnelund. Oslo Museum (CC BY-SA))
Th. **Alf Prøysen**, som fikk sitt store gjennombrudd med *Drengstu'viser* i

1948. Han var en multimediekunstner med suksess som forfatter, visedikter, dramatiker og radiokjendis. Foto: Henriksen & Steen/Nasjonalbiblioteket.

Nye statlige institusjoner så dagens lys. Stortinget vedtok i 1948 loven om *Riksteatret*, som fikk hele landet som virkefelt. Det samme gjaldt *Norsk bygdekino* fra 1948, *Riksgalleriet* fra 1953 og *Den norske Opera* fra 1959. Et statlig engasjement kom også filmen til gode. Det ble gitt støtte til produksjon av spillefilm fra 1940-årene, og staten ble medeier i *Norsk Film A/S*, som ble en av de sentrale produsentene. Mange av disse tiltakene var en videreføring av den kulturpolitikken og de planene som ble lagt i slutten av mellomkrigstiden. Kulturbrevet var en vekker for å styrke det offentlige engasjementet. Det var få som trodde at den gode kunsten ville greie seg selv. Det gamle liberalistiske kultursynet ble forlatt.

I etterkrigstiden ble likevel kulturbevilgningene fortsatt legitimert med skolemesterpregede, paternalistiske begrunnelser. Et eksempel er loven om Riksteatret. Det nye tiltaket ble ansett som svært nyttig for samfunnet, uttrykt i lovens normative målsetting om å «føra dramatisk kunst ut til folket i bygd og by og på andre tenlege måtar å auka kjennskapen til god dramatisk kunst.» (Lov 13.12 1948 §1). På tross av sakens begrunnelse møtte regjeringen motstand i Stortinget. Kristelig

Folkeparti og noen fra Venstre stemte nei på moralsk/religiøst grunnlag og enkelte representanter fra Høyre var imot å opprette et «statsteater».

Utgiftene til folkebibliotekene ble legitimert som folkeopplysning. Fra 1935, gjennom revisjonene i 1947 og 1955 og fram til 1971 het det at folkeboksamlingene skulle «arbeida for auka folkeopplysning med å låna ut bøker» (§2). Noen nærmere presisering var ikke nødvendig. Det var en tydelig «misjonsbefaling». «Folkeopplysning» ble forstått i et historisk perspektiv og som en videreføring av idealene for de første leseselskapene fra slutten av 1700-tallet. *Folkeopplysning* ble videreført som målsetting for den første etterkrigstidens bibliotek- og kulturpolitikk.

Etter at Arbeiderpartiet dannet regjering i 1935 fikk partiets kulturpolitikk et blekere preg av bevegelsens ideologi. Denne tendensen ble forsterket etter at partiet la fram «Et kulturprogram til debatt» i 1959. Her ble det stilt spørsmål om hva «har nå kunst med politikk å gjøre?» Svaret var slik: «Ingen verdens ting så langt det gjelder valg av ord, farge, tone eller form.» (Arbeiderpartiet 1959:93).

Kulturpolitikken skulle akseptere den kunstneriske frihet. Det offentliges oppgave var å stimulere til kontakt mellom kunstnere og publikum: «I alle disse institusjonene må en prøve å finne fram til «den riktige pris», og den riktige pris vil si den pris som bringer det største publikum i kontakt med kunsten, ikke den som på kort tid gir det beste økonomiske driftsresultat.» (s.95)

Formidling av kultur

I 1951 ble hundreårsjubileet for Folkeopplysningsselskapet feiret. Helge Sivertsen, som senere ble Kirke- og undervisningsminister, understreket at nå måtte utbyggingen av skole og kulturliv skje parallelt. De verdiene som skolen skulle vekke sansen for, måtte være tilgjengelige senere i livet. Like viktig var det at også de som ikke hadde høyere utdanning, måtte få «del i de kulturgodene som samfunnet rår over.» Løsningen var å satse på et godt «kulturspreiingsarbeid». (Sivertsen 1951:36f). Optimismen var stor: Økende materiell velstand, mer fritid og utdanning ville føre til at folk strømmet til de ulike kulturtilbudene. Dette kunne igjen føre til at institusjonene fikk større egeninntekter og økonomisk uavhengighet. Det gjaldt derfor å få på plass en effektiv *kulturdistribusjon*.

Så lett var det ikke. I 1960 ledet arbeiderpartipolitikeren Jens Chr. Hauge et utvalg som skulle løse tidens publikumskrise i teatrene. Situasjonen ble karakterisert som «paradoksalt og tragisk». Dette er igjen et eksempel på tidens tro på pedagogisk kunstformidling: «De fleste mennesker må lære seg til å nyte kulturens goder hva enten det er litteratur, teater, malerkunst eller musikk. Det foreligger et pedagogisk problem, og det foreligger et organisasjonsproblem.» (Teaterkomiteen av 1960, s.15).

Fra 1948-53, var Lars Moen kirkestatsråd. I den urbane «kultureliten» ble han gjerne kalt «Skredderen fra Dovre». Han hadde sterk tro på at formidlingsarbeidet var viktig. Ved et teaterjubileum i 1950 sa han at «Ein gjer ikkje noko nyttigare enn å gå i teatret». (Etter: Anker 1968:117.). Moens statssekretær og etterfølger, Helge Sivertsen, fulgte godt opp. Han var like sterk i troen på at musikk, billedkunst og litteratur skulle vekke sansen for de gode verdiene.

Kulturen ut til folket: Teater i midnattssol og over Dovrefjell.

T.v.: Riksteaterforestilling fra Studioteatret i et nedbrent Nord-Troms og Finnmark i 1946. Scenen rigges ute. T.h.: Turnebussen har kjørt av veien i 1958 på Dovre. Skuespillerne dytter. Foto: Jens Bolling (Nasjonalbiblioteket) og Riksteatret

Spørsmålet om hva slags kunst og hvilke verdier som skulle formidles ble lite berørt. Arbeiderpartipolitikeren Reiulf Steen uttalte i et intervju at han syntes det i denne tiden var en nesegrus respekt for «finkulturen» i arbeiderbevegelsen. Han brukte opprettelsen av Folketeatret i Oslo som et eksempel: «Man forestilte seg, for å si det enkelt, at dersom man lagde en flottare utgave av borgerskapets teater, plasserte det på østkanten, og viste forestillingene til en rimelig pris, så fikk arbeidsfolk et sted å gå, hvor de kunne motta avgjørende kulturelle impulser.» (Dagbladet, 7.9.1977). Folketeatret ble lagt ned etter noen års drift, og mange oppfattet det som skjebnens ironi at bygningen ble overtatt av Den norske Opera. Folkeopplysningsmandatet lå også klart til grunn da Norge – som ett av de siste landene i Europa – åpnet faste fjernsynssendinger i 1960. De fleste programmene var av seriøst innhold: nyhetsformidling, reportasjer, samfunnsinformasjon, fjernsynsteater, barneprogrammer – selv foredrag fikk plass i det nye bildemediet.

I disse årene ble den statlige kulturpolitikken samlet om en enhetlig linje og et mest mulig felles verdigrunnlag. Det ble derfor naturlig å satse på å bygge ut riksinstitusjonene. I Nord-Norge ble det arbeidet med å etablere et eget, lokalt forankret teater fra 1954. En av de flittigste forkjemperne var forfatteren Lars Berg. Han mente at dette teatret måtte reises av befolkningen selv. I denne landsdelen hadde man et særegent

stoff å bygge på, ingen «stad i landet er natur, verlag og næringsliv fylt av slik dramatik som her.» (I Frisvold 1980:155).

Riktig nok fikk landsdelen turnéer fra Riksteatret, men forkjemperne for Hålogaland Teater mente at et teater fra Oslo ikke kunne makte denne oppgaven. Det tok tid før de fikk støtte fra sentralt hold.

Departement, teaterkomitéer og Riksteatret selv mente at det både var mest rasjonelt og mest kunstnerisk forsvarlig å «betjene» Nord-Norge med forestillinger fra Riksteatret.

Lenge før det «utvidede kulturbegrepet» ble lansert, arbeidet Kirke- og undervisningsdepartementet med spørsmål som foreløpig lå utenfor den tradisjonelle kunst- og kultursektoren. Fra 1947 gikk inntektene fra Norsk tipping ikke bare til forskning, men også til idrettsanlegg. Dette ble presentert i en omfattende plan, en forløper for senere kulturmeldinger: «Om tiltak for ungdomsarbeid og fritidskultur». (St.prp. nr 1, Tillegg 17, 1949). Etter hvert ble den instrumentelle folkeopplysningstradisjonen avløst av en *bredere* anlagt *kulturpolitikk*. Den handler ikke bare om kunst og kunstnere, men om skole, kunnskapsformidling, idrett og fritidstiltak.

Ingeborg Lyche, som selv var aktiv som kulturadministrator, har senere oppsummert sine erfaringer. Formidlingsinstitusjonene hadde sine begrensninger, «De 'bragte verdier', men det grodde sjelden opp aktive, levende kulturmiljøer etter dem.». Det var ikke lett å nå ut til et nytt publikum. I 1960-årene var det – etter Lyches mening – likevel *litteraturen* som hadde de største problemene, «Norsk skjønnlitteratur var inne i en bølgedal så dyp at den syntes dømt til undergang. (1981:152) Det var nødvendig å finne nye virkemidler. Noen år etter kom løsningen: *Norsk kulturråd*.

Kampen om den nye litteraturen

Fra 1945 kom det en rekke bøker om krigen. I bibliotekene var det (og er det fortsatt) stor etterspørsel etter erindringer og biografier fra krig og motstandsarbeid. Det kom også diktsamlinger, skuespill og romaner med krigen som tema. Det gjaldt for eksempel lyrikk av Arnulf Øverland, Nordahl Grieg og Inger Hagerup. Av romaner kan nevnes *Englandsfarere* (1946) av Sigurd Evensmo, *Huset i mørkret* (1945) av Tarjei Vesaas, *Møte ved Milepelen* (1947) av Sigurd Hoel og Lillelord-trilogien (1955-57) av Johan Borgen.

Etterkrigstidens første store kulturstrid ble en utfordring for bibliotekene. Agnar Mykles *Sangen om den røde rubin* ble i 1957 politianmeldt, konfiskert og forbudt. Mykle og forleggeren ble frikjent (pga såkalt «villfarelse»), men dommen slo fast at boken var «utuktig» og at den skulle beslaglegges. Året etter endte saken med frifinnelse i Høyesterett. Rettssaken vakte stor oppsikt. Det viste seg at det fortsatt var liv i gamle motsetninger i norsk kulturliv. Høyesteretts frikjennelse viste imidlertid at

samfunnet måtte akseptere en kulturytring, selv om den vakte motstand i mange kretser. «Rubinen» skapte konflikt i et ideologisk fellesskap som preget den første etterkrigstiden. Bokens erotiske skildringer, fra et lett gjenkjennelig Bergensmiljø, splittet bibliotekarer og bibliotekstyrer.

Kristiansand folkebibliotek kom tidlig på banen og ville ikke kjøpe en bok med så klart pornografisk innhold. Redaktøren i byens avis, Fædrelandsvennen, bidro sikkert til å presse fram nettopp en slik avgjørelse. Boken fikk heller ikke hylleplass i «hjembyens» bibliotek i Bergen. Da Bibliotektilsynets liste over anbefalte bøker kom, ble det klart at «Rubinen» ikke var med. Flere kommuner gikk likevel til innkjøp. Oslo sa ja, men innførte aldersgrense, og andre steder ble Rubinen satt på lukket hylle, og boken kunne bare lånes av modige lånere som spesielt ba om den.

Fra rettssaken. Mykle t.v Francis Bull t.h.

Foto: Bjørn Fjørtoft - Bildebladet Nå. Riksarkivets Flickr/Wikimedia Commons

Anders Andreassen tok over som bibliotekdirektør like etter at «Rubinen» kom ut, og han fikk et delikat problem på sitt bord. Andreassen hadde bakgrunn som biblioteksjef i Rjukan, et bibliotek kjent for sin radikale profil. Men Andreassen ville ikke føre et forsvar for «Rubinen». Mens boken var forbudt, sa han klart fra om at han ikke oppfordret til lovbrudd, men minnet om at bibliotekene måtte vise toleranse og frihet i sine innkjøp. (Annaniassen & Vestheim 1999:149).

«Rubinen» skapte mange lokale bibliotekdebatter. I Kristiansund N hadde biblioteket boken til utlån, og etterspørselen var så stor at biblioteksjefen opplyste til byens aviser at bøkene var helt utslitt og at det måtte kjøpes nye eksemplarer. En av byens lærere reagerte sterkt. Han mente at biblioteket måtte gjøre som Bergen og Kristiansand som ikke

hadde boken. Han hadde stor sans for folkebibliotekene, men kunne ikke skjønne at det skulle være en offentlig oppgave å kjøpe pornografi for folk:

«Det vil ha til følge at bystyrerepresentanter kommer i en vanskelig situasjon. Ved å være med på å bevilge midler til bokinnkjøp for folkebiblioteket, er en faktisk med på å utbre pornografi! Det kan bli mange som ikke kan være med på å nytte skattebetalernes penger til slikt.» (*Tidens Krav* 19.1.57)

Biblioteksjef Olga Strand opplyste at innsenderen hadde sendt en henstilling til bibliotekstyret om at boken måtte fjernes fra hyllene og at styret skulle drøfte saken på sitt neste møte. Hun takket for «reklamen» med å si at «Interessen for og etterspørselen etter *Sangen om den røde rubin*, er steget betraktelig etter Deres innlegg i avisen lørdag!» (TK 22.1.57)

	POLITIMESTEREN FREDRIKSTAD =		Lnr.
	Haster Haster		
over	10. OKT 1957	kl. 14.15 av J.S.	1
: VED OSLO BYRETTSDOM AV 10 OKTOBER 1957 ER AGNAR MYKLES ROMAN SANGEN OM DEN RØDE RUBIN BESLUTTET INDRATT EFTER RIKSADVOKATENS ORDRE AV IDAG SKAL BOKEN STRAKS BESLAGLEGGES VED HJEMMEL AV STPRL PARAGRAF 215 IDET ØYEBLIKKELIG BESLAG ANSEES NØDVENDIG FOR Å OPPNÅ			

Telegram fra politiet om å beslaglegge «Rubinen»

Et annet eksempel på lokal debatt oppstod i Mandal da Kjell Askildsens novellesamling *Heretter følger jeg deg helt hjem* kom i 1953. Boken ble fjernet fra bokhandlervinduene på grunn av sine erotiske skildringer, men solgt «under disken». Det var opprør i byens pietistiske kretser. Sognepresten var styreleder for biblioteket, og han fikk fjernet boken fra hyllene. Bibliotekstyret behandlet saken flere ganger, men sogneprestens vurdering fikk flertallets støtte. Forfatteren mistet stillingen som byens turistsjef og forlot byen. (Kjellin & Lindseth 2015:97f). En annen bok som vakte oppsikt var Jens Børneboes bok *Uten en tråd* fra 1966. Boken ble forbudt og var så åpenbart pornografisk at den ikke var aktuell for folkebibliotekene, men den danske utgaven fikk stor utbredelse i Norge. Forbudet er ikke opphevet, men boken ble utgitt på nytt i 1995.

Tradisjonell innbinding fra Kulturrådet. T.h. Willy Dahls anonyme diktsamling. Se neste side

Norsk kulturfond og innkjøpsordningene

I 1964 opprettet Stortinget Norsk kulturråd. Medlemmer skulle oppnevnes både av Storting og regjering. Rådet forvaltet midler fra et eget fond. Tildelingene kunne derfor skje etter langt enklere prosedyrer enn gjennom vanlig budsjettbehandling i Stortinget. Dette kom til å få stor betydning for kunstnere som stod utenfor de faste institusjoner, men den viktigste grunnen til opprettelsen var å få en innkjøps- og støtteordning for norsk skjønnlitteratur. Norge fikk dermed en enestående form for kulturfinansiering. Det skulle kjøpes inn tusen eksemplarer av ny, norsk skjønnlitteratur til fordeling i folkebibliotekene!

Kulturrådet førte til en maktforskyvning på nasjonalt plan. Før hadde Stortinget fått mange søknader til vurdering. Nå ble mye av kulturpolitikken flyttet over til et selvstendig råd med vide fullmakter. I boken *Eit eige rom* gir Alfred Fidjestøl (2015) bakgrunnen for og bredden i Rådets virksomhet. Han viser at Kulturrådet både var et godt resultat av bokbransjens solide nettverk og lobbyvirksomhet, og et godt politisk håndverk.

Men gaven forpliktet. Bibliotekene måtte ta alt eller intet. Bibliotekvesenet var sentralisert, men bokvalget var et lokalt ansvar. Dette var bibliotekarens oppgave, hvis ikke bibliotekstyret blandet seg inn da. Den nye ordningen ga faktisk staten større innflytelse over bokvalget. Forandringen var størst i de små bibliotekene. Mange klaget (og klager) på at Kulturfondbøkene tar mye plass og «skygger» for det som biblioteket selv kjøper av faglitteratur og oversatte romaner. Kanskje bidro den generøse gaven til at noen kommuner også kunne spare litt på eget bokbudsjett?

Babbel og søppel til bibliotekene

Den første prøveordningen for innkjøp av litteratur ble gjennomført i 1965. Det er senere gjort flere justeringer og utvidelser. Gjennom årene har det kommet reaksjoner som viser skiftende tiders mentalitet. I Kulturrådets første bokpakker var det til og med noe av «uoppbyggelig» innhold.

Fidjestøl gir mange eksempler på debatter om «umoralsk og vulgær» litteratur og om tidens eksperimentelle modernisme. Kulturrådets innkjøp ga støtet til årlige litteraturdebatter på Stortinget.

Den som viste størst interesse for lyrikken var senterpartisten Jon Leirfall. Han utviklet høytlesningen av årets diktsamlinger til en egen sportsgren. I sin siste stortingsssesjon var han, for å si det med Fidjestøl, «varmere i helsetrøya enn nokon gong» (s.79). Leirfall leste dikt av Helge Rykkja og Jan Erik Vold. Showet var i gang igjen. Leirfall var ikke i tvil, dette var «meningslaust babbel» og «søppel». (s. 80).

Det var ikke bare gamle stortingsgubber som kritiserte. Ett år fikk de god hjelp av litteraturkritikeren Willy Dahl. Under psevdonymet Melkior Pedersen hadde han laget en parodi på norsk samtidspoesi. *Dikt!* (1968) var angivelig forfattet på en eneste arbeidsdag, og takket være Kulturrådet var fortjenesten ekstra god. En annen som har skapt debatt er dikteren Syphilia Morgenstjerne (Mari Toft). Onde tunger påstod at hun selv var refusert, «nullet». I 2006 leste hun alle innkjøpte bøker, blogget og ga agurknytt til landets aviser under mottoet «Syphilia leser og lider for deg».

Fidjestøl viser at bibliotekutlånet var merkelig i de første årene. Det var «nullete» bøker eller bøker satt i karantene som hadde høyest utlån! Ellers sier Fidjestøl lite om hvordan bokgavene ble mottatt i bibliotekene og av det «vanlige» publikum. Noen lånere oppfattet de første kulturfondbøker som en egen sjanger! Bøkene var utstyrt med Rådets gulltrykte logo med harpestrenger og poetiske vinger. Kunne vignetten oppfattes som en advarsel mot tung og rar litteratur? Var det slik at folkekjære forfattere som for eksempel Kåre Holt og Terje Stigen druknet i det nye og «sære»? Kunne det tenkes at noen bibliotek saboterte inntaket av lyrikk? Hvor ble det av alle de innkjøpte bøkene som ble satt på lager? Men ordningen ble ikke laget for bibliotekenes eller for lesernes skyld. Målet var å støtte norsk litteratur, forfatterne og forlagene.

Det var sjefen for Deichmanske bibliotek, Henrik Hjartøy, som først kom med ideen om en innkjøpsordning. Han fikk varm støtte fra bibliotekdirektør Andreassen. Likevel var det mange i biblioteksektoren som oppfattet innkjøpsordningen som et inngrep i bibliotekarens rett til selv å velge hva som skulle stå på hyllene. Dette var tydelig allerede under Myklesaken, der det mange steder var uklart om ansvaret for bokutvalget lå hos bibliotekarene, politikerne i bibliotek-styrene eller i Bibliotektilsynets lister med anbefalt litteratur. En egen innkjøpsordning for barnelitteratur kom senere. Det førte til at det kom fram sterke motsetninger om bøker som noen skolebibliotek ikke ville ha. Dette gjaldt vanligvis bøker om sex.

Ikke all slags skjønnlitteratur ble kjøpt inn. Norske «westernbøker» og «pocket-kriminal» ble holdt utenfor. Politikere og bibliotekdirektør fikk etter hvert gjennomslag for mer kvalitetskontroll. I første omgang gjaldt

dette en «karanteneordning» for forfattere som var «nullet» av Bibliotektilsynets faste «Rådgivende utvalg». (Annaniassen & Vestheim 1999:163). Selv om det var en viss motstand mot kulturfondbøker, må det innrømmes at ordningen bidro til god vekst i den nasjonale bokproduksjonen og til at bibliotekene fikk et bredere utvalg. Selv 1960-tallets opprørske ungdom fant de kontroversielle forfatterne i bibliotekene landet rundt. Tilgangen på ny norsk litteratur (inkludert diktsamlinger) var forbedret og kunne ikke sammenlignes med tiden før da alle innkjøp skjedde lokalt.

Det nye Kulturrådet ble ikke pålagt noen prinsipiell kursendring i kulturpolitikken. Den var som før. For det første skulle Rådet bidra til å gjøre «kulturgodene» tilgjengelige for alle uavhengig av bosted, og for det andre var det viktig «å øke sansen for kvalitet og dermed for verdifull kunst». (St.prp.1 Tillegg 1,1964-65).

Et kjent fenomen i politikken er «luksusskatt» på visse varer. Et eksempel er at overskudd fra «vinsamlagene» (dvs vinmonopol) gikk til bibliotekene. I 1917 ble det innført en midlertidig luksusskatt på revyteater. Den ble først opphevet i 1964. Underholdningsskatt på kinobilletter gjaldt fram til 1969. Forfatterforeningen fikk på lignende vis støtte fra regjeringen til å lage et «forfatterfond». Finansieringen skulle komme fra *omsetningsavgift* på populære ukeblad, som i motsetning til bøker var avgiftsfrie. Resultatet vakte oppsikt. Ikke bare kom *Kulturfondet*, men i 1967 ble *bøker og tidsskrifter* avgiftsfrie. Men ukebladene endte, i tidens elitistiske ånd, med å innkreve penger til «støtte for kulturelle tiltak». (Fidjestøl 2015:24)

Skulle Kulturfondet finansieres av «vanlige» menneskers kjøp av ukeblader? Var det en avgift på folkets ukultur? Følte folket at de «fine» forfatterne spyttet på dem? Tegning av Henry Imsland i Stavanger Aftenblad, Her fra VG 3.12.1964.

Kulturfondet ga også støtte til andre kunstarter enn litteratur. Betingelsen var at bidragene skulle gå til nye tiltak og bare for en avgrenset periode. *Norsk forfattersentrum* ble startet på denne måten. Sentret har senere fått bevilgninger over statsbudsjettet. Hensikten var å fremme kontakten mellom forfatter og publikum, bl.a. ved å arrangere forfatterbesøk i skoler, institusjoner og bibliotek.

«Vekst og velstand»

var mottoet på Arbeiderpartiets valgplakater i 1959. I alle partier var det slik at de materielle områdene fikk størst politisk oppmerksomhet. Det var få politikere som arbeidet spesielt med kulturpolitikk. I Stavanger viser Lennart Rosenlund til at støtten til byens kulturinstitusjoner i mange år ble vedtatt mot et reelt flertall i bystyret. Grunnlaget for vedtakene var lagt i en slags allianse mellom to kulturelt og politisk ulike grupperinger. Den ene bestod av «byens kultiverte borgerskap, som tradisjonelt var institusjonskulturens støttespillere», mens den andre delen besto av «opinionsdannere og intellektuelle innenfor Arbeiderpartiet» (Rosenlund 1985:68)

Samme forhold kunne gjøre seg gjeldende i rikspolitikken. Det er på denne bakgrunnen at tidens kulturpolitiske dokumenter ble utformet. Ved å legge vekt på at alle klasser skulle få del i kulturlivet, ble det vanskelig å markere motstand og å formulere alternativer. På Stortinget var det bare Kristelig Folkeparti som ved voteringer om for eksempel teaterbevilgninger sto for en mer reservert linje. Etter det borgerlige samarbeidet fra 1964 ble dette særstandpunktet forlatt.

Endelig en offensiv, statlig bibliotekpolitikk

Som et ledd i den kulturelle gjenreisningen ble det stilt nye krav til folkebibliotekene. I 1947 ble det endelig lovfestet et pålegg om at alle kommuner skulle ha folke- og skoleboksamlinger. Loven av 1935 ble revidert og kommunene skulle oppfylle fastsatte minimumsbeløp til driften. Den statlige støtteordningen ble videre bundet opp mot et regelverk der staten ga støtte på betingelse av at minimumskravene ble oppfylt. Bibliotekloven fikk en ny revisjon i 1955, og tilskuddsordningene ble forbedret. Det viste seg imidlertid at slike tallfestede minstebevilgninger fort ble spist opp av en synkende kroneverdi.

En ny bestemmelse i loven var at det skulle settes av midler til forfatterne som kompensasjon for bibliotekutlån. For hvert år skulle Stortinget fastsette et beløp til dette formålet. Fra 1987 ble «Bibliotekvederlaget» hjemlet i en egen lov. Utbetaling skjer ikke etter hver forfatters antall utlån; men er slik at forfattere kan søke om arbeids- og reisestipender.

På 1950-tallet var det bortimot 750 kommuner i Norge, men langt flere selvstendige folkebibliotek og filialer. Fagutdannede bibliotekarere

Odda bibliotek

Direktør i Fritt ord, Knut Olav Åmås, har fortalt om sin oppvekst på industristedet Odda. Han og hans eldre sambygdinger, forfatterne Lars Olav Seljestad og Frode Grytten, hadde felles glede «over å vokse opp i en bygdeby med et førsteklasses bibliotek som nettopp viste unge lesere andre virkeligheter og veien 'ut'. Hvor mange klassereiser har ikke begynt der, mellom reolene i rådhuskjelleren i Odda. Ja, Oddas biblioteksjefer Dordei Raaen [t.v.] og Margarethe Langfeldt har beredt grunnen for mer sosial mobilitet i Odda enn fagforeningene på hjørnesteinsbedriftene. Reis en bauta for bibliotekarene og fjern dem som smelteverksdirektørene har fått.» (*Aftenposten* 2.2.2005) T.h.: Foto: fra Deichmanske bibliotek

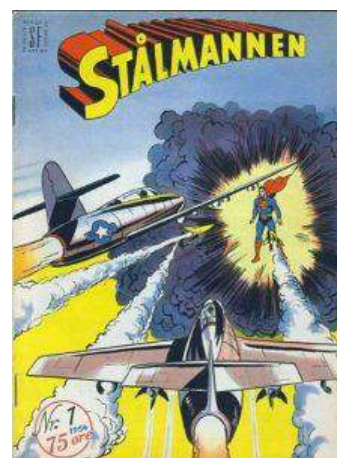
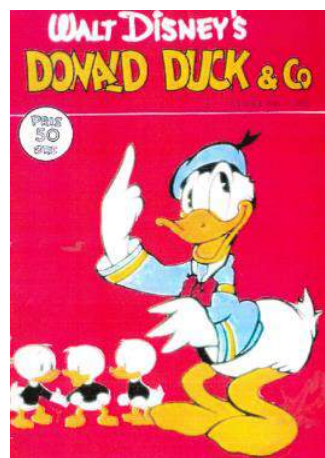
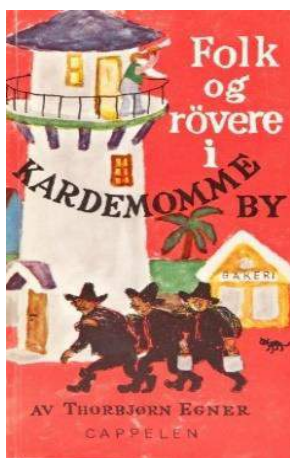
var det nesten bare i de større bykommunene. Ellers i landet var bibliotekarene gjerne lokale ildsjeler i deltidsstillinger. Fra 1949 fikk staten bedre styring av folke- og skolebibliotekene: *Statens bibliotektilsyn* ble da opprettet som et eget direktorat. Arne Kildal, som hadde ledet Kirkedepartementets Bibliotekkontor, ble vår første bibliotekdirektør. Kontakten med *Norsk Bibliotekforening* var fortsatt god, og man samarbeidet om bibliotekkampanjer, møtevirksomhet og bransjens tidsskrift *Bok og Bibliotek*.

I 1950-årene var altså de organisatoriske og finansielle virkemidlene på plass. Folkebibliotekenes organisasjon var delt på tre forvaltningsnivåer: stat, fylkeskommuner og kommuner. Kommunene fikk pålegg om å drive bibliotek, bevilgninger ble gitt med forutsetninger om lokal egeninnsats, fylkene fikk fylkesbibliotek, staten støttet skolebibliotek, bokbusser, vandrebooksamlinger for fiskeflåten, fyrvesenet og skogsarbeidere. Bibliotektilsynet kunne kontrollere innkjøp og samlinger. Før fylkesbibliotekene var etablert, hadde «Tilsynet» engasjert bibliotekinspektører som tok seg av veiledning – og kontroll.

Kildal frontet et sentralisert apparat som kunne kontrollere folke- og skolebibliotekene. Et virkemiddel var å holde tilbake statsstøtten dersom kravene ikke ble oppfylt. Bibliotekdirektøren kunne også forme «vesenet» med sine hovedforedrag på de store bibliotekmøtene, og han redigerte bransjens eget blad *Bok og bibliotek*. Direktøren deltok i etatsopplæringen

i vesenets «egen» skole. Direktoratet utga publikasjoner og arrangerte kurs og møter landet rundt. Bibliotekpolitikken fikk politisk støtte fra kirkestatsrådene Kaare Fostervoll (kringkastingssjef fra 1948) og etterfølgere som Lars Moen og Helge Sivertsen. Deres bibliotekpolitikk var klar: Folkebibliotekene skulle formidle kunnskap og kultur. Slik ble folket løftet inn i en felles dannelse. Etter fem år *preget* av et destruktivt nazistisk menneskesyn gjaldt det å samle nasjonen om et felles verdigrunnlag. Formidlingen var pedagogisk, velment optimistisk og klart paternalistisk.

Bibliotekreformen av 1902 la fortsatt grunnlaget for sentraliserte tjenester. Fra 1952 ble dette videreført av et nytt, offentlig andelslag, *Biblioteksentralen*. Bibliotekene fikk gode rabatter, bøkene hadde bibliotekutstyr og trykte katalogkort. Deler av statstilskuddene til folke- og skolebibliotekenes bokinnkjøp ble fortsatt overført direkte til bibliotekenes konto i «Sentralen». Slik fikk bedriften en viss monopolstilling. Det hendte også at Bibliotektilsynet fulgte med på bokinnkjøpene fra kommuner med lave bevilgninger. Hvis det ble kjøpt inn for mange bøker med svak litterær kvalitet, hendte det at kommunen ble kontaktet. Nå gjaldt det å prioritere litteratur om samfunn og arbeidsliv. Dette ble fulgt opp av bibliotekene som rasjonerte utlånet av skjønnlitteratur i barneavdelingene. Denne holdningen kan forklare folkebibliotekenes restriktive holdning til populærkulturen som etter krigen igjen «flommet over landet». Spesielt gjaldt det tegneseriene som ble oppfattet som skadelige for barn og ungdom. Statens folkeopplysningsråd var kritisk og medvirket til at *Det rådgivende utvalg for tegneserier* ble opprettet i 1955. «DRUFT» kunne «be forlagene om å ta hensyn til 'de pedagogiske og etiske problemer' som var forbundet med utgivelse av tegneserier for barn.» Rådet hadde også som oppgave å melde fra om serier som var rasediskriminerende, voldelige, eller virket nedbrytende på barns tillit til myndighetene. (Dahl 2001:431).

På 1950-tallet kom en helt ny litteratur for barn og ungdom. Thorbjørn Egners populære *Folk og røvere i Kardemomme by* fikk god mottakelse i 1955. I bibliotekene var det mer skepsis til *Donald Duck & Co* som kom til Norge allerde i 1948. *Supermann* kom på norsk i 1952.

Bibliotekskole

Første kull fra Statens bibliotekskole 1940. Skolen var da på Deichmanske bibliotek. En av de mest profilerte ble Jo Giæver Tennfjord (1918-2007), forfatter, oversetter, forlegger og lærer på Bibliotekskolen i barnelitteratur (nr 4 fra venstre), Else Qvale, sjef på Gjøvik 1949-73 (nr3)

Statens bibliotekskole ble startet i 1940. Etter en pause under krigen kom skolen i gang igjen, fortsatt i lokaler på Deichmanske bibliotek. I «urkullet» var det 26 elever, men det var bare to menn. Kvinnedominansen var altså sterk (og vedvarende*). Gerhard Munthe (1995) konstaterte at skolen helt fra starten bygget på amerikanske forbilder. For Munthe var det et poeng at «skolens rektor og mange av lærerne selv [hadde] sin utdanning fra bibliotekskoler i USA» (s. 17). De fagutdannede bibliotekarene fikk i starten bare «underordnede» arbeidsoppgaver på universitetsbibliotekene. I fagbibliotekene ellers fikk de tidlig større ansvar og lederoppgaver. Dette gjaldt for eksempel ved bibliotekene i Statistisk sentralbyrå (1917), Patentstyret (1918) og Utenriksdepartementet (1919). (Munthe, 1995:18). I tillegg til NTH var altså dette fagbibliotek som tok i bruk amerikanske «bibliotekteknikker».

På Bibliotekmøtet i 1950 ble det heftig diskusjon om utdanningen. Universitetsbibliotekar Gudrun Thue argumenterte for at embetseksamen var helt nødvendig for at brukere og bibliotekarer kunne stå på like fot i universitetsbibliotekene. Bibliotekskoleutdannede kunne imidlertid bidra til at «vi sikkert kunne avlastes i vårt daglige rutinearbeid». (Thue, 1950, s. 319). Hun fant at skolens bibliotekarer heller ikke var egnet for fagbibliotek. Til det var folkebibliotekpreget for sterkt og «når et fag som folkeopplysningsarbeid fra et ganske lite timetall er utvidet til å bli et av hovedfagene ved skolen, må en si at forskningsbibliotekenes interesse er skjøvet helt til side» (s. 324).

**) Norsk bibliotekarmatikkell (1969) oppgir at det da var 1006 bibliotekarer i landet, 86% kvinner.*

Bibliotekdirektør Kildal hadde hovedansvaret for Bibliotekskolen fram til 1952. Da ble Gerd Wang ansatt som «styrer», rektor i 1964. Etter hvert ble Bibliotekskolens bånd til Tilsynet brutt, og skolen fikk etter hvert sin organisatoriske tilhørighet i Kirke- og undervisningsdepartementets høyskoleavdeling. Skolens faste fagstab ble sterkt utvidet og undervisningen fikk et mer akademisk preg. Mottakelsen var ikke like god. Fortsatt var det mange bibliotekarer som hevdet at de nyutdannede kandidatene kunne for mye «unyttig teori» og for lite om de praktiske oppgavene i felten.

Gerd Wang 1908-1975

Utdannet bibliotekar ved Columbia University School of Library Service 1938. Hun var godt orientert om utviklingen ved amerikanske bibliotekskoler og en viktig strateg i planleggingen av en norsk utdanning og for senere forskningsaktivitet. Hun ledet Statens bibliotekskole fra 1953 til 1973. Hun startet som eneste ansatte i full stilling, da hun døde hadde skolen 16 lektorer og tidoblet studenttallet. I studentopprørets tid var det mange som syntes at Gerd Wang kunne virke streng og kontant. Men hun viste stor omsorg og interesse for studentenes ve og vel. Foto: ukjent

Forandring i fagbibliotekene

På grunn av krigen var det mange unge som måtte vente på å få høyere utdanning. Det var derfor stor søking til Universitetet og til høyskolene. Landets andre universitet ble opprettet i 1946 i Bergen. På slutten av 1950-tallet startet planleggingen av bibliotekets nye hovedbygning. Åpningen skjedde i 1961. Bortsett fra et studiemagasin for forskere var boksamlingen i magasiner. Ellers var det nye universitetsbiblioteket laget etter samme konsept som i hovedstaden femti år tidligere. En viktig grunn til dette var at det nye biblioteket hadde røtter helt tilbake til 1825 da Bergen Museum ble grunnlagt.

Fra 1950- til 1960-årene kom det nye momenter inn i diskusjonen om fagbibliotekenes oppgaver. Det ble lagt mindre vekt på bibliotekenes rolle som forskningsbibliotek og mer på bibliotekets betydning for undervisningen. Grethe Eidslott (1998) har analysert denne debatten med

Kø for lesesalsplass på UB i Bergen (Bibliotek for humaniora) Foto: UBB 1960

utgangspunkt i Universitetsbiblioteket i Oslo (UBO). Hun konstaterte at det ble argumentert for overgang fra «et bibliotek med lærdomspreg til et bibliotek som mer skulle være en aktiv formidlingsinstans.» (s. 118).

Ved Universitetsbiblioteket i Oslo arbeidet man så sent som på slutten av 1960-tallet med å utvide bygningen på Drammensveien, som nå lå langt fra studiestedene. (Røed 2011:97). På Blindern og andre steder var det imidlertid vokst fram nye bibliotektilbud og lesesaler på instituttene. Kvalitet og omfang varierte på de enkelte fakultetene. Ved Det samfunnsvitenskapelige fakultetet fikk man allerede i 1968 opprettet felles bibliotek, med åpne hyller, for hele fakultetet. Juridisk fakultetsbibliotek fikk ikke egne lokaler før i 1985, men tilbudet var allerede forankret der de enkelte instituttene holdt til. Fakultetet ga egne tilskudd til studentrettede tiltak. «Dette, sammen med fellesbibliotekets kontakt med studenter og eksterne forskere, utviklingen av læringscenteret – alt i forståelse og i samarbeid med fakultetet, gjør at mange jurister er ukjente med at vi formelt sett er en avdeling av UB og ikke av det juridiske fakultet.» (Bertnes 2006:27).

Anne Lise Jorstad ble ansatt som bibliotekar ved UBO i 1966. Hun kartla engelske og amerikanske universitetsbibliotek på begynnelsen av 1970-tallet. Spesiell vekt ble lagt på å vise bruk av lokaler og funksjoner i O.M. Wilsons Library ved University of Minnesota. Analysen ble brukt som et redskap for å finne en mest mulig fleksibel og brukervennlig utforming av et nytt universitetsbibliotek i Oslo. (Jorstad, 1974).

Det kom til å ta tid før dette ønsket ble realisert, men Jorstads avhandling er eksempel på USA-inspirasjon som kom til universitets- og fagbibliotekene. Riksbibliotekstjenesten, som ble opprettet i 1969, fikk et mandat som la hovedvekt på rådgivning, koordinering, utredning og utdanning. Med Kirsten Engelstad som riksbibliotekar kom lederutdanningsprogrammet *Bibliotekutvikling* som ga mange bibliotekarer nyttig kompetanse og bedre muligheter for avansement.

Et løft: Folke- og skolebibliotekloven – 1971

I et samfunn med store forandringer viste det seg å være et økende behov for nye kunnskaper og omstilling i arbeidslivet. Dette var et hovedpoeng i et omfattende utredningsarbeid ledet av Else Granheim om ny biblioteklov i 1967. Det ble grundig dokumentert at bibliotekene i Norge hadde behov for en skikkelig oppgradering. Målet for folkebibliotekene var å sørge for kunnskapsformidling til et samfunn som ønsket å gi utdanning for alle behov og i alle livsfaser. Folkebibliotekene skulle fortsatt satse på samarbeid med det frivillige studiearbeidet, men like viktig var det å være til nytte for det som nå ble kalt «voksenopplæring og livslang læring». Folkeopplysningstanken var med andre ord justert. Den ble tilpasset tidens store utdanningsreformer, og slik gjort mer «nyttig» og «lønnsom».

Utredningsutvalget pekte på at bibliotekene skulle formidle mer enn bøker og annet trykt materiale. Det var viktig å få tatt i bruk de nye audiovisuelle mediene. Musikk og formidling av bildende kunst fikk en ny plass. Dette kom fram i lovens tittel; den gjaldt ikke lenger for *folkeboksamlinger*, som det fortsatt het på bygda. Nå skulle det hete *folkebibliotek* eller helst bare *bibliotek* (uten folk). Samme oppgradering av navneform gjaldt for *skolebibliotekene*.

Det tok imidlertid tid før forslagene ble realisert. Først i 1971 kunne statsråd Kjell Bondevik (KrF.) legge fram et lovforslag. Folkebibliotekene fikk en helt ny målsetting. Det gamle kravet om «auka folkeopplysning» holdt ikke lenger. Nå het det at oppgaven var «å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet ved å stille bøker og annet egnet materiale gratis til disposisjon for alle som bor i landet.». (Folkebibliotekloven 1971 §1). Målsettingen styrket «gratisprinsippet». Det ble også innført *fri lånerett* som gjorde det enklere både å låne i andre kommuner og å organisere fjernlån. (Frisvold 1990:36)

Folkeopplysningstanken ble videreført med mer allmenne begreper som «opplysning» og «kulturell virksomhet». Med «annet egnet materiale» ble det også plass til lyd- og bildemedier som først og fremst ville være til undervisningsbruk. Formuleringen var fremsynt, foreløpig var det bare grammofonplater med språk og musikk som egnet seg til vanlig utlån.

Loven styrket statens styringsmuligheter på en rekke områder. De øremerkede statstilskuddene ble økt, men gitt under forutsetning av at kommunene oppfylte krav om tilskudd til drift, utforming av lokaler, åpningstider, personalets kvalifikasjoner m.v. Kommuner med over 8000 innbyggere skulle ha fagutdannet bibliotekar. Alt i alt førte dette til at folkebibliotekene fikk et sterkt oppsving. Dette gjaldt spesielt i mange mellomstore kommuner. Loven førte også til en omfattende omorganisering av virksomheten. Mindre bibliotekenheter ble slått sammen og organisert med ett hovedbibliotek og filialer. De lokale styringsorganene ble styrket og bibliotekadministrasjonen ble mer profesjonell og tettere knyttet til den kommunale administrasjonen.

Bokbåten startet sine turneer på Vestlandet i 1959. EPOS kom i drift i 1963 og la til kai på mange mindre steder som ikke hadde bibliotek. Det var to besøk hvert år og en lokal kontaktperson sørget for at bøkene sirkulerte. På hver tur ble det også arrangert kulturprogram for barn. Virksomheten ble lagt ned i 2020. Foto: Bibliotekarforbundet.

Statens vandreboksamlinger lånte ut bokkasser til arbeidsplasser, skoler og foreninger landet rundt. Kassene inneholdt 25 eller 50 bøker og var beregnet på fyrvoktere, skogsarbeidere, sjøfolk, fiskere, anleggsarbeidere. Disse var på arbeidsplasser der det ellers manglet et fast bibliotektilbud. Mindre folkeboksamlinger kunne også låne for å supplere sine egne samlinger. Fylkesbibliotekene var depoter for ordningen. Veivesenet hadde egne opplegg for sine arbeidere og veivoktere. På bildet: En kasse fra Veivesenet i Romsdal. Her er både populær og opplysende litteratur med folkelivsskildringer, kriminalbøker, reiseskildringer, historie, førstehjelp og religiøs litteratur.

Mer om innholdet i denne kassen: Norsk vegmuseum i: *Digitalt museum.no*. Søk: Vandrebok

Skolebibliotekene

Det ble lovfestet en egen målsetting for skolebibliotekene. De skulle både være en «integrerende del av skolens pedagogiske virksomhet» og gi alle elever «verdifulle, utviklende og nyttig litteratur og annet materiale» (§6). Første punkt kan oppfattes som en videreføring av «arbeidsskolemetodikken» som fra slutten av 1930-årene lot elevene selv bruke biblioteket i sine selvstendige oppgaver. Dette var likt med de nye retningslinjene for skoleverket. Elisabeth T. Rafste (2002) viser at det likevel ikke var så lett å få realisert de nye tankene i skolen. Som et eksempel viser hun til *Læreplan for forsøk med 9-årig skole* fra 1968. «Men

mens bruk av flere kilder enn læreboka understrekes i den generelle delen av læreplanen, ser vi at dette ikke følges opp i fagplanene. Dette går igjen i senere læreplaner også.» (s. 29). Skolebibliotekene ga god leseopplæring, men de ble ikke «eit praktisk hjelpemiddel i en daglege undervisninga.» (Helgesen 1978:111). Lærebøkene var fortsatt viktigst. Et eksempel er Thorbjørn Egner som avsluttet sitt leseverk med bind 16 i 1972. I likhet med Rolfsen stod Egner for allmenndannelse og likhetsidealer. Lesebøkene fikk en siste revisjon i 1982.

Fra 1970-årene var det mange videregående skoler som fikk rustet opp sine bibliotek. De ble viktige steder for elevens lekselesing, for arbeid med sær oppgaver, som «fristed» og møteplass. Interessen for å bruke skolebibliotekene som en mer integrert pedagogisk del var fortsatt mer underordnet. (Raftse 2002).

Frampek: «Ny kulturpolitikk»

I regjeringens forslag til ny biblioteklov supplerte departementet med et nytt innhold som ikke var med i utredningen fra 1967. Bibliotekene var tiltenkt en ny rolle i det som et par år senere ble kalt *Ny kulturpolitikk*: Folkebibliotekene skulle utvikles til allmenne kulturinstitusjoner. Mest overraskende var det nye oppdraget om å stimulere det som i den første «Kulturmeldingen» ble kalt den *kulturelle egenaktiviteten*:

«De mange skal kunne øse av bibliotekets ressurser, samtidig som biblioteket aktivt bidrar som initiativtaker til kulturell egenvirksomhet i det lokale miljø. I dette arbeidet bør bibliotekene naturlig kunne komme inn og knytte forbindelsen mellom den kulturelle egenaktivitet og det formidlende kunst- og kulturarbeid som bl.a. skjer gjennom riksinstitusjonene innenfor musikk, bildende kunst og teater.» (Ot.prp. 24, 1970-71)

Funksjonell bibliotekfunkis

T.v.: **Hammerfest bibliotek** i nye lokaler fra 1957. Rent, ryddig, rasjonelt og i tidens «enkle» og «gode smak». Foto i: Gustavsén 2006 T.h.: **Sarpsborg bibliotek** «Friluftlesesalen» på taket i byens flotte funksjonsbibliotek fra 1941. Se også s.104. Foto: Biblioteket

Bøkene i sentrum? Gjøvik folkebibliotek i 1940, 1962, 2018

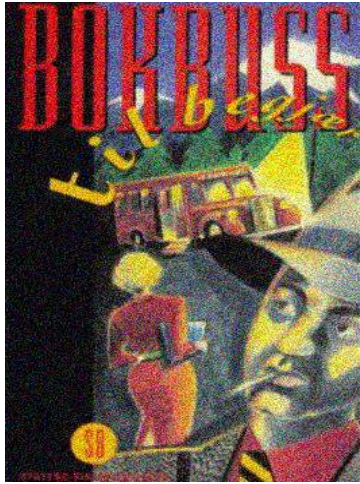

*Gjøvik og Vardal
folkeboksamling ca 1940.
Lokalhistoriewiki. Fra 1947
Sentralbibliotek for Oppland.*

*Nye lokaler på Gjøvik i 1962 i
samme bygning som kinoen.
Foto: Simonsen fra:
Lokalhistoriewiki
Nedenfor: Reklame for
Gjøvik bibliotek og litteraturhus*

Matpause!

Boken *Bokbuss til begjær* (t.v.) ble utgitt av Statens bibliotektilsyn i 1991. Bokbussene var da et populært innslag på steder som manglet et fast bibliotektilbud. Den første bussen kom i 1939 i Agder. Senere bidro en egen støtteordning til økt aktivitet. Mange filialer ble erstattet med bokbusser I 1990 var det 1247 bibliotekavdelinger i landet, i dag er antallet mer enn halvert. I 1996 var det 49 busser i landet. Ti år senere var det 30% færre busser på veiene. Nedgangen har fortsatt. I *Bibliotekreform 2014* fra 2006 ble det etterlyst «en ny generasjon bokbusser som tilbyr nye tjenester – et moderne bibliotektilbud tilpasset brukernes behov.» (Del II, s. 70)

Foto: Buskerud bokbuss 1952 fra IKA Kongsberg

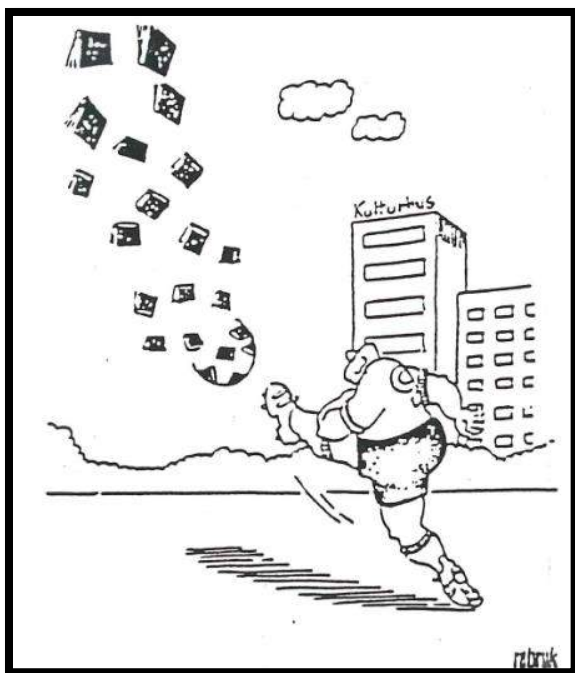

Mally Skanche (1905-1967)

var ansatt ved Trondheim folkebibliotek fra 1925 og sjef fra 1946 til 1967. Bibliotekarutdannelse fra *University College London*. Formann i *Norsk Bibliotekforening* 1952-1953. I forbindelse med innkjøp av Mykles kontroversielle roman *Sangen om den røde rubin* i 1957 kom hun med en generell redegjørelse som viser hvordan større bibliotek foretok sine innkjøp av bøker. Bare en gang hadde hun spurt bibliotekstyret om råd om innkjøp, og det gjaldt nettopp denne boken. Hun fikk råd, men hun oppfattet det slik at politikerne ikke ønsket å bestemme dette. De «mente at den fremgangsmåte som alltid har vært brukt var tilfredsstillende. Vi foretar våre bokkjøp etter de offisielle boklister som utarbeides av Statens Bibliotektilsyn, over bøker skikket for statsstøttede folkebiblioteker, etter anmeldelsene i [...] bibliotektidsskrifter [...] i våre ledende aviser [...] og fra de forslag lånerne kommer med.» (Grut 2003:93).

6 Fra enfold til mangfold?

Tiden etter 1975

«Det utvidede kulturbegrep»

Ny kunst og litteratur

1960-årene var ungdommens tiår: studentopprør i Paris, kulturrevolusjon i Kina og de store hippiefestivalene i USA. Bob Dylan, Joan Baez, The Beatles og Rollings Stones var alle uttrykk for en helt ny ungdomskultur. I Norge var slottsparken et samlingsted som politiet forsøkte å holde «ryddig». En ny generasjon satte spor etter seg med «Gateavisa» og «Vannbæreren». I samfunnet ellers skjedde det en politisering og et distriktsopprør.

I billedkunsten fikk Kjartan Slettemark oppmerksomhet med maleriet «*Av rapport fra Vietnam. Barn overskylls med brennende napalm. Deres hud brennes til svarte sår og de dør*». Bildet ble utstilt foran Stortinget i 1965, og det vakte så sterk forargelse at det ble angrepet med øks. På en utstilling i Stavanger ble det steinet.

I litterære kretser vakte «Profilkretsen» oppmerksomhet. Det hele startet i studentmiljøet, som et litteraturens ungdomsopprør, med navn som Jan Erik Vold, Dag Solstad, Espen Haavardsholm, Liv Køltzow, Tor Obrestad og Einar Økland. De tok avstand fra den tradisjonelle, «borgerlige» romanen, og de enkelte forfatterne eksperimenterte ut fra ulike litterære forbilder. Flere av Profil-gruppens forfattere kom senere til å markere seg med sosialrealistiske tekster om den politiske kampen i landet. Dette var spesielt tydelig i årene rundt folkeavstemningen om EF eller EEC som det det konsekvent het på motstandssiden.

Fakkeltbøker 1968 og 1969

Finn Jors to første debattbøker om kulturpolitikk.

I 1969 laget Kunstsentret på Høvikodden i Bærum et arrangement om tidens kunst og kunstnerens rolle. Dette ga støtet til en debatt om avstanden mellom kunstnerne og publikum. Var kunsten eksklusiv og livsfjern? Aftenpostens kulturredaktør, Finn Jor, var den første som tok opp dette temaet i to debattbøker. Den første var «Kulturrevolusjon?» i 1968. Jor var opptatt av at «kulturen var kommet i miskreditt», fordi man hadde ført en feilaktig kulturpolitikk. Det var oppstått en «ensidig dyrkelse av elitekulturen». Etter Jors mening hadde man godtatt tidens tendens til «intellektualisering» og støttet kunst som manglet publikumsgrunnlag. Her siktet Jor til 1960-tallets mer provoserende kunstretninger med f.eks. absurd drama, abstrakt bildekunst og moderne lyrikk. Dette var kunst som ikke nødvendigvis var «radikal» innholdsmessig, men radikal i et krevende formspråk. Kulturpolitikken hadde gått ut på å få folk til «å heve seg til eliteplanet uten å gjøre seg klart at man dermed påtok seg Sisylfosoppgave.» (1968:87)

Jor hevdet at kulturlivet ikke bestod av så enkle mønstre som at «eliten skaper, folket konsumerer». (1968:43) Folk hadde sine egne kulturinteresser, og han pekte på det store engasjementet som kom til uttrykk i frivillige lag og organisasjoner gjennom f.eks. studiesirkler og amatørvirksomhet. Finn Jor var ikke alene i sine angrep på den tradisjonelle kunstformidlingen.

Debattbøkene *Kulturrevolusjon?* fra 1968 og *Den hvite flekken på kartet* fra 1969, fikk mange lesere. I anmeldelsen i Arbeiderbladet het det imidlertid at Jors første bok bare stod for en velment borgerlig kulturrevolusjon, som ikke hadde relevans for «vårt nåværende kapitalistiske samfunnssystem», slik Willy Dahl (1969) uttrykte det. Innenfor Arbeidernes opplysningsforbund ble imidlertid boken godt mottatt. Den ble til og med brukt som håndbok i studiesirkler om kulturpolitikk. Lederen i organisasjonen, Aksel Zachariassen (1968), fant at Aftenpostens kulturredaktør ga bedre uttrykk for et demokratisk kultursyn enn Arbeiderpartiets programutkast. Her var det riktig nok «mange gode, men spredte tanker av vel kvalifiserte kulturformidlere, men uten det helhetssyn som sammenfattes i motsetningen mellom elitekultur og folkelig kultur.»

Den nye litteraturen

Fra 1980-tallet var det mange kvinnelige forfattere som markerte seg. Herbjørg Wassmo og Anne Karin Elstad lå høyt på utlånstoppen i bibliotekene. De hadde mange lesere i bokklubbene, som fikk mye å si for litteraturspredningen. Den Norske Bokklubben startet i 1960 og var fram til 1980-tallet alene om det seriøse markedet. «Billigbokrevolusjonen» med Fakkell, Lanterne og Pax kom samtidig med et bredt utvalg bøker som fikk stor popularitet i den økende gruppen ungdom under utdanning.

Samtidig fortsatte kiosken og super'n som formidlere av den populære litteraturen, med salgbare forfattere som Margit Sandemo og Kjell Hallbing. Dette var litteratur som ikke ble kjøpt av så mange folkebibliotek. Trondheim folkebibliotek kunne opplyse at de hadde noen av Hallbings bøker i Morgan Kane-serien, men biblioteksjef Vigdis Moe Skarstein sa at de ikke hadde noen prioritert plass på innkjøpslistene. «Jeg har selv lest flere av dem, og har ingen vansker med å forstå at de er populære.». Det gjaldt å finne de bøkene som holdt mål når det gjaldt språk og stil. «Folk har selvsagt rett til å la seg underholde. Men de [bøkene] som bærer preg av hastverkslaga tidtrøyte ser vi ikke som vår oppgave å formidle.» (Etter Grut 2003:94).

Ny kulturpolitikk

Mot slutten av 1960-årene kom det publikumsundersøkelser som viste hvilke kulturtilbud som ble brukt og hvem som brukte dem. «Kulturspredningen» virket best på dem som bodde i byer, hadde høy utdanning og god økonomi. Den svenske kultursosiologen Harald Swedner (1971) fant, med bakgrunn i sine undersøkelser fra Stor-Stockholm, at teaterbesøk var særlig et element i den borgerlige kulturen. Swedner mente at på samme måte som ukeblad og film var «opium for folket», var finkulturen i stor utstrekning «som et *opium för borgarna*, en flykt undan en social och politisk verklighet.» (s. 69). Det samme sa de norske undersøkelsene: «Finkulturen» spilte en liten rolle for store befolkningsgrupper. Det er ingen grunn til å tvile på statistikken. Men datidens medietilbud gjorde likevel at mange ble kjent med forskjellige slags kulturuttrykk. Monopoltidens radio og fjernsyn hadde ikke bare «høyverdige» programmer som folkemusikk og radioteater, men også populære innslag som barnetime, ønskekonsert og gammaldans. Kanskje bidro dette til at den enkelte lytter og seer fikk et mer variert tilbud enn det som kommer i dagens målrettede nisjekanaler?

Motsetningene mellom den intellektuelle, borgerlige elitekulturen og de mer folkelige kulturytringene ble tatt opp av mange. Sosialantropologen Guttorm Gjessing (1967) tok i artikkelen «Kunsten ut til folket» et oppgjør med den pedagogiske kunstformidlingen. Han stilte seg tvilende til om en kunne tilegne seg kunsten gjennom en passiv «nytelse». Det var nødvendig med «en aktiv innsats som igjen krever at en kjenner kunsten innafra».

To sentrale aktører: Riksbibliotekar Gerhard Munthe og Bibliotekdirektør Else Granheim

Gerhard Munthe (1919-1997)

startet i 1947 sin lange karriere som bibliotekar ved Bergens Museum. Fra 1964 ble han sjef for Vitenskapsselskapets bibliotek i Trondheim som ble en del av bibliotek tjenesten ved byens nye universitetsbibliotek. Fra 1969 til 1975 var han leder for Universitetsbiblioteket i Oslo. Deretter riksbibliotekar fra 1975 til 1987 med ansvar for koordinering og fellesløsninger for landets fagbibliotek. Riksbibliotek tjenesten hadde i disse årene viktige oppgaver i forbindelse med etablering og utvidelse av høyere utdanningsinstitusjoner. Munthe arbeidet videre med å få på plass en ny avleveringslov, et selvstendig nasjonalbibliotek og ny EDB-basert, felles katalog for fagbibliotekene (BIBSYS).

Munthe hadde mange lederverv i norske, nordiske (NORDINFO) og internasjonale bibliotekorganisasjoner (LIBER). Munthe var også aktiv som faglig forfatter, bl.a. av en norsk bibliotekhistorie (1997). Han var sønn av tidligere leder av UBO, Wilhelm Munthe.

Else Granheim (1926-1999)

var direktør for Statens bibliotektilsyn fra 1970 til 1991. Hun hadde sine første yrkesaktive år ved Trondheim folkebibliotek. Bibliotekskole 1949. Ansatt i Bibliotektilsynet i 1950 der hun var i mer enn 40 år. I starten arbeidet hun bl.a. med biblioteklokaler. Fra 1967 ledet hun arbeidet med utredningen som la grunnlag for Bibliotekloven av 1971. Loven var et løft for landets folke- og skolebibliotek. En helt ny målsetting og organisasjonsstruktur kom på plass. Granheim bidro også til at det kom en ny biblioteklov i 1985, selv om kommunereformer og kommunenes nye inntektssystem hadde lagt opp til at slik «særlovgivning» skulle avvikles.

Et kjennemerke var hennes kompromissløse forsvar for «gratisprinsippet» og bibliotekenes oppgaver som demokratiske institusjoner. Hun var opptatt av at bibliotekene skulle gi et tilbud til grupper som trengte tilpassede litteratur- og bibliotek tjenester. Hun var aktiv i den internasjonale bibliotekorganisasjonen, IFLA, og ble organisasjonens første kvinnelige president i 1979. Her var hun ikke bare en god brobygger mellom øst og vest, men hun arbeidet også med å få bedre bibliotek i såkalte u-land.

Else Granheim hevdet at praksis hadde stor betydning i bibliotekarutdanningen, men studiene måtte legges opp slik «at det «vesentligste læres først: Ideologien og hensikten med bibliotekaryrket.» (Etter Bødtker 1991:14)

Denne personlige holdningen til kunst var avhengig av at mottakeren kunne aktivisere sine egne skapende erfaringer. Gjessing så amatørvirksomheten som en innfallsport til kunstforståelse: Tonene fra en amatørmusiker kan mangle renhet og presisjon, «men de er *hans* eiendom, det er han som skaper dem.» (s.15). I denne sammenhengen var det klart at kulturpolitikken ikke skulle stimulere til «premieresnobberi i smoking». Etter Gjessings mening var det viktigere å aktivisere «kunst- og kulturgleden i folket. Det må skje ved at en stimulerer amatørkunst av alle slag, ved å skape levevilkår for amatørteatergrupper, kor og orkestre [...]». (s.16f). Mens den danske kulturministeren skrev sin kulturmelding i 1969, troppet det opp noen ungdommer fra det de kalte «Svanemølle-kollektivet». De ville gi sitt bidrag til den danske kulturpolitikken. De kom med to enkle definisjoner som ga essensen i tidens nye politikk:

Kultur: er ikke noget man kan have, men en proces, man kan deltage i.
Kulturpolitikk: en politik der fremmer de fysiske og psykiske muligheter for at deltage i denne proces.

Foto: Eirik U. Birkeland. CC Wikimedia (CC BY-SA 3.0)

Førdehuset.

I 1970-årene ble Førde i Sogn og Fjordane utpekt som et statlig industrivekstanlegg med sterk befolkningsvekst. Et utvalg la fram en utredning om kulturtilbud og kulturaktiviteter. Størst betydning fikk forslaget om å bygge *Førdehuset*, som kom til å bli et forbilde for de nye kulturhusene. Her var det plass for alle slags aktiviteter fra svømmehall til sakralrom, teatersal, utstillingsrom, bibliotek og etter hvert et regionteater. (Norsk kulturråd 1972)

Det utvidede kulturbegrep

Kulturrådet la i 1971 fram en utredning om statens støtte til kulturformål med synspunkter på norsk kulturpolitikk i 1970-årene. Kapitteloverskriftene ble siden nøkkelbegrep i den nye kulturpolitikken: *Utvidet kulturbegrep, desentralisering, aktiviseringsønsket, kontakt med publikum og tilbud til barn.* (St.meld. nr 8 1973-74. Vedlegg).

Dette var også tiden for konferanser om den kommende kulturpolitikken. Norsk kulturråd og Kommunenes sentralforbund tok allerede i 1972 opp et kontroversielt tema som ble ivrig diskutert i bibliotekretser: *Kulturadministrasjon i fylker og kommuner*. Kommunene fikk større selvbestemmelse. Dette var et brudd med bibliotekenes styringsstruktur. Den nye kulturpolitikken ble organisert slik at staten ikke skulle blande seg inn med tilsyn, detaljstyring og kontroll.

I Kirke- og undervisningsdepartement ble arbeidet med Kulturmeldingen overtatt av den borgerlige regjering som avløste Arbeiderpartiet i 1972. I langtidsprogrammet for regjeringen kom det klart fram at nå skulle man særlig ta sikte på at

- lokalsamfunnet fikk forme sitt eget kulturbegrep og stille sine egne kvalitetskrav ut fra egne forutsetninger
- lokalsamfunnet skulle få større sjanse til å gi sitt bidrag til den nasjonale kulturen
- avgjørelser skulle tas lokalt og av de grupper som var berørt
- den kulturelle egenaktiviteten skulle styrkes som en motvekt mot passivt (og kommersielt) kulturkonsum. (St.meld. nr 71, 1972-73, s.244).

Selv om det ble mer penger til kommunalt kulturarbeid førte det til større konkurranse om midlene. Det lokale organisasjonslivet fikk mer oppmerksomhet, mens det var mindre interesse for gamle institusjoner som bibliotek. Nye honnørord som «utvidelse av kulturbegrepet», «egenaktivitet» og «aktivitetskvalitet» passet ikke så godt for bibliotekene.

Omleggingen var ingen norsk «oppdagelse», og den var typisk for tidens kulturpolitikk i andre europeiske land. Det ble arrangert kulturkonferanser i Venezia høsten 1970 og i Helsinki i juni 1972. UNESCO og Europarådet var engasjert. Kultursosiologen Augustin Girard, som kom fra det franske kulturdepartement, ble leder for Europarådets kulturprogram. Han utarbeidet håndboken, *Kulturpolitikk, teori og praksis*, som kom i dansk utgave i 1972. Her har Girard introdusert to begreper: *Demokratisering av kulturen*, som betegner den gamle «kulturspreiingstanken», og *kulturelt demokrati* som åpnet for et mer pluralistisk verdigrunnlag og større åpenhet for ulike kulturer. Girards definisjoner ble brukt i de norske kulturmeldingene. Her heter det at gjennomføring av «eit verkeleg kulturelt demokrati er eit hovudmål i norsk kulturpolitikk». Uttrykket, slik det «no blir brukt internasjonalt», skulle bety at «ein så stor del av folket som mogeleg er med og formar kulturen og prioriterer det kulturarbeidet som får offentlig stønad. I praksis vil dette gjerne føra til eit utvida kulturomgrep.» (St. meld. nr 52, 1973-74. s.22). Dette forklarer at kulturmeldingene ikke ga en offisiell kulturdefinisjon slik mange etterlyste. Departementet svarte med å si at det var viktigere å «interessere seg for kven det er i vårt samfunn som reelt har det privilegiet

å definere kulturinnhaldet for seg sjølv og andre.» (St.meld. nr 8, 1973-74, s.46). Selv om kulturbegrepet ikke ble definert, la kulturmeldingene opp til en klar definisjon av det kulturpolitiske *arbeidsområdet* i sektoren. «Bibliotek og liknande» var kommet i en ny og stor sekkepost. St.meld. nr 52, 1973-74 presenterte det slik:

Kunst og kunstformidling	Friluftsliv.
Bibliotek og liknande	Andre kulturelle fritidsaktiviteter.
Kulturformidling	Frivillige organisasjonar
Kulturvern	(kulturelle, ideelle o.a.)
Massemedia	Nordisk og internasjonalt
Kulturtiltak for barn	kultursamarbeid. (s. 20)
Ungdomsarbeid.	
Idrett og fysisk fostring.	

De tre første kulturmeldingene

- 1) Den første kulturmeldingen ble lagt fram av Korvald-regjeringen i 1973, *Om organisering og finansiering av kulturarbeid*. (St.meld. nr 8, 1973-74)
- 2) En tilleggsmelding, *Ny kulturpolitikk* ble senere fremmet av Bratteli-regjeringen. (St.meld. nr 52, 1973-74)
- 3) I en egen melding, *Kunstnere og samfunnet*, ble bl.a. kunstneres situasjon tatt opp. (St.meld. nr 41, 1975-76)

Fra 1976 var Ny kulturpolitikk en realitet. Støtteordningen var på plass. Fylker og kommuner fulgte opp med ambisiøse lokale kulturplaner. *Hordaland fylkeskommune* (1977) begrunnet det nye satsingsområdet slik:

«Når vi bør ta kulturplanlegginga seriøst også i fylke og kommunar er det ut frå røynsla om at saker som er grundig utgreidde har lettare for å vinna fram i folkevalde organ enn saker som flyt på ein spontan idé. Dersom fylkestinget og herradstyra støtt får sjå kultur i småbitar, kan det vere vandt å finna heilskap i biletet. Då vil det vera fåre for at kultursakene ikkje vert tevføle med saker innanfor område som ein veit er tufta på tradisjonelt godt og solid planleggingsarbeid. Dersom vi meiner noko med at kulturverdiane betyr noko for oss, lyt vi ta kultursakene alvorleg.» (s. 11).

Sitatet er karakteristisk for 1970-tallets vilje til å løfte en ny sektor inn i den administrative rasjonalitet. I årene som fulgte var det stor vekst i den kommunale og fylkeskommunale kultursektoren. Staten betalte, men trakk seg tilbake fra styringen. I løpet av 1980-tallet var det derfor fylkeskommunene som markerte seg på kulturfeltet. Dette skjedde ikke bare gjennom nye regionale institusjoner, men like mye gjennom en sterk satsing på prosjekter til fremme av lokal identitet og kultur. Per Mangset

sier at dette engasjementet ble så sterkt «at en del fylkeskommuner søkte å fylle det tomrom som en passiv statlig kulturpolitikk etterlot.» (1992: 212).

Flere statlige tiltak fikk preg av distriktsutbygging. Da Nasjonalbiblioteket (NB) ble etablert i 1990 var det *Nasjonalbibliotek-avdelinga i Rana* som kom først. Biblioteket fikk ansvaret for å håndheve den nye loven om *avleveringsplikt for allment tilgjengelige dokumenter*. Loven fanget også opp digitale dokumenter, lydfestinger, videogram, filmer m.v. Fjernlån til andre bibliotek ble lagt til Depotbiblioteket i Rana. Den «nasjonale» virksomheten i Oslo var fortsatt knyttet til Universitetsbiblioteket, men fra 1999 åpnet NB avdelingen i Oslo med *Sissel Nilsen* som direktør. Hun hadde bakgrunn fra lederstillinger i folkebibliotek og Bibliotektilsynet. Nå startet en omforming av den gamle UB-bygningen til «et levende, aktivt og publikumsrettet nasjonalbibliotek». (Bok og bibliotek 1999 nr.1).

Kvalitet er så mangt

Enkelte medlemmer av Norsk kulturråd var lite begeistret for den nye kulturpolitikken. Bevilgningene var på vei ut til distriktene. Mange fryktet at kvalitetsbegrepet kom i fri flyt. Det ble tungt for noen av rådsmedlemmene å innse at den folkelige kulturen også kunne ha sin kvalitet. Alfred Fidjestøl (2015) har et eksempel på dette i Kulturrådets jubileumbok. Alf Prøysen fikk Rådets ærespris, rett før han døde i 1970. Lenge var det medlemmer som strittet imot tildelingen og oppfattet Prøysen bare som «ein brukskunstnar, ein songsnikkar og barnetime-onkel». (s.91). Tildelingen ble til slutt enstemmig, men for første gang var det nødvendig å gi en ekstra begrunnelse. Prøysen hadde bidratt med brobygging mellom kunstnerisk kvalitet og folkelig kultur. Prøysen var dødssyk, men Rådet rakk så vidt å gi ham prisen. Til slutt ble Prøysen kunstner. Kulturrådets første hovedoppgave var å spre de mer elitepregede «kulturgodene». Prøysen sto for det folkelige. I dag gir den nye Kulturrådsløven et helt annet mandat. Rådet skal også «stimulere samtidens *mangfoldige* kunst- og kulturuttrykk.» (LOV-2013-06-07-31 §1 uth.her).

Inspirasjonen til denne nye, mer pluralistiske kulturpolitikken kom fra et av de mest sentraliserte land i Europa, Frankrike. (se ovenfor, s. 136). Både her og i Europa ellers ble det laget såkalte «kreative sentra», som skulle stimulere til økt aktivitet gjennom samarbeid mellom amatører og profesjonelle kunstnere. Augustin Girard agiterte for en egen kunstpedagogisk metode kalt «animasjon». Fylkeskultursjef i Akershus, Lars Hauge, skrev sammen med Trygve Hoff, en håndbok om gjennomføring av den nye kulturpolitikken i Norge. Forfatterne tilpasset definisjonen til norske forhold og sa at animasjon var «stimuleringstiltak overfor det lokale kulturmiljøet igangsette og oppfølge på grunnlag av

lokale tilhøve og bygde på eit samvirke mellom profesjonelle og amatørar.» (Hauge & Hoff 1978:28)

I Norge ble ikke dette realisert av det offentlige, men av selve bærebjelken i *vårt kulturliv*: lokale lag og organisasjoner. Begrepet animasjon ble ikke brukt. I kulturmeldingene ble det kalt «stimulering av den kulturelle eigenaktiviteten». Fra mange hold kom det kritikk mot den kunstneriske kvaliteten i slike opplegg. I den tredje kulturmeldingen ble det derfor lagt inn et skille mellom ulike kvalitetsbegrep. For den profesjonelle kunsten var *produktkvalitet* avgjørende. Amatørvirksomheten måtte vurderes ut fra *aktivitetskvaliteten*, her var det altså selve skapelsesprosessen som skulle være det sentrale. Mange steder ga slike samarbeidsmodeller gode resultater. Amatørene har vært viktige for arrangementer med lokale musikk- og teateroppsetninger. Flere historiske spel ble laget etter samme opplegg. I barnebibliotekenes pionertid var det vanlig at ungene var med i teateroppsetninger, i dag er det en sjeldenhet.

Kvinnedagen markeres på Deichmanske i 1975. Foto: Deichman (Ringdal 1985:243)

Kritikerne mente at det ble operert med et «utvannet kulturbegrep» da «alt» ble kultur, enten det var kunst, travhester eller fotballag. Denne debatten har blusset opp med jevne mellomrom. Kulturdebatter kan være en kamp om makt og tilgang til offentlig støtte. Det kan være grunnen til at det etablerte kulturliv etterlyste fastere «kvalitetskriterier» og en klarere «kulturdefinisjon». Tore Stubberud (1982) fant at Kulturmeldingene la opp til «en total kontroll», og at folk ble «dirigert inn i et trivselssamfunn der individene konsumerer myke, smørevillige aktiviseringsverdier».

I tidsskriftet *Kontinent Skandinavia* hevdet Mats Gellerfelt (1982) at det var kulturforakt og nivellering når den nye kulturpolitikken likestilte

«västerlandets stora konst med fritidsfiske eller gruppmasturberande» (s.31). Selv om den nye kulturpolitikken ble møtt med kritikk, fikk den likevel bred oppslutning i de politiske miljøene. Ingen kunne være motstandere av det som på «kulturmeldingsspråk» ble kalt «eit kvalitativt betre samfunn». Prioriterte grupper var barn, eldre og minoriteter. Greta Billing (1978) fant imidlertid ut at budsjettvinnerne var idretten og musikkorpsene. Hun pekte på en kjønnsforskjell i fordelingen. Kvinner var med i organisasjoner som samlet inn penger til allmennhetens beste, mens menn oftest var med i organisasjoner som arbeidet for egne medlemmers ve og vel.

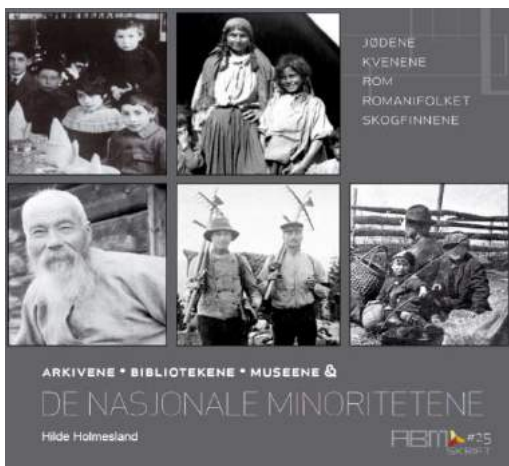
Formidling i en ny tid

I 1984 gikk Radiumhospitalets direktør, Jan Vincents Johannessen, sterkt ut mot det han kalte en høytidelig «visitas fra det offentlige bibliotekvesen». Han forsto det slik at «hans» sykehus og Røde Kors' pasientvenner ikke drev pasientbiblioteket «etter vedtatte normer og at det offentlige derfor måtte overta.». Han fryktet det samme skulle skje på Radiumhospitalet som tidligere hadde hendt på Rikshospitalet. Her ble den populære litteraturen med *Hardyguttene* og *Isfolket* fjernet fra hyllene. Direktøren var provosert over at bibliotekvesenets representanter hadde sagt: «Vi går ikke etter hva folk leser mest eller spør etter. Da kunne vi like gjerne hatt ukeblad til utlån. Vi vil ha kvalitetsnivå.» På Radiumhospitalet «fikk hele vesenet et spark bak» og ble vist bort. Direktøren konkluderte med at det «er ille nok for norske pasienter å bli herset med av alle de vesen som allerede blander seg inn i norske sykehus, om de ikke skal herses med av bibliotekvesenet også.» (*Dagens Næringsliv* 6.10.1987).

Representantene fra Bibliotektilsyn og Deichmanske ble fradømt sin autoritet. Pasientvennene fikk drive biblioteket videre på sin måte. Bak de steile frontene skjulte det seg sikkert misforståelser mellom partene. Men historien gir et lite innblikk i hvordan velmenende kulturformidlerne ble møtt og oppfattet utenfor sitt eget «vesen». Den spissformulerte artikkelen sier noe om forskjeller i *mentalitet* og *tenkemåte*. Disse stikkordene er nøkkelord i Marianne Gullestads forskning. Med sosialantropologens briller gikk hun inn i ulike miljøer. Gjennom samtaler og observasjoner ønsket hun å kartlegge dagliglivets gjøremål og ritualer. Hennes analyser bidrar til at man ikke bare finner det som er felles, men også det som skiller mellom de enkelte befolkningsgrupper. Denne innsikten har betydning for alle som arbeider med kultur- og litteraturformidling. En bevisstgjøring av egen rolle betyr at man ikke kan ta sine egne verdinormer og kriterier som allmenngyldige «oppskrifter» for all kulturformidling. Selv sa hun det slik at den som skal «ha innflytelse over andres levesett, er nødt til å vite noe om de levesettene hun eller han griper inn i.». Kulturrelativisme betyr ikke at en må mene at alt er like

bra, men at en verdibedømmelse må «utsettes til etter at man har forstått hva slags økonomiske, sosiale og symbolske sammenhenger et handlingsmønster inngår i. Det skjer ofte at handlinger som i første omgang virker irrasjonelle eller umoralske, blir meget fornuftige når de sees i lys av levetilstandene til dem det gjelder. Det kan til og med hende at akademikeren innser at hun eller han faktisk har en god del å lære av den praktiske livserfaring som finnes ute i samfunnet.» (Gullestad 1993)

Kulturpolitikkenes første oppgave var å *demokratisere kulturgodene*. Den offentlige folkeopplysningen bidro til å spre den nasjonale felleskulturen. Slik fikk «finkulturen» høy verdi, mens det var lett å overse kvalitet i folkelige og kommersielle kulturformer. Den nye kulturpolitikkenes *kulturelle demokrati* åpnet for liberale kvalitetsvurderinger. I dag er det langt mellom debattene om bibliotekenes innkjøpspolitikk. Hverken populærlitteratur, dataspill for ungdom eller utlån av sportsutstyr vekker offentlig forargelse.

Hilde Holmesland (2006) gir en god oversikt over «De nasjonale minoritetene» ABM-skrift #25.

Nytt syn på samene og de nasjonale minoriteter

Den statlige «Samekomiteen» ble oppnevnt i 1956. Innstillingen kom tre år senere og førte til at for forskningspolitikken til slutt ble forlatt. Komiteen viste til at minoritetsspørsmål hadde fått ny

aktualitet og at det var begått mange feil. (Trykt i: St.meld. nr 21. 1962-63). Det var fortsatt vanlig å understreke samenes nasjonale tilhørighet ved å omtale dem som «samisktalende nordmenn». Først på slutten av 1960-tallet «skjedde en bevisstgjøring og radikaliserings især blant de unge.» Dette ga det «endelige gjennombruddet for den nye samepolitikken som fant sted i kjølvannet til Alta-Kautokeino-konflikten.» (Niemi, 2003:29). Samene fikk status som urfolk, og den endelige anerkjennelsen kom med opprettelsen av Sametinget i 1989. Kvenene, som opprinnelig ble regnet som innvandrere, ble offisielt anerkjent som nasjonal minoritet i 1998.

De største samlingene av samisk litteratur er i Sametingets bibliotek, i Karasjok bibliotek og i Universitetet i Tromsø. Fra Trøndelag og nordover til Finnmark har Sametinget fra 2001 gitt støtte til bok- og kulturbusser som er eid av fylkene eller av kommuner, slik det er i Tana/Nesseby. Bussene er viktige møteplasser og bidrar til å bevare språk og identitet blant både samisk og kvensk befolkning. Det var opprinnelig åtte bokbusser med på ordningen, men flere av dem er nedlagt.

Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport om «fornorskningpolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner» ble overlevert Stortinget i 2023. Se Storinget.no Dokument 19 (2022-23)

T.v.: Utstilling om samiske forfattere. Foto: Sør-Varanger bibliotek

Det flerkulturelle biblioteket

Fra 1970-tallet fikk bibliotekene helt nye brukere fra land utenfor Europa. Fram til innvandringsstoppen i 1975 var de fleste fra Pakistan, men fortsatt kom det flyktninger fra land som Chile og Vietnam. Senere økte tallet på flyktninger fra Asia og Afrika. Fra 1990-tallet kom det mange fra tidligere Jugoslavia, og fra 1994 har EØS-avtalen åpnet for økt europeisk arbeidsinnvandring. Deichmanske bibliotek var blant de første som kunne gi nye innvandrere mer enn et «sted å være». I de første årene bygget man opp boksamlinger på de «nye» språkene, i tillegg kom aviser og tidsskrifter. Biblioteket utviklet både et nasjonalt suppleringsstilbud av litteratur og et kompetansesenter for bibliotekene. *Det flerspråklige bibliotek* er i dag en del av Nasjonalbiblioteket.

Språkkafe - et populært tiltak i mange bibliotek
Foto: Stina Aamo

Flere folkebibliotek tilbyr leksehjelp for barn og ungdom. Språk- kafeene har også gitt mange trening i muntlige og praktiske språkferdigheter. Innvandrere, flyktninger og asylsøkere har vært storforbrukere av offentlige bibliotek tjenester. Språklige minoriteter besøker bibliotekene oftere enn nordmenn, de benytter seg i større grad av alle bibliotekets tilbud, og de oppholder seg lengre tid på biblioteket. Mange bibliotek har vist stor kreativitet på dette området. På Raufoss har biblioteket ikke bare lånt ut bøker, men også mennesker som ville «sette av en time til å bli kjent med en innvandrer». En undersøkelse om integrasjon og bygging av lokalsamfunn konkluderer med at bibliotekene er en «lavintensiv møteplass som fremmer samhørighet». Bibliotekene er en «integrasjonsarena og flerkulturell møteplass». Som stedsutvikler kan bibliotekene «bidra til å utvikle lokal identitet – langt på vei i tråd med bibliotekfeltets ideer.» (Audunson & Aabø 2017, 39). Kort sagt: Biblioteket er en veiviser til det norske samfunnet og et virksomt integreringstiltak.

Foto: Ørnelund. Oslo Museum (CC BY-SA)

Fra «Boken kommer» til «tilpasset» litteratur og bøker i fengsel

I 1970-årene ledet bibliotekdirektør Else Granheim et omfattende utredningsarbeid om *Litteratur- og bibliotek tjenester for funksjonshemmede*. (NOU 1976:54). Et av de viktigste tiltakene som ble foreslått var å bedre bibliotektilbudet til blinde og svaksynte. Blindeorganisasjonene hadde lenge hatt punktskriftbibliotek i de tre største byene og et bibliotek for lydbøker i Oslo. Staten har overtatt; virksomheten er videreført som *Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek*.

Lydbøkene er tilgjengelig for alle som har problemer med å lese trykt tekst. Utredningsarbeidet førte til at det ble gitt støtte til spesialprodusert litteratur for lese- og språksvake. *Døves Video* (senere *Døves Media*) startet kulturformidling ved hjelp av tegnspråk. Det kom støtteordninger for lettleste bøker og storskriftbøker. Mange kommuner laget «Boken kommer»-tjenester til lånere som ikke kunne oppsøke biblioteket selv.

I norske fengsler var det vanlig at mange av samfunnets ordinære tjenestetilbud for utdanning og helse ble stilt til disposisjon for de innsatte. I fengslene var det boksamlinger, men på 1970-tallet viste en kartlegging at tilbudet var dårlig. Etter en forsøksordning ble fengselsbibliotekene organisert av lokale folkebibliotek, men med statlig finansiering. (Frisvold 1977).

Det utvidede bibliotekbegrep

Bibliotekloven av 1971 førte til en omorganisering av folkebibliotekene. (se kap 5, s. 126). I mange kommuner hadde det vært flere selvstendige bibliotekenheter. Nå ble disse slått sammen under ett styre og en felles ledelse. Like etter at dette var gjennomført, skulle den nye kulturpolitikken settes i verk. Fra 1976 var en ny statlig tilskuddsordning for lokalt kulturarbeid på plass. Kommunene kunne forvalte disse pengene slik de ville, men midlene skulle gå til *nye* aktiviteter og ikke til drift av faste institusjoner som bibliotek. Disse var allerede finansiert gjennom «egne» tilskudd. Dette førte til at det ikke ble så lett å finansiere nye kulturtilbud i bibliotekene.

I tilskuddsordningen for kulturarbeid ble det stilt én eneste betingelse, det var at kommunene opprettet kulturstyrer og organiserte en «høveleg administrasjon». Dette førte til at de fleste folkebibliotekene ble innpasset i kultursektoren, med nye styringsorganer og overordnet ledelse. I bibliotekretser var det nettopp disse nye *organisasjons- og administrasjonsformene* som skapte strid. Flere steder var det sterk motstand mot å gå inn i de nye kulturstyrene og i kulturadministrasjonen. Mange biblioteksjefer var skuffet over at de ikke lenger kunne «fronte» sine egne saker i styringsorganene. Det var frykt for å «drukne i idretten», som fikk mest penger og størst oppmerksomhet fra politikerne.

Fylkesbiblioteksjef Liv (Fasting) Sæteren (1982), som senere ble sjef for Deichmanske bibliotek, vitnet om at bibliotekarene var frustrerte og følte avmakt. Selv så hun den nye kulturpolitikken som en «trussel mot bibliotekenes utvikling» og årsak til «drastiske nedskjæringer i bibliotekenes driftsbudsjetter». Det utvidede kulturbegrep hadde ført til at politikerne mistet interessen for bibliotekene, mens andre aktiviteter og fritidstilbud fikk lov til «å hete kultur og som sådan være økonomisk støtteverdige og et forvaltningsansvar for det offentlige».

Samme år kom bibliotekarenes to største fagforeninger med et fellesnummer av sine tidsskrifter. Temaet var bibliotekenes framtid. Svært mange av innleggene handlet om den nye kulturforvaltningen og forholdet til dem som ville «overta både vårt og andres fagområder». Lederskribentene Frode Bakken og Grete Simonsen (1982) mente at bibliotekarenes faglige krav og argumenter bare ble møtt «med anklager om sektortenkning, isolering og arroganse». Dersom man ikke stille og pent var villig til å innrette seg, ble det brukt «rå makt». Dette førte til at mange snakket «om et biblioteksystem i full oppløsning.» (s.3).

Bakgrunnen for denne lederartikkelen var blant annet en sak i Sogn og Fjordane, der det kom til åpen konflikt mellom fylkesbiblioteksjef Trine Kolderup Flaten og fylkeskultursjef Lidvin Osland. Biblioteksjefen og flere av bibliotekarene trakk seg fra sine stillinger. Fylkesbiblioteket ble nærmest stengt i et helt år fordi fagforeningene i praksis blokkerte ledige stillinger. Dette tilfellet var spesielt, men den nye organisasjonsmodellen

førte til at bibliotekarene fikk dårligere kontakt med sine styringsorganer. Biblioteksjef i Odda, Dordei Raaen, sa det slik på et møte for bibliotekarere på Vestlandet i 1978: «Nå er vi komne dit at vi må vere glade for å vere med å handsame biblioteksaker i kulturstyra. Det som vi bibliotekarar har oppfatta som føremålet med eit felles kulturstyre er blitt borte, vår innsikt og røynsle i det frivillige folkeopplysningsarbeidet er det ikkje interesse for at vi skal gi til beste under kulturstyret si handsaming av ikke-biblioteksaker.» (1978:11)

Det kan se ut som denne konflikten mellom bibliotekarere og de nye kulturadministratorene ikke «bare» var en profesjonsstrid. På den ene siden stod bibliotekarene med sin folkeopplysning, de nasjonale fellesverdiene og en sentralisert, regelstyrt organisasjon. Bibliotekarene forvaltet en lang og rik tradisjon. Loven av 1971 var et godt eksempel på at de sentrale virkemidlene virket. Flere folkebibliotek hadde fått fagutdannet ledelse, og de øremerkede tilskuddene var effektive. «Nykommerne» sto fritt, de var ofte kreative og skulle lage noe som var lokalt forankret. De «nye» var mer opptatt av tidsavgrensede prosjekter enn institusjonell drift. Bibliotekarene sto for kulturformidling i en tradisjonsrik ramme. Nykommerne var mer opptatt av *egenaktivitet* og lokalt selvstyre innenfor et bredt definert kulturbegrep. Den nye politikken førte til kamp om midlene, men den kunne også oppfattes som en trussel mot bibliotekenes historiske samfunnsmandat. (jfr. Frisvold 1995:142).

1985 – Den tredje lov om folkebibliotek – en kardemommelov?

Kulturpolitikken og reformene i lokalforvaltningen skapte nye rammebetingelser for folkebibliotekene. Kommunene fikk større selvstyre. Et stort antall «øremerkede» tilskuddsordninger for lokaler, bokbuss m.v. ble avviklet eller samlet i store sekkeposter. Dette ga kommunene større frihet til å prioritere fordelingen lokalt. Lovfestingen av skolebibliotek ble tatt ut av loven og overført til skolelovgivningen.

Hvis staten skulle gripe inn, måtte det skje som lovpålagte oppgaver. Det var lenge tvil om det var mulig å ha en «særlov» for folkebibliotek. Mange hevdet at dette var et unødvendig brudd med prinsippene i reformen. Resultatet var likevel at det kom en ny lov. Det meste av formålsparagrafen fra 1971 ble beholdt. I et tillegg stod det at bibliotekene også skulle drive «informasjonsformidling», noe som mest handlet om at bibliotekene skulle formidle *offentlig* informasjon. I realiteten ga loven bare to, men viktige pålegg: Kommunen skulle ha bibliotek og fagutdannet bibliotekar. Av Bibliotektilsyns gamle oppgaver var det nesten bare navnet og verdiforankringen igjen. Kontroll ble erstattet med veiledning og koordinering. Nå gjaldt nye prinsipper om desentralisert selvbestemmelse også for bibliotekene. Det har imidlertid ikke hindret sektoren selv i å ønske seg tilbake til en håndfast statlig styring av en samlet sektor.

Loven ble lagt fram av vår første kulturminister Lars Roar Langslet (H). Den nye bestemmelsen om fagutdannet biblioteksjef «solgte» han elegant inn i Stortinget med å avvise detaljerte bestemmelser. Nå kom det en *forenkling*: «Alle kommuner skal ha fagutdannet biblioteksjef». Langslet hevdet at kommunene ville finne de beste løsningene selv og at loven «i sin enkle og imperative form vil styrke bibliotekvesenets faglige status og gi et godt grunnlag for utviklingen fremover.» (S.tid.1985-86,s 73).

«Gratisprinsippet – en hellig ku?»

I 1980-årene var det mange kulturinstitusjoner som fikk krav om å øke sine egne inntekter. Dette førte til høyere billettpriser og behov for mer sponning fra næringslivet. I forslaget til ny folkebiblioteklov var det lagt inn hjemmel om at folkebibliotek kunne ta betalt for *særskilte bibliotek-tjenester*. (Ot. prp. nr 14. 1985-86 §1). Som eksempel ble nevnt krevende litteratursøk og utlån av video. Utlån av bøker skulle fortsatt være gratis. Det var noen få bibliotekarer som ga sin støtte til forslaget.

I artikkelen *Gratisprinsippet – en hellig ku* uttrykte bibliotekdirektør Granheim sin skepsis slik: «For 'kreative effektive mennesker i et ekspansivt miljø' kan det kanskje være vanskelig å forstå at en tjeneste som tilbys gratis, også er av verdi og bør tas seriøst.» Sosial rettferdighet og gratis folkeopplysning var enda viktigere enn før. (Granheim 1985:148). Hun avviste brukeravgifter på et moralpolitisk grunnlag og uttrykte tvil om motstanderne av gratisprinsippet var klar over hvor mange bøker enkelte barn låner pr uke? «I Oslo er det f. eks innvandrerbarn som låner 20-30 bøker pr. uke, og det er dem vel unt!». Else Granheim visste hva hun snakket om. Hun sa det ikke i debatten, men selv var hun vokst opp som skilsmissebarn med en syk mor og to sterke «kvinnesakstanter» i en gammel nedslitt bygård. Det var flaut å måtte ta imot friplass i gymnaset, men det måtte til. Det var bibliotekar hun ville bli. «Hun ville være omgitt av bøker». (Bødtker 1991:13).

Forslagene om *lovfestet brukerbetaling* skapte motstand og debatt. *Norsk Bibliotekforening* mobiliserte og samlet argumenter i en publikasjon med synspunkter og praksis. (1985). Stortingsflertallet vedtok den nye loven med «gratisprinsippet» i behold. Det ble heller ikke endringer da utredningen *Bibliotek i Norge* (NOU 1991:14) kom til Stortinget sammen med kulturmeldingen *Kultur i tiden* (St.meld nr. 61 1991-92).

Senere er brukerbetaling avvist av Stortinget i forbindelse med behandlingen av: «ABM-meldingen» om arkiv, bibliotek og museer». (St.meld. nr 22 (1999-2000) **og** ved revisjon av Åndsverksloven i 2005 (Ot.prp.nr 46 2004-2005). Frode Bakken (2023), leder i Norsk Bibliotekforening fra 1996 til 1998 og fra 2000 til 2006, gir en dokumentasjon av saken fra 1981 til 2005. Foreningen spilte en viktig rolle som politisk premissleverandør. I 1985, 1992 og 2000 har representanter forankret i sittende regjeringer brutt ut og sikret flertall for gratis tjenester (s.43)

Ved revisjon av Åndsverksloven i 2005 ble foreningens forslag med en presis beskrivelse av gratisprinsippet og hvor det ikke er noe skille mellom materiale i papirform og digitalt materiale, lagt inn som en *enstemmig* uttalelse fra komiteen. (Bakken 2023: s.42f). Etter dette har ikke gratisprinsippet vært reist på nytt.

Utdanningssamfunnet – nye fagbibliotek

I Norge var det meste av forskning og høyere utdanning lenge samlet på noen få steder. Både i Bergen og i Trondheim var det flere fagbibliotek, men de aller fleste var i Østlandsområdet. Fra slutten av 1960-tallet var det imidlertid en helt ny politikk som ga økt desentralisering av utdanningstilbudene. Universitetet i Tromsø ble opprettet i 1968. Året etter ble fulgte et helt nytt skoleslag, distriktshøgskoler. «DH-ene» skulle gi kortere utdanninger på universitetsnivå. På rekordtid var det satt i gang slike skoler i Stavanger, Molde, Bodø og Kristiansand. Det var ikke tid til å planlegge alt. Bibliotektilbudet ble mer eller mindre improvisert.

Ansatte og studenter i de nye skolene skulle arbeide i et forskningsmiljø. For å få til dette var det nødvendig å ha egne bibliotek. Den nyopprettede Riksbibliotekstjenesten, som ble ledet av den tidligere sjefen for Universitetsbiblioteket i Oslo, Harald Tveterås, engasjerte seg i saken. I første nummer av Riksbibliotekstjenestens meldingsblad ble saken presentert slik: «Distriktshøgskolene – et bibliotekproblem». (Synopsis 1970 nr 1). Den nye bibliotekene var ikke planlagt «og det manglet kvalifiserte folk til å arbeide med bibliotekproblemene.» Det hastet med å komme i gang, koordinering måtte til. Etter hvert ble det lagt fram normer for samlinger, arealer og for bemanning. Fra Riksbibliotekstjenestens side var det en klar anbefaling at bibliotekene ikke bare skulle ha fagutdannede bibliotekarere. DH-bibliotekene måtte ha bibliotekledere og fagreferenter med samme utdanningsnivå som på universitetsbibliotekene. Det ville si forskningskompetanse på undervisnings- og forskningsområdene. Temaet sto sentralt på Riksbibliotekstjenestens «Bibliotekarmøte», høsten 1970. (Blekastad, 1971a:19)

Norske Forskningsbibliotekarers Forening fulgte opp saken med et seminar i juni 1971. Her var Riksbibliotekstjenestens talsmann, Tor Blekastad, klar på at de nye institusjonene måtte ha ansatte med topp utdanning, og han viste til at i universitetene var biblioteksjefer og professorer på samme «nivå». Det samme måtte gjelde i de nye høyskolene: «Biblioteket vil også trenge stillinger parallelt til lektorene –fagreferenter». (1971b:5). Ved skolene var det allerede etablert bibliotek, men med «vanlige» fagutdannede bibliotekarere. (Jorstad, 1979:28).

Ingrid Terland ble ansatt i full stilling i Kristiansand i 1971. Hun deltok på samme seminar som Blekastad, men argumenterte i sitt innlegg for at de fagutdannede bibliotekarene ville gjøre best nytte for seg ved de nye bibliotekene. Terland (1971) ville ha svar fra Riksbibliotekstjenesten om «hvilke oppgaver i oppbyggingen og driften av distriktshøgskole-

bibliotekene det er man mener at folk med Statens bibliotekskole ikke kan ivareta skikkelig, og på hvilken måte man mener at en dyktig universitetsbibliotekar skulle få et arbeide som ville gi ham full faglig tilfredstillelse.» (s. 14)

Terland har senere kommentert denne saken slik: Da det i 1974 skulle ansettes leder for DH-biblioteket insisterte Riksbibliotektjenesten «på at det måtte bli en universitetsbibliotekar, og slik ble den utlyst. Det var to søkere: en mann med full embetseksamen og universitetsbibliotekar og meg. Skolen var fornøyet med meg, men Riksbibliotektjenesten sto på sitt. Da kom fru Wang [Bibliotekskolens rektor] inn i bildet, og hun var sikker på at hennes utdanning var den beste for institusjonen, som den gang var begrenset til 2-årige studier etter examen artium. Og etter en tautrekking dem imellom, ble stillingen min.». Det ser ut til at Gerd Wang fikk det avgjørende ord. Den «amerikanske» utdanningen fra Bibliotekskolen var altså god nok. (epost 12.6.2014)

De nye distriktshøyskolebibliotekene ble ikke små kopier av de store universitetsbibliotekene. Anne Lise Jorstad (1979) har skrevet om etableringen av de seks første DH-bibliotekene. Hun konkluderte med at bibliotekene i starten hadde en uheldig stillingsstruktur: «Kravet om vitenskapelig kompetansevurdering av biblioteklederstillingen og ønske om embetseksamen har gjort det vanskelig å finne kvalifiserte personer med praksis og erfaring fra bibliotekoppbygging av et mindre forskningsbibliotek.

Vitenskapelig bibliotekhøgskole?

På «Bibliotekmøtet» i 1970 pekte overbibliotekar Gerhard Munthe på at det var nødvendig å etablere et nytt utdanningstilbud, og han kunne opplyse at en «komite for høyere bibliotekarutdanning er på trappene». Han uttrykte derfor håp om at «det ikke vil ta så lang tid før vi har en tilstrekkelig «produksjon» av slike bibliotekarer.» (1971:9). Munthe ble leder av dette utredningsutvalget for *Norges bibliotekhøgskole*. (NOU 1976:26 og 1977:48).

Den nye utdanningen skulle være på inntil 4,5 år og på nivå med vitenskapelige høyskoler. I mange av bibliotekmiljøene var mottakelsen negativ: forslaget ville skape uheldige skiller mellom bibliotekarene. Utredningene kunne trygt legges i skuffen. Ragnar Audunson har på bakgrunn av denne motstanden stilt spørsmål om bibliotekarene var det man kunne kalle den «motvillige profesjonen». (2015:67). Høyere bibliotekarutdanning måtte derfor realiseres gradvis og på andre veier. En viktig mellomstasjon var et forsknings- og utdanningsprogram ved *Norsk Dokumentdata* som ble videreført av *Statens bibliotek- og informasjons-høgskole*. Her ble det også opprett en egen rådgivnings- og oppdragsavdeling. (BRODD). Den første videreutdanningen (diplomstudiet) startet i 1984 og var IKT-orientert. Studiet kom til riktig

tid. «EDB» skapte store endringer i de fleste bibliotek. Utdanningen ble sammen med andre studieretninger videreført som et mastergradsstudium. Det kom også bibliotekstudier ved universitetene i Tromsø og Trondheim. Et bibliotekforskningsprogram startet i 2001. I Oslo steg antall lærere med doktorgrad på noen få år fra 0 til 10. Den praksisorienterte etats-/yrkesopplæringen fikk et nytt innhold, brukte nye metoder og ble en forskningsbasert profesjonsutdanning.

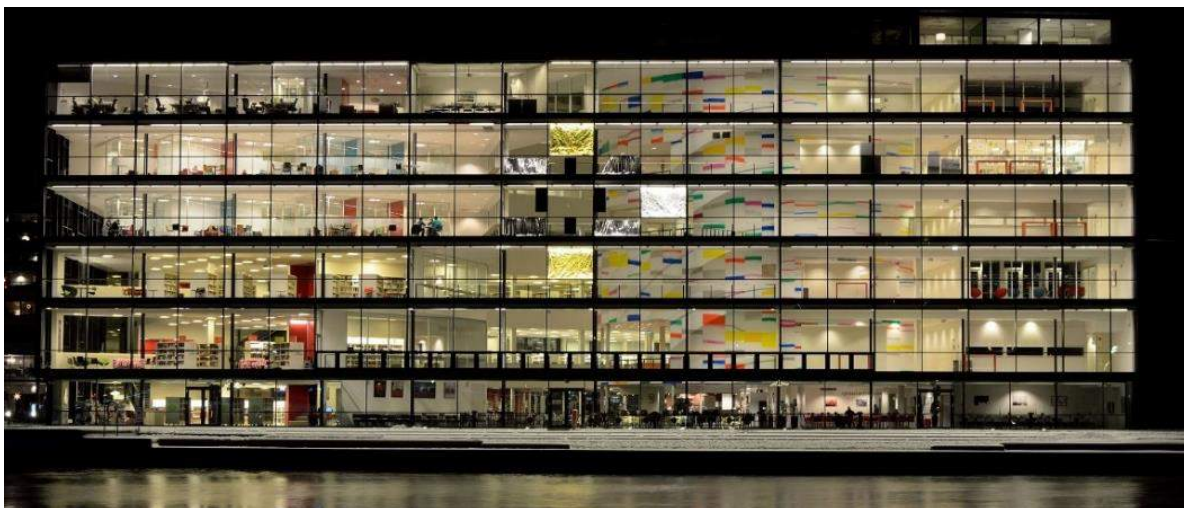
Mange fagutdannede bibliotekarer deltok i Riksbibliotektjenestens lederutdanning, «Bibliotekutvikling». Flere av dem fikk en sentral rolle i den videre oppbyggingen av distriktshøyskolene, det nye høyskolesystemet og i utviklingen av nye universiteter. Et krav for å oppnå akkreditering som høyskole eller universitet er å ha gode bibliotek for så vel studenter som ansatte. Ved disse bibliotekene er det selvsagt behov for fagreferenter med utdanning på toppnivå, men det er interessant å notere at ledergruppene er sammensatt på andre måter enn tidligere. Her er det nå et sterkere innslag av fagutdannede bibliotekarer.

På 1970- og 80-tallet var de fleste lederne på universitetsbibliotekene rekruttert blant universitetsbibliotekarene. I 1981 ble den nye lederen på UBO hentet fra et miljø utenfor det tradisjonelle: Bendik Rugaas var rektor ved Statens bibliotekskole. Det var også flere bibliotekarer fra samme skole som fikk sentrale lederposisjoner. Dette kan ha ført til en større velvilje for «amerikanisering» av fagbibliotekene, ikke minst på de «bibliotektekniske» områdene. Et dristig vedtak ble fattet allerede i 1982 da Deweys desimalklassifisering ble innført som felles standard ved UBO. Biblioteket avviklet sitt egenutviklede katalogsystem og sluttet seg til det nasjonale BIBSYS-systemet fra 1987. UBs hovedbibliotek var likevel lenge og solid forankret i den kontinentale tradisjon, men ved flere av fakultetene ble bibliotektjenestene modernisert og gjort mer studentvennlige. (Brandsæter & Engelstad 2011).

Bibliotekarer har tradisjonelt ikke vært en høytlønnet yrkesgruppe. Det kan skyldes at kvinneandelen har vært stor, men kan det også tenkes at bibliotekarenes krav ble spredt og smuldret bort i for mange forskjellige lønnsorganisasjoner? Bibliotekarene var og er fortsatt i foreninger for ansatte i henholdsvis statlig, kommunal eller privat sektor, med eller uten tilknytning til LO. I 1993 ble *Bibliotekarforbundet* stiftet for å samle kreftene. Medlemstallet er vel 1700 (januar 2021).

Samarbeid mellom fag- og folkebibliotek

Nye desentraliserte utdanningstilbud førte til at mange folkebibliotek ble «fagbibliotek» for stedets studenter. Biblioteklovutvalget (1967) ville derfor at folkebibliotekene skulle styrkes for å bistå skoleverket og voksenopplæringen.» (s. 41). Departementet fulgte opp og hevdet at bibliotekene nå ville bli mer «virksomhets- og studiested enn rene utlånsinstitusjoner.» (Ot.prp. nr. 24, 1970-71, s. 2).

Drammensbiblioteket – fagbibliotek og folkebibliotek under samme tak.

Foto: Knut Arne Gjertsen Wikimedia (CC BY-SA 3.0)

I Sogndal ble det forsøkt å innføre et felles biblioteksystem for fag- og folkebiblioteket fra 1990-92, men dette ble ikke videreført. De mer omfattende samarbeidsformene i Drammen har også vist seg å være problematiske. Årsaken til dette er ikke bare av «bibliotekteknisk» art, men kan skyldes kulturforskjeller og at oppgavene er for ulike til at en integrering kan lykkes. (Stephensen, 2015). Selv om omfattende «fusjonsforsøk» ikke kan sies å være vellykkede, ser det ut til det ikke lenger er så skarpe grenser mellom bibliotektypene.

Utdanning – og bibliotek for alle

I 1970 var en arbeidsgruppe, med tre erfarne ledere fra UBO, i gang med å planlegge biblioteket ved det nye Universitetet i Tromsø. Når det gjaldt funksjoner og dimensjonering bygget opplegget på den erfaringen medlemmene hadde fra landets største fagbibliotek. Gruppen la vekt på at målet var å få til best mulig integrering av biblioteket i undervisning og forskning. Derfor skulle man gi «åpen adgang for brukerne i størst mulig utstrekning». (Universitetet i Tromsø, 1971, s. 27). Da bygget var ferdig 11 år senere var det tydelig at det var hentet inspirasjon fra mange steder. Utformingen må sies å være en nyskaping i Norge. Mesteparten av bibliotekets ressurser var samlet i én bygning, med åpne hyller, utlån og lesesaler. Videre var bygningen utpreget studentvennlig med grupperom og hyggelige pausearealer.

Denne utviklingen kom til å prege mange fagbibliotek som etter inspirasjon fra USA og England utviklet seg til *læringsssentre*. Bibliotekene knyttet seg sterkere til institusjonenes undervisningsoppgaver. Det visuelle inntrykket av disse nye og ombygde fagbibliotekene er ikke vesentlig forskjellig fra større folkebibliotek.

Universitetsbiblioteket i Oslo. Ny innredning 2019. Foto: Interiørarkitekt Beate Ellingsen AS

I en særstilling står Universitetsbiblioteket på Blindern fra 1999. Endelig var UB «frigjort» fra den gamle tilleggsrollen som nasjonalbibliotek, og i bedre posisjon overfor studenter og forskere. Eksteriøret overstråler det meste av de beste folkebibliotekene i landet, men det åpne interiøret med leseplasser, bokhyller og møtearealer ligner på det beste fra nyere amerikansk og europeisk folkebibliotekarkitektur. Det er stilig, men folkelig, – og ikke så pompøst som i den gamle bygningen på Drammensveien. Det er verdt å notere at det sistnevnte bygget har fått en publikumsvennlig ansiktsløftning som lokaler for Nasjonalbiblioteket. Samme utvikling kan observeres ved andre ombygninger: Universitetsbiblioteket i Bergen, Realfagsbiblioteket i Oslo og ved flere av høyskolene. En påfallende endring kan man se ved biblioteket ved UiOs naturhistoriske museum. Her laget biblioteket, som et ledd i sin formidling, en egen barne- og ungdomsavdeling!

Bibliotek og kvalitetsreform

Læringssettret var som skreddersydd for de nye kravene som kom med *Kvalitetsreformen i høyere utdanning*. Utdanningspolitikken la nå vekt på internasjonalisering, nye gradsstrukturer og felles skala for studiepoeng og karakterer. Det kom nye studieprogrammer, gjerne på tvers av de gamle faggrensene. Reformen bygget på Bolognaerklæringen fra 1999. I Norge ble den fulgt opp av Mjøsutvalgets utredning *Frihet med ansvar* (NOU 2000:14). Saken kom til Stortinget med følgende tittel og oppfordring til studentene: *Gjør din plikt – krev din rett*. (St.meld. nr. 27, 2000-2001).

Fra 1971 til 2001 økte studenttallet i Norge fra 50.000 til 200.000. Men det var alt for mange som ikke fullførte studiene. Effektivisering måtte til. Studietiden ble kortet ned, mens kvaliteten skulle sikres med mer veiledning, seminarundervisning og tilbakemelding underveis. Målet var klart: «Studentene skal lykkes». Et viktig virkemiddel for institusjonene var finansieringen som nå ga bonus for hver student som slapp gjennom.

Den viktigste utfordringen for bibliotekene var at studiene ble lagt opp på nye måter. Det ble færre av de langvarige, individuelle eksamensformene og mer vekt på flere selvstendige oppgaver. Studentene skulle selv og i grupper innhente og vurdere sine kilder. Kanskje skulle de til og med finne sine egne problemstillinger, som i «problembasert læring»? (PBL). Bibliotekdirektør Jan Erik Røed (2003) ved UBO forberedte bibliotekarene på at dersom ikke institusjonen lyktes med å være attraktiv for studentene, «vil det føre til ubehagelige kutt i budsjettene framover.» Røed skisserte fire forskjellige bibliotekmodeller:

- Det *undervisende* biblioteket
- Det *elektroniske* biblioteket
- Det *publiserende* biblioteket
- Det *tradisjonelle, papirbaserte* biblioteket.

Røed var ikke i tvil. Det var et stort behov for de tre første bibliotekene, men det fjerde måtte nå nøye seg med mindre plass og ressurser. «Å få til det blir kanskje den vanskeligste biten, for her rører vi fort ved de bibliotekariske kjernefunksjoner, og da blir det bråk. Men vi er nødt til å gjøre noe for å få bedre plass til de tre andre bibliotekene». Strategien var klar: Det undervisende biblioteket skulle sikre studenter og ansatte «en grunnleggende informasjonskompetanse». De skulle bli «selvhjulpne og effektive i studier og forskning og i fremtidig arbeid.» (s. 8). Røed så videre for seg at det elektroniske biblioteket skulle gi både studenter og forskere bibliotektiltjenestene på nærmeste PC. Oppgaven for det publiserende bibliotek var å gjøre universitetets egen forskning bedre tilgjengelig. (s. 9-10). Det er også at det er mer vanlig at bibliotekarer går inn som deltakere i undervisnings- og forskningsprosjekter. («Embedded Librarian»).

Hans Martin Fagerli (2000) kom i boken *En arena for læring og samarbeid* med en sterk utfordring til universitets- og høyskolebibliotekene. Studenttilstrømningen var økt, men fagbibliotekene var havnet i en bakevje. Samtidig var det på mange institusjoner vokst fram separate «lesesalsfabrikker» og datarom. Fagerli ville at bibliotekene skulle møte studentene med et tverrfaglig personale som også hadde pedagogisk og datateknisk bakgrunn. Han agiterte for at biblioteket ikke skulle være et «tilleggstilbud» for de ressurssterke studentene, men at bibliotek- og IT-ferdigheter skulle inngå i fagenes læringsmål og som en «obligatorisk del av et utvidet pensumbegrep». (s. 19). Slik ble *Læringssentermodellen* et møte mellom bibliotek, IT og pedagogikk:

«Hver for seg kan de ikke skape mer enn halvgode, profesjonsorienterte løsninger. Læringssentre handler om å rive profesjongrensene og finne fram til optimal samhandling for et felles mål: gode læringsarenaer for studentene.» (Fagerli 2000:3)

Modellen har vakt interesse, i mange fagbibliotek har studentene fått bedre arbeidsplasser og hyggeligere steder å oppholde seg. Bibliotekene får gode tilbakemeldinger på de årlige «studiebarometrene». Direktør Lars Egeland ved læringssenteret ved OsloMet konstaterte fornøyd at «bibliotekbruk ikke bare kan føre til mindre frafall og bedre karakterer, men også velvilje fra ledelsen.» (2020:24f). Alt i alt kan endringene har ført til at studentene fikk et nærmere forhold til biblioteket, mens mange forskere ikke lenger har så mye direkte kontakt med sine bibliotek. Kan det tenkes at noen av dem savner den oppmerksomheten de fikk i sine «gode gamle» bibliotek?

Skolebibliotekene

Da skolebibliotekenes mål og oppgaver ble utredet i 1981 kom det et klart ønske om å integrere bibliotekene i skolens samlede virksomhet:

«Skolebiblioteket er et samlebegrep for både rom, funksjon og samlinger. Det forutsettes å omfatte skolens totale samling av læremidler – boklige og ikke boklige – sentralt og desentralisert i skolebygget, samt det utstyr som er nødvendig for bruk av disse læremidler» (NOU 1981:7:7).

Utvalget kom med en rekke konkrete forslag som at det måtte skje en endring i lærerskolene som ikke utnyttet bibliotekene sine godt nok: «Dermed overføres ikke til studentene det som igjen blir viktig når de kommer i undervisningssituasjon.» (s. 18). Fra 1985 har skolebibliotek vært et eget fag i Kristiansand, fra 1994 som et fast tilbud i lærerutdanningen ved Universitetet i Agder.

Med Bibliotekloven av 1985 ble ansvaret for skolebibliotekene «flyttet hjem» til skolelovgivningen. Skolebibliotekenes oppgaver var fortsatt å ha både en pedagogisk og allmennkulturell funksjon. Opplæringsloven (1998) med forskrifter sier at elevene i skoletiden skal ha tilgang til skolebibliotek (eller et tilbud i samarbeid med andre bibliotek). Ut over dette er det ikke satt opp krav til virksomheten. I 2020 ble det foreslått å endre Opplæringsloven slik at kommunene kan få mer «fleksible» måter å organisere skolebibliotekene på, for eksempel i samarbeid med folkebibliotekene. (NOU 2019:23). I høringen var det flere som la lagt vekt på at folkebibliotekene ikke er tilrettelagt for skolen og elevers læring, men har en annen funksjon.

I det første *Kunnskapsløftet (LK06)*, er det læreplaner for de enkelte fagene, men det er bare i noen få fag at tilgang til skolebibliotek er nevnt spesielt. Undervisningsoppleggene har endret seg og elevene trenger skolebibliotek til prosjekter, informasjonsinnhenting, kildeevaluering og «dybdelæring». I skoleåret 2020/21 var det åtte av ti elever som har egne nettbrett/PC. Nettet gir nye læringsmuligheter, men krever god tilrettelegging. Det viser seg fortsatt at gode skolebibliotek med egnede bøker er viktige når elevene skal lære å lese. Men skolebibliotekene er av vekslende kvalitet. (Hjellup, L.H., A.Håland, J.Pihl & A. Svingen (2018).

Bibliotekene låner av hverandre. I folkebibliotekene gikk samarbeidet etter et eget regelverk og en «emnefordelingsplan», men det var ikke alltid lett å finne et bibliotek som hadde et tilgjengelig eksemplar. Bokbestillingene ble sendt på postkort! Det hendte det at postkortene måtte sendes videre til mange bibliotek før låneren fikk sitt ønske oppfylt. Dette postkortet er sendt fra Oppland fylkesbibliotek i 1971 og kom til 8-10 bibliotek. Fra 1980 ble det vanlig å bruke telefaks. I 1988 var katalogen på Gjøvik søkbar på «data». Fagbibliotekenes BIBSYS ble også tilgjengelig for søking. Fra Oppland fylkesbibliotek.

«EDB» og bibliotekautomatisering

På 1960-tallet var det åpenbart: en fremvoksende datateknologi kunne være til nytte i bibliotekene. Dette ville gi rasjonalisering av arbeidskrevende rutiner i katalog- og utlånssystemene. Like viktig var mulighetene for å lage bedre tjenester. Bibliotekene ved Universitetet i Oslo og Norges tekniske høgskole startet et viktig nybrottsarbeid. Det gjaldt å få systemene til å virke sammen, derfor var det viktig å utvikle standarder. De angloamerikanske katalogreglene ble oversatt og brukt i norske bibliotek. (AACR). Det var også behov for å lage formater for utveksling av maskinlesbare data. NORMARC (NOR = Norge, MARC = Machine Readable Cataloguing) ble brukt på UBO til produksjon av nasjonalbibliografien og senere for effektiv gjenbruk av utenlandske katalogdata, for eksempel fra Library of Congress. (Hegna 2011:129).

Det var tidlig klart at det var behov for ny kompetanse i bibliotekene. Matematikeren Per Ongstad, som ledet UBOs datautvikling fra 1966, ble i 1973 leder for *Norsk dokumentdata*. Det startet som et stipendiatprogram og ble senere grunnlaget for Bibliotekhøgskolens mastergradsutdanning. Sammen med Ongstad var rektorene Bendik Rugaas og Tor Henriksen allerede fra tidlig 1970-tall pådrivere for en modernisering av det som en gang ble kalt «bibliotektekniske fag».

*Søking i eksterne databaser på Universitetsbiblioteket i Oslo på 1980-tallet, lenge før Internett. Oppkobling skjedde på telefon.
Foto: UBO*

Biblioteksystemet BIBSYS ble startet i 1972 av to av de største fagbibliotekene i Trondheim. Det ble etter hvert enerådende i nesten alle fagbibliotek, Nasjonalbiblioteket inkludert. For mange fagbibliotekarer ble «BIBSYS-møtene» viktigere enn de de nasjonale Bibliotekmøtene som ble startet allerede i 1908.

På 1970-tallet gjorde bibliotekene de første litteratursøkene i eksterne, kommersielle databaser. Før Internett kom i bruk skjedde oppkoblingen på analog telefonlinje. I 1981 kom UBO med den første *online* bibliografien over norske bøker og tidsskriftartikler. Litteratursøkingen ble mer effektiv, og de felles systemene ga bedre utnyttelse av egne og andres samlinger gjennom et mer effektivt fjernlån. Dette gjaldt ikke bare for bibliotekene, men etter hvert for lånerne som selv kunne spore opp bibliotek som hadde den ledige boken. Tradisjonelle «låneveier» mellom folke- og fylkesbibliotek grodde igjen. I folke- og skolebibliotekene ble det tatt i bruk flere ulike biblioteksystemer. For mange av de mindre bibliotekene fikk det stor betydning at et «enklere system» ble lansert av Norsk systemutvikling allerede 1987 under navnet Micromarc. De forskjellige systemene utviklet etter hvert egne moduler for søking, bestillinger, utlån, statistikkrapporter m.v. Alt i alt bidro dette til en effektivisering (og sentralisering) av mange rutineoppgaver, men også til bedre kvalitet på tjenestene

Er du lønnsom i kveld? – kulturelle legitimeringer

I politikk er det slik at aktørene må *legitimere* eller *begrunne* sin virksomhet gjennom et «samfunnsmandat». Historisk sett har kulturinstitusjonene fått denne legitimiteten (og finansieringen) for å formidle kulturarv og nasjonale verdier. Dette var spesielt viktig i den første etterkrigstiden, men er fortsatt et viktig element.

Kulturpolitikk har betydning for den «kommerielle» delen av kulturlivet som subsidieres i form av pressestøtte og innkjøpsordninger for

litteratur og musikk. En mer indirekte støtteordning er momsfrirket for bøker. Kulturpolitikken sørger videre for regulering av radio og fjernsyn med konsesjonsordninger. I den frivillige sektor er blandingsøkonomien tydelig. Ulike støtteordninger bidrar til at det kommer offentlige kulturkroner til rock og gospel, fotball og korsang.

På slutten av 1900-tallet ble det et større mangfold i de kulturelle legitimeringene. Noen ser mest på kunstens kreative og skapende funksjoner, andre peker på kulturens sosiale og forebyggende rolle, mens andre igjen hevder at kultursatsing er økonomisk lønnsomt og vil skape ringvirkninger som økt produksjon og sysselsetting. Hvilke begrunnelser som får gjennomslag, varierer i ulike miljøer og til ulike tider. Mangset (1992:47) beskriver dette spenningsfeltet med tre ulike typer kulturpolitisk rasjonalitet, og skiller mellom:

- 1) den *kreative, kulturelle* rasjonalitet, «KAOS» - med plass for: mening, refleksjon, nyskapning.
- 2) den *administrative* rasjonalitet, «ORDEN» - med plass for regelverk, styring, oversikt, fritid.
- 3) den *markedsøkonomiske* rasjonalitet, «RESULTAT» - med plass for marked, lønnsomhet.

Med innstramningene i offentlig økonomi på 1980-tallet ble konkurransen om kulturkronene skjerpet og repertoaret av legitimeringer utvidet. En klar tendens har vært å satse på «nyttige» og «lønnsomme» tilbud. Det betyr at kulturpolitikken fikk en mer *instrumentell økonomisk* funksjon. Eksempler er kultursatsinger som skal sikre bosetting og turisme eller motvirke rasisme og rusmisbruk. Hensikten med en slik kulturpolitikk er å realisere mål på andre områder enn de rent kulturelle. I kulturmeldingen «Kultur i tiden» fra 1992 ble det lagt vekt på at «vekstpotensialet i reiselivet i distriktene er knyttet til utvikling av et bedre kultur- og opplevelsestilbud. Det betyr at styrking av kulturaktivitetene kan gi langt videre og positive sysselsettingsmessige virkninger.» (St. meld nr. 61, 1991-92, s. 224). Det kom mange festivaler, men det kan være vanskelig å finne «bevis» for at de er «lønnsomme» eller at de bevarer bosettingen.

Kommunene utviklet forskjellige organisasjonsmodeller på kulturfeltet. Oppgavene er f.eks. lagt til skolen eller til en «miljø-», «sosial-» eller «oppvekstetat». Noen kommuner valgte å forvalte kultur sammen med næringsliv eller turisme. Kan dette ha ført til at bibliotektilbudet ble mer variert fra kommune til kommune? Ville for eksempel brukerne oppleve at de ble sett som *elev* dersom biblioteket ble plassert i skolesektoren, som *klient* i sosialsektoren eller som *kunder* i næringssektoren?

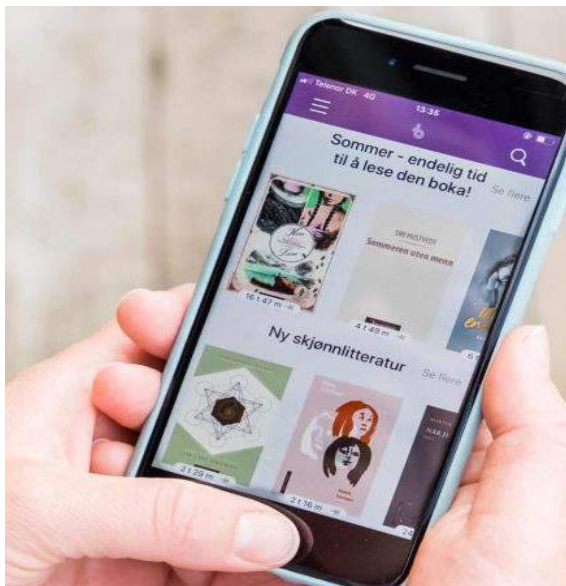
Hvor er bibliotekets plass i Det regionale kulturkjøkken. (Vesterålen regionråd)

Selv i folkebibliotekene – med sine gratis tilbud – ble det etter hvert mer «kundeorientering». Tydeligst kom dette fram i samlingsutviklingen der kjøp og kassering ble lagt opp etter nye og mer systematiske metoder. Kanskje gikk noen av bibliotekarene for brutalt til verks? Kunne en klassiker få hylleplass selv om den ikke var etterspurt? Læreboken i kassering het *Døde bøger og tomme hylder* av Nils Ole Pors (1990). Boken fikk gjennomslag både i bibliotekarutdanningene og i norsk bibliotekpraksis. For å lage et enklere og mer tilgjengelig bibliotektilbud var det mange bibliotek som brøt med bøkernes Dewey-baserte hylleoppstilling og presenterte bøkene slik det ble gjort i bokhandelen, i kategorier og populære emner.

Det sies at kringkastingssjef Kaare Fostervold på 1950-tallet ble kontaktet av noen engelske medieforskere. De ville undersøke hva nordmenn ville se når Norge, som et av de siste landene i Europa, fikk fjernsyn. Fostervold sa at *det* var han ikke interessert i, «vi veit kva folk skal sjå når fjernsynet kjem». Anekdoten kan ikke dokumenteres, men den gir likevel et bilde av en tenkemåte og holdning som også kunne prege folke- og skolebibliotekarere.

På slutten av 1990-årene ble monopolet for radio og TV opphevet. Private aktører kom på banen, og publikumsundersøkelser fikk større betydning. Et eksempel er da NRK gikk til eksperter på markedsføring (*Norsk Monitor*) for å finne «segmenter» for inndeling av radiovirksomheten i tre kanaler, på 1990-tallet. Fjernsynstilbudet ble vurdert ut fra seertall. Ett eksempel er Fjernsynsteatret, som etter godt og vel 30 års virksomhet, ble lagt ned. Fra nå av skulle den nye dramaavdelingen møte etterspørselen av mer populær dramatik i serier. Konkurransen økte med TV2 som kom på lufta i 1992. Samtidig var det noen som hevdet at det var kommet en ny generasjon brukere også i folkebibliotekene. Den gamle kulturinteresserte låner, som tok til takke med tilbudet som det var, ble avløst av mer krevende kunder: «Dei står ved disken og krev», het det i Geir Vestheims (1992) bok, «Folkebibliotek i forvandling».

Jon Bing (1984) frontet et nytt tema i bibliotekdebatten: *informasjonsteknologi*. Digitaliseringen ville gi nye muligheter, ikke bare i bibliotekene, men også på private «plattformer». Var bibliotekbygningenes tid forbi? Ville «biblioteket» være over alt, alltid åpent – og i en lomme nær deg? Endringene var store, ville de føre til en identitetskrise i bibliotekene?

«Bibliotekappen» er ikke bare for dine lån og reserveringer, men også for e-bøker og lydbøker. Du er på et bibliotek nær deg.

Foto: Biblioteksentralen

Foreløpig er det ingen tegn til at bibliotekene står tomme: Her fra Tromsø bibliotek. Tidligere kino. Bibliotek og byarkiv fra 2005.

Foto: M Ledingham .

CC BY-SA

Bendik Rugaas (f. 1942)

Utdannelse: Embetseksamen med pedagogikk som hovedfag i 1967, bibliotekareksamen 1971. Lektor og fra 1973 rektor ved Statens bibliotekskole. Sjef for Universitetsbiblioteket i Oslo (UBO) 1982-87, riksbibliotekar 1987-94 og Norges første nasjonalbibliotekar fra 1994 til 2001. Statsråd 1996-97. Senere oppdrag i Europarådet og utenriktjenesten.

Under Rugaas' ledelse ble Nasjonalbiblioteket (NB) skilt fra UBO, først ved å opprette Nasjonalbibliotekavdelinga i Mo i Rana, nytt UBO på Blindern, og NB avd Oslo i UBOS gamle lokaler. Rugaas innførte Dewey og BIBSYS ved UBO. Ved NB bidro han til å etablere en medieuavhengig avlevering og økt digitalisering. Han var også en viktig pådriver for Bibliotekforskningsprogrammet.

Vigdis Moe Skarstein (f. 1946)

Utdannet bibliotekar og har magistergrad i litteraturvitenskap. Hun var biblioteksjef og fylkesbiblioteksjef ved Trondheim folkebibliotek fra 1985. Fra 1992 kommunaldirektør for kirke og kultur samme sted. Bibliotekdirektør (1996) for NTNUs bibliotek og senere universitetsdirektør samme sted fra 1998-2004. Skarstein var Nasjonalbibliotekar fra 2004 til 2014. I disse årene gjennomførte biblioteket en strategi som har vakt internasjonal oppmerksomhet. En omfattende prosess ble startet for å digitalisere bibliotekets samlinger av bøker, tidsskrifter, aviser, fotografier osv. Det ble også forhandlet fram lisensordninger som har gjort materialet tilgjengelig på nett. Biblioteket har også digitalisert NRKs radioarkiver og har en stor samling nyere fjernsynsprogrammer.

Skarstein har hatt stor innflytelse i det norske kultur- og medielandskapet: Hun var styreleder i Norsk kulturråd fra 2001 til 2009, og hun har deltatt i flere viktige utredningsutvalg, «NOU-utvalg», om bibliotek, om eierkonsentrasjon i mediebedrifter, om ytringsfrihet, om konvergens i medie-/ datasektoren m.v.

Aslak Sira Myhre (f. 1973)

Tidligere journalist og politiker. Leder for Litteraturhuset i Oslo fra før starten i 2007 til 2014 og for Foreningen !les fra 2007-2014. Utnevnt til nasjonalbibliotekar i 2014. Myhre har bidratt til å styrke formidlingen av Nasjonalbibliotekets samlinger, både digitalt og gjennom et omfattende tilbud av folkeopplysende arrangementer.

En av mange bibliotekdemonstrasjoner; her for bokbusser. Det kom busser til Oslo fra hele landet, 9 nov 1989. I en time kjørte bussene rundt Stortinget. Samme dag falt Berlinmuren, og Dagsrevyen dekket begge begivenheter. Foto: Live Slang ABM-U

Bibliotekpolitikk i 1990-årene

Lik rett til kunnskap og utdanning er en ledetråd i tidligere bibliotekdirektør Asbjørn Langelands (1992) artikkel, «Folkebibliotek og fagbibliotek». Her understrekes hvor ulike de to sektorene er. Han tar utgangspunkt i folkebibliotekenes historiske bakgrunn og i det som i Bibliotekloven heter «å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet». Denne formuleringen, «misjonsbefalingen», mener Langeland er vesentlig forskjellig fra fagbibliotekene som er satt til å dekke bestemte institusjoners behovsbegrunnede etterspørsel. Folkebibliotekene har «alle som bor i landet» som målgruppe. Dette tilbudet er forankret i kulturpolitikken og inngår ikke primært som et ledd i den yrkeskvalifiserende utdanningen. Langeland bruker det gamle skillet mellom *utdanning* og *dannelse*, der yrkeslivet er mål- og regelstyrt mens privatlivet er det vi selv styrer: «Når vi bruker ordet folkeopplysning, så tilhører det den private delen av livet vårt. Der skal kunnskapstilbudet være ad libitum.» Dette betyr at folkebibliotekene har et særlig ansvar for å formidle verdier for menneskelig vekst og utvikling. (s.40).

I nyere bibliotekdebatt er det mange som har pekt på at forskjellen mellom bibliotektypene er mindre enn før. I vårt utdanningssamfunn er etterspørselen etter spesialisert faglitteratur økende i alle bibliotektyper. Voksenopplæring og desentralisert høyskoleutdanning skaper et press på folkebibliotekene og fjernlånstjenester. Dette bidrar til at mange etterlyser en sterkere samordning mellom biblioteksektorene. I 1990-årene ble det fra flere hold foreslått at de sentrale organene for henholdsvis fag- og folkebibliotek, Riksbibliotekstjenesten og Statens bibliotektilsyn burde slås sammen til én institusjon. Det har også kommet forslag om *en* felles biblioteklov. Denne prosessen tok utgangspunkt i flere politiske dokumenter og varte fra 1991 fram til rundt 2010. En omfattende beskrivelse av disse dokumentene er gitt i faktarammen på neste side. Først kommer en kort oversikt:

- 1) 1991- *«Bibliotek i Norge»*. NOU med vekt på *kunnskapsformidling*
- 2) 1992- *Kulturmeldingen* om folkebibliotekenes *kulturelle hovedoppgaver*
- 3) 1999- *ABM-meldingen* felles styring av *arkiv, bibliotek og museer*
- 4) 2001- *Kvalitetsreform i høyere utdanning* krever nye bibliotekstjenester
- 5) 2009- *Bibliotekmeldingen* Nasjonalbibliotekets oppgaver, «møteplass» mv.
- 6) 2009- *Digitaliseringsmeldingen* om «kulturarv»

Stikkord fra grunnlagsdokumenter for nyere bibliotekpolitikk

1) «Bibliotek i Norge – For kunnskap, kultur og informasjon» (NOU 1991: 14, «Skredeutvalget») En hovedoppgave for alle bibliotek er *kunnskapsformidling*. Folkebibliotekenes kulturoppgaver tones ned. Forslag: Felles biblioteklov for alle bibliotek med fylkesbibliotekene som koordinator for regionenes fag- og folkebibliotek.

2) «Kultur i tiden» [Kulturmelding] (St.meld. nr. 61 1991-92)

Grunnlag: NOUen ovenfor. IKT er viktig for kunnskapsformidlingen, *men* folkebibliotekenes *primæroppgave er fortsatt litteratur- og kulturformidling*: «Bare mennesker som er trygge i sin egen identitet, og som kjenner sin kulturelle bakgrunn, vil kunne være åpne for impulser utenfra». (s.213) Usikkert om gratisprinsipp kan videreføres for både fag- og folkebibliotek. (s.210).

3) «Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid [«ABM-meldingen»] (St.meld. nr 22 1999-2000)

Et «*sømløst tilbud*». Brukerne skal ikke «måtta tenkje på kva type bibliotek ein vender seg til når ein treng bibliotektenester». (s. 94). Samarbeid mellom fag- og folkebibliotek må bli bedre. Litteratur- og kulturformidling vil fortsatt være viktig, men folkebibliotekene skal også være sentra for studier og informasjonsformidling. Departementet vil vurdere avgifter på datatjenester. *Folkebibliotekene har tre hovedoppgaver*:

- a) «litteratur- og kulturformidling i vid forstand»
- b) oppgaver i tilknytning til «*livslang læring*, dvs. voksenopplæring», [...]
- c) «formidling av (offentleg) informasjon» (s. 51)

Samordning av digitalisering og ny informasjonsteknologi. Departementet planlegger et felles fagorgan for de tre sektorene arkiv, bibliotek og museum. I 2003 blir Statens bibliotektilsyn, Riksbibliotektjenesten og Norsk museumsutvikling lagt ned. Oppgavene overføres til et nytt direktorat *ABM-utvikling*.

4) Gjør din plikt – krev din rett. (St.meld. nr. 27 2000-2001). Kvalitetsreformen i høyere utdanning. Fra 2002 gjennomføres ny gradsstruktur. Selvstendige studieformer stiller nye krav til bibliotektenester.

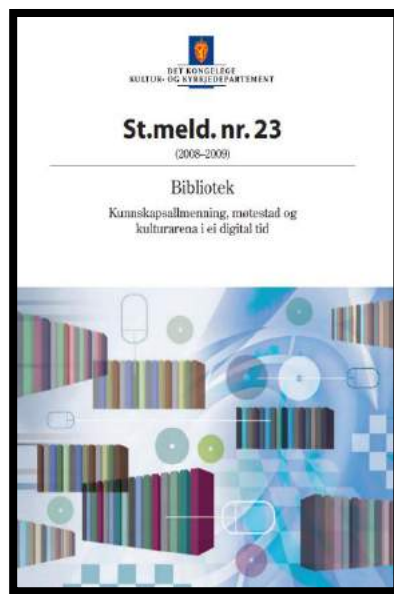
5) Bibliotek. Kunnskapsallmenning, møtestad og kulturarena i ei digital tid [«Bibliotekmeldingen»] (St.meld. nr 23 2008-09)

Folkebibliotekene skal styrke «demokratiet og ytringsfridomen gjennom å

- sikre kunnskap og informasjon for alle
- formidle og forvalte norsk skriftkultur og litteratur
- formidle kunnskap om kultur og ulike samfunnstilhøve
- medverke til leselyst og lesedugleik
- gje tilgang til teknologi
- vere ein møtestad og sosial arena for mange ulike grupper” (s.11)

Bibliotekmeldingen foreslår å avvikle av ABM-utvikling. Det skjer etter 7 år i 2011.

6) Digitaliseringsmeldingen (St.meld. nr 23 2008-09). Digital bevaring og formidling av kulturarv.

«**ABM-meldingen**»
Omslaget viser Anselm Kiefers ikoniske «Bok-hylle*» Var det et signal om at folkebibliotekene ble satt inn i en «historisk» sammenheng med arkiver og museer? «**Bibliotekmeldingen**» (nr 5) la mer vekt på «møtestad og kulturarena».
*Zweisromland/The High Priestess 1985-91

Kultur- og bibliotekpolitikk fram mot 2020

ABM-utvikling bidro med en serie publikasjoner om endringer og utfordringer på hele feltet, bl.a. i form av scenarier. *Norsk digitalt bibliotek* (2003-2008) var et innsatsprogram for koordinering og samordning av digitale ressurser og tjenester på Internett. ABM-u gjennomførte også en grundig utredning av hele bibliotekfeltet i 2006. (*Bibliotekreform 2014*). Her ble det gitt konkrete anbefalinger, men den politiske oppfølgingen slo ikke til.

Ideen om konsolidering av arkiv, bibliotek og museum samlet ikke bare begeistring. Kanskje var forskjellene mellom a, b, og m for store? På bibliotekområdet var det vanskelig å få til samarbeid og arbeidsdeling med Nasjonalbiblioteket. Kritikken kunne være skap fra mange hold. Som leder i Norsk Bibliotekforening hadde Frode Bakken arbeidet for å opprette ABM-utvikling, men han kritiserte ledelsen for å være for byråkratisk og for å bruke «ressurser på å profilere institusjonen gjennom glansede publikasjoner. Det burde være helt unødvendig – det viktige er å utføre oppgavene på en tilfredsstillende måte.» (Bakken 2008:18). Tonen var skarp og viste at det var lite igjen av den gamle, korporative tanken om at direktorat og forening sto fram som *en* enhet. Den sentrale bibliotekforvaltningen var under diskusjon, og for Bibliotekforeningen ble det for eksempel naturlig å bryte en lang tradisjon om felles bibliotekmøter. (se kap 3, s.74f)

Det kom få protester da ABM-utvikling ble lagt ned i 2011. Nasjonalbiblioteket tok over det meste av bibliotekfeltet, museumsoppgavene gikk til Norsk kulturråd og fellesavtaler for bruk av elektronisk materiale til Norsk vitenskapsindeks CRISStin. ABM-utviklings korte historie (2003-2011) er karakterisert «som en sammenhengende reorganiseringsprosess». (Skare, Stokstad & Vårheim 2020:14). Når det gjelder digitaliseringen av kulturarven viser Riksrevisjonens

oppsummering i 2017 at Stortingets mål ikke var nådd: [S]tørsteparten av samlingane i norske kulturinstitusjonar [er] framleis ikkje digitaliserte. Konsekvensen er at kulturarv kan gå tapt.». Men det var ett oppmuntrende unntak: «[B]erre Nasjonalbiblioteket har ei framdrift som er i tråd med ambisjonane i digitaliseringsmeldinga.» (Riksrevisjonen Dok. 3:4 (2016-17).

Nasjonalbibliotekar Vigdis Moe Skarstein fikk fra 2006 omdisponert ressurser slik at biblioteket kunne starte en systematisk digitalisering av sine samlinger. Prosjektet var unikt i europeisk sammenheng. Andre land hadde bare digitalisert mindre deler av samlingene. Nasjonalbibliotekets hensikt har vært å sikre bevaring av materialet, men tiltaket er også viktig for distribusjon og formidling. Takket være avtaler med opphavsrettsorganisasjonene omfatter den åpne tjenesten bøker utgitt til og med år 2000. Tilgangen er langt større for forskere og for brukere i bibliotek. De fleste bøkene utgitt i Norge er i systemet, og digitaliseringen fortsetter med aviser og tidsskrifter.

Den omfattende digitaliseringen førte til at mange har stilt spørsmål om man egentlig trenger bibliotek når bokheimen så å si kan nås fra nærmeste smarttelefon. Et provoserende svar kom fra assisterende nasjonalbibliotekar Roger Jøsevold: «*Skal det være noe mer før vi stenger?*» Han fortsatte med å si at bøker en gang var et knapphetsgode som bibliotekene skulle fordele. I dag finner vi bedre innhold på nettet, dagens bibliotekarer leter bare etter nye oppgaver under parolen å «sikre bibliotekaren et sted å være». (Jøsevold 2007).

Det var flere av samme mening. Kunne man ikke like godt legge ned de *lokale* bibliotekene? Trond Andreassen og Mats Liland, som hadde forhandlet om forfatterrettighetene, var ikke i tvil: «Nasjonalbiblioteket er alltid åpent og bare noen tastetrykk unna». (*Aftenposten* 29.04.2008).

Samme slags innspill kom fra Minerva-redaktør Kristian Meisingset, som hevdet at bibliotekene snart kunne etterlates på «historiens skraphaug». (*Aftenposten* 17.10.2012). Han fulgte opp i boken *Kulturbloffen* der han spurte om ikke bibliotekarene hadde oppdaget at det var mange på samme marked. Han konkluderte med at et folkebibliotek som skulle være alt for alle, ble alt for lite for de fleste. (2013 s.123).

Året før hadde informatikkprofessor Kai Arne Olsen sagt det samme om universitets- og høyskolebibliotekene: De var gått ut på dato. De kom til å få samme skjebne som platebutikkene og reisebyråene. (*Aftenposten* 13.8.2012). Olsen var imidlertid ikke godt oppdatert på hva som hadde skjedd i fagbibliotekene. Deres tilbud var allerede digitalt tilgjengelige, og det var bibliotekene som organiserte og formidlet innholdet.

Dette førte til at forskerne ikke var så synlige i bibliotekene lenger. Her hadde studentene «tatt over». Men flere observatører hadde sett at de slett ikke var så kompetente at de fant materialet selv. Informasjonstilgangen var «demokratisert», men ikke lenger ordnet i sikre og troverdige

hierarkier. Studentenes utfordring ble å finne det som var relevant for sine oppgaver. For bibliotekene var det ikke lenger nok å stille de digitale basene til disposisjon. Bibliotekarene måtte derfor bli enda bedre veiledere. Kai Arne Olsen fikk svar fra Ragnar Audunson som la vekt på at studentene ville trenge «hjelp fra medstudenter, fra lærere og fra bibliotekar i prosessen mot fokusering og spesifisering av et informasjonsbehov.» Han konkluderte slik: «[D]erfor trenger vi fysiske arenaer der mennesker kan møtes og der læreprosesser og kunnskapsdeling kan finne sted med utgangspunkt i organiserte – i dag først og fremst digitale – samlinger av informasjon og kunnskap. Den arenaen kan vi kalle biblioteket.» (2012:25)

Hva skal vi med folkebiblioteket?

I 2001 presenterte Ragnar Audunson en inndeling av politiske begrunnelser for å bruke penger på folkebibliotek. Han ga følgende overordnede, prinsipielle begrunnelser, der folkebiblioteket for eksempel kunne gi:

- *instrumentell problemløsning* for menneskers hverdagsliv og utdanning eller for næringsliv og forvaltning
- kunnskap og informasjon som et *redskap for demokrati*
- *større likhet* og fjerne klasseskiller ved å gi alle adgang til IKT
- *folkeopplysning og dannelse* ved å formidle kunnskap og kultur som alle bør kjenne til
- meningsfull og utviklende *fritid* ved å låne ut gode bøker, god musikk og gode filmer
- *møteplasser* for lokal integrasjon (2001 s.210)

Folkebibliotekloven fordelte ansvaret for virksomheten mellom de ulike forvaltningsnivåer, men den ga kommunene frihet til selv å bestemme hva de ville satse på. Den «friheten» har sannsynligvis ført til at bibliotekene har utviklet seg i forskjellige retninger slik Audunson skisserte. Dorte Skot-Hansen og Marianne Andersson (1994) studerte danske folkebibliotek i boken «Det lokale bibliotek – avvikling eller utvikling». Det viste seg at her fikk bibliotekene en differensiert utforming. Idealet var ikke lenger «likhet og desentralisering»; bibliotekene ville ikke lenger være «alt for alle», men det ble tatt ulike valg og profileringer. Ved å slå sammen Audunsons med Skot-Hansens modeller, er det mulig å gi noen *stikkord* for forskjellige idealer som har legitimert norske folkebibliotek i de siste 50 årene:

- «*Kunnskapssenteret*». Med faglitteratur, lese- og studieplasser. Med 1971-loven «moderniseres» folkeopplysningen og blir

«voksenopplæring» for «livslang læring». Viktige oppgaver er samarbeid med organisasjoner og skoler.

- «*Sosialsenteret*». Fra slutten av 1970-årene satser bibliotekene bl.a på spesialtilpasset litteratur for personer med lese- og språkvansker, «Boken kommer» som oppsøkende virksomhet til eldre, flerspråklige tilbud til innvandrere og asylsøkere.
- «*Informasjonssenteret*». Bibliotekene hjelper alle med å finne kommunal og statlig informasjon. På 1980-90-tallet forsøker noen bibliotek også på å nå næringslivet med informasjon. Debattmøter om politikk og samfunnsspørsmål blir vanlig på 2000-tallet.
- «*Kultursenteret*»/«*Litteraturhuset*». Skriftkulturen står i sentrum med formidling av litteratur. Tilbudet av bilde- og lydmedier øker. Litteratur- og forfatterkvelder. Integreringstiltak som språkkafeer og studiesirkler. Barn og ungdom prioriteres.

Dagens norske folkebibliotek kan prioritere utvalgte målgrupper, enten med formidling av kultur, informasjon *eller* kunnskap. Det er likevel det fjerde punktet som har vist seg å bli det mest *profilerte* satsingsområdet.

Haugesund bibliotek gir denne introduksjonen: «Her finner du info om oppgaveskriving, litteratur og tips til hvor du kan finne viktig offentlig informasjon. Lurer du på noe; bare spør oss på biblioteket!»

Samfunnsinformasjon fra folkebiblioteket?

I *ABM-meldingen* fra 1999 het det at en av folkebibliotekenes hovedoppgaver var «formidling av (offentleg) informasjon. (St.meld. nr 22 1999-2000, s.51). På 1980-tallet ble det startet forsøksvirksomhet med lokale opplysningsentraler. Bare tre bibliotek var med, men tiltaket vakte stor interesse i mange bibliotek som ville følge opp statlige kampanjer som «Aksjon publikum» og «Den nye staten». Biblioteksentralen laget også en håndbok om *Offentlig informasjon fra biblioteket*. (Letnes, Red. 1991). Statsråd Kristin Clemet (1990) lanserte et «friborgerprosjekt». Det skulle gi innbyggerne «sjansen til å si hva de mener om lover og regler». Slik kunne man «fjerne enkelte reguleringer i en del kommuner, og se hvordan det går.» Dette var et forslag som var i tråd med bibliotekets samfunns-

mandat: «Bibliotekenes tilbud skal gjenspeile og formidle ulike synspunkter i den aktuelle samfunnsdebatt. Bibliotekene må gi råd og veiledning slik at den enkelte bruker får mulighet til å velge selv.» (Ot. prp. nr 14 (1985-86) s. 25.)

Anders Ericson tok utgangspunkt i samme tankegang i sin debattbok ... *videst mulig informasjon*. Tittelen var hentet fra *Mønsterreglement for folkebibliotek* fra 1978 der det stod at bibliotekene skulle gi «videst mulig informasjon og orientering om aktuelle samfunnsspørsmål». (Ericson 2001:29) Han så bibliotekets demokratiske oppgave som en kritisk motmakt. Det var nok også grunnen til at han så sterkt tok avstand fra bibliotekarere som ikke ville, eller ikke turte å kjøpe *Loran C-rapporten* om amerikanske navigasjonssystemer på norsk område. Den hemmelige rapporten ble tilgjengelig for alle da den ble utgitt på Pax forlag i 1977. Boken ble ikke forsøkt inndratt. Forsvarsministeren sa at rapporten ikke var en trussel mot «rikets sikkerhet»; grunnlaget for hemmelighold falt dermed bort. Ericson kom til at hvis biblioteket klarte å «finne tilbake til rolla som kritisk medspiller, ville det stille meget sterkt. For kvalitet og uavhengighet kunne bli mangelvarer i framtida, og biblioteket er snart aleine om å stå for dette.» (2001:92). Ericsons bok ble stående som et sjeldent eksempel på et grunnleggende debattinnlegg om bibliotekets rolle og uavhengighet som formidler av samfunnsinformasjon. Først med bibliotekenes møtevirksomhet på 2000-tallet kom det en debatt, men da gjaldt det hvem som skulle få tale (eller leie møterom) i bibliotekene.

Da PC'ene og internett kom til bibliotekene var det ventelister for å slippe til. Etter hvert fikk de fleste egen tilgang til informasjon på nett. Jon Bing (1991) undret seg på hva man skulle med bibliotek og bibliotekarere når «alt» ble tilgjengelig på nærmeste PC. Det var greit for dem som visste akkurat hva de skulle ha, men Bing fant at problemstillingen ellers «var i slekt med spørsmålet om hvorfor man trenger lærere når man kan lese bøker på egen hånd.» (s. 11).

Kommunal og statlig informasjonsformidling ble ingen stor sak for norske bibliotek. Kommunene laget sine egne servicekontorer og internett endret folks informasjonsvaner, og bibliotekene orienterte seg i andre retninger. I statsbudsjettet for 1998 fikk regjeringen tilslutning til å opprette *Kulturnett Norge* som skulle samle opplysninger om tilbud fra arkiver, museer, kunstinstitusjoner og bibliotek. Målet var å legge et «inkluderende kulturbegrep til grunn» slik at flest mulig fikk «adgang til de kulturuttrykkene, det kulturmateriale og den kulturinformasjon som blir formidlet».

Ved tusenårsskiftet kom det en jubileumsbok om Statens bibliotektilsyn som var 50 år på denne tiden. I sluttkapitlet kommenterte Geir Vestheim det mandatet som Stortinget da hadde gitt nettstedet *Kulturnett Norge*. Vestheim noterte at nå handlet det om «å formidle kultur, ikke informasjon. Begrepet informasjon brukes ikke som et selv-

bærende begrep eller et mål i seg selv, men knyttes til informasjon *om* noe, i dette tilfelle altså kultur. [...] [K]an det tyde på at kulturformidling som politisk programpost nr. 1 igjen kommer til heder og verdighet – etter et tiår der begrepet informasjon syntes å skulle erstatte begrepet kultur. De bærende begrep for Statens bibliotektilsyn og folkebibliotekene nå, like før 1900-tallet er omme, er kunnskap og kultur. Tilsynets viktigste politiske oppdrag, sammen med de andre kulturforvaltnings-institusjonene, ser ut til å være å forbedre og demokratisere tilgangen til denne kulturen og denne kunnskapen.» (Annaniassen & Vestheim 1999:278f)

Vestheim fikk rett. Folkebibliotekene fant igjen sine gamle hovedoppgaver, kultur og opplysning. Bibliotektilsynet (og Riksbibliotek-tjenesten) ble lagt ned fra 1.1.2003. Men oppgavene ble videreført av ABM-utvikling, som med sin tilknytning til kulturarvinstitusjoner som museer og arkiv, ga hele feltet en mer kulturell og historisk basis.

Det var ikke bare den nye, sentralt forankrede organiseringen som førte til at folkebibliotekene fikk en ny profil. På folkebibliotekenes hjemmesider ble det færre tips om informasjonssøking, og mer om litteratur- og kulturtilbud. Betyr dette at mange bibliotek ikke lenger var så interessert i å formidle demokratisk samfunnsinformasjon om lovgivning, rettigheter og politikk? I så fall vil det også ramme brukere som på grunn av språk- og kulturbarrierer trenger hjelp til å finne fram.

Biblioteket som møteplass – og «litteraturhusbiblioteket»

I *Bibliotekmeldingen* ble det referert til forskningsprosjektet *PLACE – Public Libraries – Arenas for Citizenship* ved Høgskolen i Oslo og Akershus som hadde vist at «folkebiblioteket er ein viktig demokratibyggjande og identitetsskapande faktor i samfunnet, særleg for fleirkulturelle grupper. Biblioteket er ein smeltedigel for mange ulike grupper, gjeremål og aktivitetar og fungerer som ein møteplass på tvers av samfunnsgrupper og samfunnslag.» (St.meld nr 23, 2008-09, s. 125)

Fra samme prosjekt ble det nevnt at «Forsking viser at heile 94 prosent av innbyggjarane i Noreg meiner at det er ein demokratisk rett å ha bibliotek i kommunen sin.» (s.125). Et slikt demokratiserende element ble ytterligere understreket da Folkebibliotekloven ble endret med virkning fra januar 2014. Tilleggene i formålsparagrafen er uthevet med kursiv:

§ 1 Målsetting

Folkebibliotekene skal ha til oppgave å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet, gjennom *aktiv formidling* og ved å stille bøker og *andre medier* gratis til disposisjon for alle som bor i landet.

Folkebibliotekene skal være en uavhengig møteplass og arena for offentlig samtale og debatt.

Det enkelte bibliotek skal i sine tilbud til barn og voksne legge vekt på kvalitet, allsidighet og aktualitet.

Bibliotekenes innhold og tjenester skal gjøres kjent. Folkebibliotekene er ledd i et nasjonalt biblioteksystem.

Stortinget sluttet seg samlet til endringene og til at bibliotekene skulle være lokale møteplasser for *offentlig samtale og debatt*. På denne måten «lenket» denne loven til Grunnlovens §100 om ytringsfrihet. Her er ordlyden i siste ledd nesten den samme som i Folkebiblioteklovens §1:

Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale.

Tillegget i Bibliotekloven ble for kalt «Litteraturhus-paragrafen». Den ble godt mottatt, og den ble fulgt opp med prosjektmidler for «aktiv formidling».

Det var også noen som var bekymret for at det «nye» folkebiblioteket bare ble et underholdningstilbud med bokbad, strikkeklubber og opplesninger. Var de amerikanske idealene om kunnskapsformidling og demokrati forvitret? Ble bibliotekenes basisoppgaver nå glemt i all støyen? Hvor ble det av kjernetilbudet av «bøker og andre medier» med kvalitetssikret kunnskap og opplysning? Tidligere fylkesbiblioteksjef Torbjørn Navelsaker rettet en advarsel mot kommuner som falt for fristelsen til å «opprettholde drift av en underholdningsinstitusjon med noe bibliotekpreg, heller enn et godt folkebibliotek med mindre vekt på underholdning.» (BibliotekNorge 25.9.2015)

Navelsaker har et godt poeng om bibliotekenes basisoppgaver, men selve lovendringen bidrar til å styrke bibliotekenes samfunnsmandat. Lovens forarbeider la som premiss at folkebibliotekene skal være demokratiske arenaer «uavhengig av politisk ståsted, religion og sosial bakgrunn». (Prop. 135 L 2012-13). Lovteksten sier det slik i §1,2: «Folkebibliotekene skal være en uavhengig møteplass og arena for offentlig samtale og debatt.». Presiseringen ***uavhengig*** kom som et innspill fra *Norsk Bibliotekforening* og yrkesorganisasjonene *Kulturforbundet* og *Delta*. Det er for tidlig å si hva bestemmelsen vil innebære i praksis. Det betyr ikke at kommunen frasier seg sin kontroll som arbeidsgiver, men det kan klargjøre bibliotekets og biblioteksjefens selvstendige faglige ansvar («redaktøransvar») for program og innhold.

Samlet sett gir lovendringene *muligheter* til å skape forskjellige typer folkebibliotek, frigjort fra gamle idealer om «desentralisering og likhet».

Biblioteket i Tønsberg er bygget over gamle kloster- (og bibliotek-) ruiner. Her fra "Stortingsmøte" om jernbanesaken i 2012. Foto: Tønsberg bibliotek

Et eksempel på folkebibliotekets endrede profil kan man se i Horten. Her hadde kommunestyret debatt om organisering av bibliotekets kafétilbud. I følge referatet i lokalavisa hadde politikerne forstått at biblioteket hadde endret seg: «Bibliotekarene snakker bøkene ut av hyllene og formidler husets litteratur og medier til ca 600 besøkende hver dag». Nå hadde byen fått et «litteraturhusbibliotek» som var møteplass og diskusjonsarena. En kaffebar hørte med. (Gjengangeren 8.5.20). Biblioteksjef Kristin Danielsen sa det slik om utviklingen på Deichman: «Før kom folk på biblioteket for å lære, nå kommer de for å være». (NRK-ytring 6.6.2014)

Eller kommer de heller for å låne et par ski eller en el-sykkel? Kanskje er det til og med et greit supplement til bibliotekets tradisjonelle kjernevirksomhet som «med utgangspunkt i organiserte samlinger av dokumenter – digitale så vel som fysiske – initierer sosiale prosesser knyttet til læring, kunnskapsdeling og kulturformidling». (Audunson i Frisvold 2020b:11)

Ny kulturmelding – deltaking, danning, demokrati

Høsten 2018 kom det en ny, allmenn kulturmelding: «Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida». Her fikk folkebibliotekene en tydeligere ideologisk forankring enn i de første kulturmeldingenes vide kulturbegrep. Selv om meldingen går lite inn på enkeltområder, knytter den bibliotekene sterkere til folkeopplysningstradisjonen og grunnleggende demokratiske samfunnsverdier som «danning og demokratibygging».

I innledningskapitlet uttrykkes dette slik:

«Kunst og kultur er ytringar med samfunnsbyggjande kraft, og kulturpolitikken skal byggje på ytringsfridom og toleranse. Kulturlivet og sivilsamfunnet er føresetnader for danning og ei opplyst offentlegheit, og dermed ei investering i demokratiet. Kulturen skal vere fri, med personleg engasjement og frivilligheit som grunnlag.» (Meld. St. 8 (2018-2019, s.7)

Bibliotek på film – før og nå

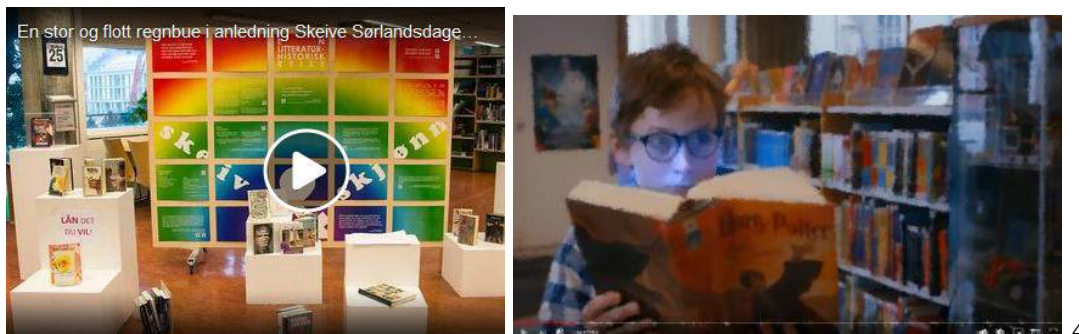
1

2

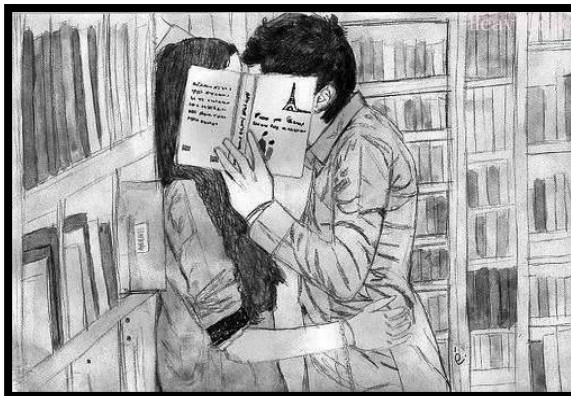
3

4

1. «For Lærde og Lærdoms elskere». Om Deichmanske bibliotek Regi: Arnljot Berg. 1970?
2. «Biblioteker for alle». En film om bibliotekaryrket. Regi: Tore Breda Thoresen. 1964
3. «Et plagieringseventyr. Om kildebruk i oppgaver» 2010.og «The magic of the Library» Universitetsbiblioteket i Bergen.2009. Bronse i VM for biblioteksmarkedsføring.
4. «Skeive Sørlandsdager» og «Fantasi i overflod». Kristiansand folkebibliotek **Alle filmer på YouTube**

7 Før og nå

Fra filmen Biblioteker for alle. På Facebook publiserte Fredrikstad bibliotek denne illustrasjonen til Stig Holmås' dikt Kjøssing i biblioteket: Hva gjør en bibliotekar / når et ungt par står og kjøsser / i en av bibliotekets kroker / (like ved lyrikkhyllen)?

Tilbakeblikk

I 2003 la kulturminister Valgerd Svarstad Haugland fram en allmenn kulturmelding som også handlet om bibliotekenes rolle. Her ble tidens siste utviklingstrekk karakterisert med stikkord som:

«globalisering, kommersialisering og individualisering. Forbrukarsamfunnet, mediasamfunnet, utdanningssamfunnet og ikkje minst kunnskaps- og informasjonssamfunnet er andre uttrykk som vert nytta for å skildra ulike sider ved dagens samfunn.

I mangt og mykje er det tale om moderniseringsprosessar med ei lang forhistorie, men som no har skote fart. Form og retning på desse prosessane er i dag sterkt prega av den raske utviklinga innanfor informasjons- og kommunikasjonsteknologi, og dei er prega av ei generell marknadsliberalisering.» (Kulturpolitikk fram mot 2014, St.meld nr 48 (2002-03) s. 27)

Denne skissen kan gi stikkord til noen *spørsmål* om hvilke samfunnsendringer som har påvirket bibliotekene mest i de siste 30 årene:

- *Fra industrisamfunn til informasjonssamfunn. Er industrisamfunnets vareproduksjon avløst av en økonomi der den viktigste ressurs er kunnskap?*

- *Fra stat til marked.* Er den offentlige reguleringen erstattet av mer privat finansiering og markedsøkonomiske løsninger?
- *Fra bok til skjerm.* Er trykte bøker, tidsskrifter og aviser snart erstattet av digitale formater? Kan «veggfaste» enheter som bibliotek og bokhandel erstattes av virtuelle tilbud? Er dagens bibliotek egentlig nærmeste PC eller smarttelefon?
- *Fra skrift til bilde.* Har skriftkulturen mistet sin dominerende posisjon? Har nye medier som film, fjernsyn og lydbøker tatt over?
- *Fra humanistisk dannelsesideal til instrumentell rasjonalitet.* Er folkeopplysning med vekt på «det hele mennesket», erstattet av informasjonssamfunnets «nyttige» kunnskap og informasjon?
- *Fra opplysning til underholdning.* Er den siviliserte debatt erstattet av «ekkokamre» i sosiale medier? Er formidling og «oppdragelse» til felleskultur gått ut på dato?
- *Fra enhetskultur til flerkulturelt samfunn.* Har samfunnet fått større åpenhet for ulike kulturer og for forskjellige verdigrunnlag?

Kaféen på Bergen Off. Bibliotek er et viktig samlingssted. Biblioteket fikk opprinnelig tilskudd fra datidens Vinsamlag (Vinmonopol) bl.a. fordi biblioteket fremmet edrueligheten. I dag kan biblioteket servere med «alle rettigheter». Foto: Amalies Hage Facebook

Folkebibliotekene

Per Mangset (1992) fant at det gikk «to hovedlinjer, heller enn faser, gjennom etterkrigstidas norske kulturpolitikk». Den ene linjen preges av forsvar for og spredning av den tradisjonelle *høykulturen*, mens den andre linjen markerer sterkere det *sosiokulturelle* med fritidsaktiviteter, voksenopplæring og støtte til organisasjoner. Hver av disse linjene løper parallelt, men de har «nok hatt ulik vekt i ulike perioder.» (s. 123). Et eksempel på dette er synlig i dagens kulturpolitikk hvor staten satser mest på de store kulturinstitusjonene, mens kommunene står solid på det utvidede

kulturbegrepet. Fram til slutten av 1970-tallet ser det ut til at folkebibliotekene har stått mellom ulike rammebetingelser som kan skisseres slik:

- Den «*Gamle*» folkeopplysningstanken ga lenge en felles målsetting og med den fulgte en sentralisert styringsstruktur.
- Fra 1980-tallet førte «*Ny*» kulturpolitikk til at staten ga kommunene større frihet til å utforme (og organisere) sine egne kulturtilbud.

Et karakteristisk trekk ved de siste 20 års kulturpolitikk er at en «*kommersiell*» tankegang har fått sterkere innpass, slik det for eksempel er i mediepolitikken. Dorte Skot-Hansen (1999) har gitt en sammenfatning av tre typer kulturpolitikk som hun kaller henholdsvis humanistisk, sosiologisk og instrumentell. I skjemaet nedenfor er de kalt «*gammel*», «*ny*» og «*kommersiell*» kulturpolitikk. Skot-Hansen sier at hun har valgt å vise de mest tilspissede forskjellene mellom «*retningene*». I likhet med Mangset understreker hun at hver av «*retningene*» finnes i alle perioder, men med vekslende tyngde.

Spørsmålet er: Kan skjemaet bidra å belyse folkebibliotekenes historie og utvikling?

Kulturpolitisk «forenklingsskjema» – og oppsummering

	"Gammel"	"Ny"	"Kommersiell"
Mål:	Opplysning/dannelse	Frigjøring	Synliggjøring
Ved å gi	Erkjennelse	Bekreftelse	Underholdning
Til	Alle	Grupper (delkulturer)	Segmenter / livsstiler
I	Institusjon	Prosjekter	Flaggskip
Fra	Kulturformidler	Animatør	Guide, "Kaospilot"
Org. av	Stat	Fylke / kommune	Næringsliv
Forankring	Nasjonen	Lokalsamfunnet	Verden
Motto	Demokratisering av kultur	Kulturelt demokrati	Utbytte / lønnsomhet
Rasjonalitet	Humanistisk	Sosiologisk	Instrumentell

Fritt etter Dorte Skot-Hansen (1979): Kultur til tiden : strategier i den lokale kulturpolitikk. – (I: *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, Årg. 2 (1999), nr 2)

«*Gammel*» bibliotekpolitikk?

1700-tallets leseselskaper og 1800-tallets allmuebibliotek var tilpasset jordbrukssamfunnets behov for kunnskap. Oppgaven var å tilby samlinger av bøker og tidsskrifter som både kunne være til nytte og til å «*sivilisere* og danne» befolkningen. Det samme gjaldt for våre skoler, vitenskapelige selskaper og for vårt første universitet. Alle bibliotek ble utformet etter tidens *kontinentale* tradisjon. Oppgaven var å samle, ordne og stille den relevante litteraturen til disposisjon. Virksomheten hadde felles nasjonal styring og var ofte preget av ensretting og kontroll.

På slutten av 1800-tallet ble det moderne folkebiblioteket hentet hjem fra USA. Det var vokst fram som et ledd i *industriksamfunnets* utvikling. Det viktigste var ikke bare å ha gode samlinger, men å drive aktiv formidling og skaffe «rett bok til rett låner». Det bør ikke underslås at folkebibliotekene alltid har gitt god underholdning og populære bøker, men i den offisielle legitimeringen ble det lagt mest vekt på kunnskapsformidling, demokratisering, voksenopplæring og sosial mobilitet. Folkebibliotekene arbeidet innenfor en felles nasjonal målsetting med virkemidler som videreførte statlig styring og kontroll i et felles «vesen». Som kulturinstitusjon hadde folkebibliotekene et klart oppdrag om å demokratisere og gjøre den felles kulturen tilgjengelig for alle.

«Ny» bibliotekpolitikk?

Fram til 1970-tallet hadde bibliotekpolitikken bidratt til å skape likhet, men den kunne også gi en uønsket regelstyring med uniformering og standardisering. Den nye kulturpolitikken fikk i første omgang størst betydning for folkebibliotekenes styring, organisasjon og ledelse. Staten trakk seg tilbake; kommunene fikk større mulighet til selv å fordele sine inntekter ut fra lokale ønsker og behov. Folkebibliotekene var flyttet inn i et større politikfelt. Lokalsamfunnet fikk mer makt, og det åpnet for et større mangfold i tilbudet. Det ble en krevende omstilling som kan tyde på at det mange steder også var ideologiske brytninger.

I disse årene førte ungdomsopprøret og EU-kampen til et sterkt politisk engasjement. Denne politiske «vekkelsen» skapte ikke revolusjon i folkebibliotekene, men det er sannsynlig at tidens pluralistiske holdninger åpnet for at et mer liberalt bibliotektilbud.

T.v.: Fra Deichmans ungdoms-BIBLO på Tøyen i Oslo. T.h. Det nye Deichman Bjørvika, et praktbygg som tar vare på de klassiske funksjoner. Begge foto: Deichman

«Kommersiell» bibliotekpolitikk?

I de siste 30 år har statlige kulturinstitusjoner fått krav om større egenfinansiering. Et unntak er folkebibliotekene som har bevart sitt «gratisprinsipp». På den annen side viste Kulturutredningen 2014 at det var gjennomført mange «kulturloft» for festivaler, kulturhus og idrett, men

for den «kulturelle grunnmuren» var det stagnasjon. Bibliotekene var forsømt og målsettingene var ikke oppfylt. (NOU 2013:4:17). Likevel er det bygget mange nye, flotte bibliotek, spesielt på større steder med nye «signalbygg» og kulturhus. Det er tydelig at bibliotekene har utviklet mer spektakulære metoder for formidling. Foredrag, språkkafé, datakurs og kodeklubb for barn er i dag eksempler på etterspurte bibliotek tjenester. En undersøkelse som *Sentio Reserach* gjennomførte for forskningsprosjektet *Almpub (om «offentlighetsinstusjoner»)* i 2019 viste at prosentandelen «som har brukt biblioteket en gang årlig eller mer [var] på 60. Det er det høyeste som er målt.» (Audunson 2020:64)

Full aktivitet i Realfagsbiblioteket. UiO. Foto: Biblioteket

Fagbibliotekene

Den viktigste oppgaven for våre første fagbibliotek var å samle litteratur til bruk for undervisning og forskning. De første bibliotekarene ved Universitetsbiblioteket hadde solid kunnskap og erfaring fra sine egne studiesteder i Danmark og Tyskland. Denne kontinentale tradisjonen var preget av enkle bibliotek tekniske løsninger. Den primære brukergruppen var forskere som hadde god oversikt over sine fag og spesialiteter. Studentene fikk ikke så god service og lokalene var preget av «lukkethet og kontroll». En viktig grunn til dette var at bøkene var kostbare og vanskelig å skaffe.

Først etter at Statens lånekasse ble opprettet i 1948 ble det lettere å studere for dem som ikke hadde penger selv. Økningen i studenttallet førte til at bibliotekene ved universitet- og høyskoler ga studentene større oppmerksomhet. «Kvalitetsreformen» i høyere utdanning fra tidlig 2000-tall bidro til nye og mer selvstendige arbeidsformer. Bibliotekene i sektoren svarte på denne utfordringen og utviklet seg til «læringsssentra» med opplæring og veiledning av studentene som forretningside.

I dag er det mange som hevder at fagbibliotekene kan legges ned fordi brukerne får det de trenger på andre måter. Denne utviklingen har ført til at både offentlige institusjoner og bedrifter har avviklet sine tradisjonelle bibliotek. Stadig flere har søking og vurdering av informasjon som en del av arbeidshverdagen. Men det er fortsatt behov for kompetente bibliotekarer som kan organisere, veilede og søke i digitale bibliotek. Det forekommer også at bibliotekarer «kobles til» bestemte forsknings- og undervisningsoppgaver. Mange bibliotek har ansvar for publisering av forskning fra egen institusjon. Fagbibliotekene gjør som folkebibliotekene og tilbyr faglige og kulturelle arrangementer.

Bibliotek og rom

Bibliotekarkitekturen har endret seg fra det pompøst høytidelige til markedsplassens mer fargerike folkelighet. Det er åpne hyller, fri adgang til magasiner og plass til gruppeaktiviteter, undervisning og rekreasjon. Det er fortsatt forskjeller på fag- og folkebibliotek, men fagbibliotekene har «amerikanisert seg». Haakon Nyhuus' motto fra «Bibliotekrevolusjonen» passer i dag like godt for alle bibliotektyper: «Publikum fremfor alt». Det er en god påminnelse for dem som skal utforme fremtidens bibliotek

Opplysningstradisjonen

Nyhuus går sammen med biskop Hansen, lensmann Aarflot, Eilert Sundt og Henrik Wergeland inn i rekken av norske folkeopplysere. I dag er det mange som oppfatter *gratis folkeopplysning* som et gammeldags, autoritært og nostalgisk begrep. Men folkeopplysning har også hatt en frigjørende kraft. Dette er tydeligst i lag og organisasjoner som har hatt opplysningsarbeid som hovedoppgave. Folkeopplysning har også vært drivkraften i bibliotekenes historie. Bibliotek, av alle slag, har bidratt til demokratisering og sosial likestilling. Mange klassereiser har startet nettopp her.

Den statlige *Bibliotekstrategi for 2020-2023* er utgitt av både Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Under overskriften *Bibliotek, folkeopplysning og dannelse* sier innledningskapitlet følgende:

«Bibliotekene er demokratihus. Fra Nasjonalbiblioteket til folkebibliotek, skolebibliotek og fag- og forskningsbibliotek». Som en felles oppgave for alle bibliotek heter det videre at «folkeopplysning handler om biblioteket som kunnskapsarena, der befolkningen skal ha tilgang til forskningen og kildene, og biblioteket skal bidra til utvikling av kritisk tenkning og digital dømmekraft i befolkningen.» (Kulturdepartementet & Kunnskapsdepartementet 2019, s. 4).

Det er et godt mandat for *alle* bibliotek som formidler kunnskap, opplysning og dannelse. Bibliotekene er fortsatt viktige for klassereiser og integrering. Wergeland sa det slik i *For Almuen* (1831 nr 5): *Boghylle er den Stige, der fører til at blive Overmandens Lige*. Wergeland videreførte opplysningsfilosofen Francis Bacons motto: ***Kunnskap er makt.***

Foto: Wikimedia (CC BY 2.0)

Biblioteket er grunnlag for en demokratisk samfunnsordning. 22. juli 2011 var også et angrep på Deichmanske bibliotek

Biblioteket – i politikk og styring

Listen omfatter offentlige publikasjoner som er benyttet i denne boken. Det gjelder f.eks. sentrale utredninger, lovforslag, innstillinger fra Stortingets fagkomitéer m.v. Referater fra debatter (Stortingstidende m.v.) er bare tatt med unntaksvis. Komplette oversikt finnes i Stortingets historiske base.

Tilskuddsregler og forslag – før 1890

*Kongelig res. av 20. februar 1839. I: Departementstidende. Aarg 11. 261-264.
Forslag fra Søren Jaabæk 1851: Indst. 67, 1851.*

«Pliktavleveringslov» 1882

Lovforslag: Oth. Prp. No 21 1882 (Om forlagsregister og «Afgivelse av tryksager ...) --- Lov: 20. juni 1882

Pliktavleveringslov 1939

Utredning: Biblioteknemnda (Biblioteknevnden) av 1935. Lovforslag: Ot.prp. nr 33 (1939) Om avlevering til Bergen museum og Vitenskapselskapet Trondheim.

Pliktavleveringslov 1989

Utredning: NOU 1984:3 --- Lovforslag: Ot.prp. nr 52 (1988-89) --- Innstilling: Innst.O nr 67. LOV-1989-06-09-32

Lovendringsforslag: (om digitale dokumenter) Prop. 106L (2014-15)--- Innstilling: Innst. 286 L (2014-15) --- Lovvedtak 88 (2014-15). Siste forskrift: FOR-2018-07-01-1139

«Bibliotekrevolusjonen» 1898 i Kristiania

Utredning og forslag: Angaaende Omordning og Udvidelse af det Deichmanske Bibliothek i Kristiania. Sag No. 74 1898. - I: Kristiania kommune. Aktstykker.. Vedlagt utredning fra Karl Fischer, I.B. Halvorsen og H. Tambs Lyche.

Bibliotekreformen av 1902

*Utredning og proposisjon: St.prp.nr 1, 1901-1902 Hovedpost IV, kap 8. Bind 1a, Vedlegg utredning fra Karl Fischer, J.V. Heiberg og Haakon Nyhuus ---Innstilling: Indst. S. nr. 73, 1901-1902
Katalog: Kirkedepartementet (1903). Katalog over Bøger skikket for Folkebogsamlinger.*

Utvidelse av Universitetsbiblioteket i 1908 m.v.

Forslag: St. prp. nr 49 1908. Vedlegg: Dokument nr 48 1908

Innstilling: Indst. S XXI 1908. Vedlegg: Drolsums plan for katalog og ny bygning.

Bibliotekkomiteén av 1919

Utredninger 1919-1921: Bibliotekkomiteén av 1919. Innstilling om bibliotekvesenets ordning. I: Felles plan II: Folkebibliotek, statsbidrag og Centralbiblioteker III: Endring i lov om pliktavlevering IV: Bibliotekvesenets administrasjon V: Bibliotekskole VI: Felles katalog utenlandsk litteratur VII: Lovfesting av skoleboksamlinger VIII: Katalog over utredninger IX: Offentlige publikasjoner i bibliotekene X: Læreboksamlinger

Budsjettinnstilling og debatt 1931: Budsj.-innst. S. nr 28, 1931 --- S.tid s. 562-588, 1931.

Utredningene finnes også som vedlegg til forslag til Biblioteklov: Ot.prp. nr 8 1935

Folkeopplysningsnevnden av 1933. («Folkeopplysningsnemnda»)

Utredning: Innstilling om arbeidet for folkeopplysningens fremme. 1934

Utredningen er tatt inn i St.prp nr 1 1935. Kap 227. Bind 1a

Første Folke- og skolebiblioteklov 1935, med endringer 1947 og 1955

Lovforslag: Ot.prp. nr 8 1935 --- *Innstilling:* Innst. O. nr XI 1935 --- *Debatt:* O.tid 1935 s. 275-284, L.tid 1935 s. 62-66 --- Lov av 16. mai 1935

Lovendringsforslag: Ot.prp. nr 32, 1947 --- *Innstilling:* Innst O. nr XXIX, 1947 --- Endringslov av 12. des. 1947

Lovendringsforslag: Ot.prp.nr 10, 1955 --- *Innstilling:* Innst. O.nr 28 --- Endringslov av 13.mai 1955.

Andre Folke- og skolebiblioteklov 1971

Utredning: Innstilling om ny biblioteklov 1967 --- *Lovforslag:* Ot.prp nr 24 1970-71 --- *Innstilling:* Innst. O. nr XIII --- Lov av 18.juni 1971

Tredje Folkebiblioteklov 1985, med endring 2013

Utrykt Utredning: Statens bibliotekråd. Forslag til ny lov om folkebiblioteker og forslag til bestemmelser om skolebibliotek i lov om grunnskolen og lov om videregående opplæring. Kultur- og vitenskapsdepartementet, [1984]. 70 s. --- *Lovforslag:* Ot.prp. nr 14, 1985-86 --- *Innstilling:* Innst. O. nr 16 1985-86 --- LOV-1985-12-20-108.

Lovendringsforslag: Prp 135L 2012-2013) --- *Innstilling:* Innst. 467 L (2012-13) – Lovvedtak: 127 (2012-13). Debatt S.tid. 4429-4430. *Iverksatt:* 1.1.14

Lov om bibliotekvederlag

Tidligere hjemlet i folkebiblioteklovgivningen. Fra 29. mai 1987 i egen lov. Lovforslag: Ot.prp. 11 (1986-87)

Nasjonalbibliotek, ABM-utvikling og bibliotekstrategi

St.prp. nr 58 (1988-89) Skiping av nasjonalbibliotekavdeling i Rana.

St.meld. nr 22 (1999-2000) Kjelder til kunnskap og oppleving *Innstilling:* Innst. S. nr 46 (2000-2001) «ABM-meldingen» om arkiv, bibliotek og museum la grunnlag for ABM-utvikling.

Direktoratet ble opprettet i statsbudsjettet for 2002. Da var også

Riksbibliotektjenesten inkludert, se nedenfor: *Kvalitetsreform i høyere utdanning*

St.meld. 23 (2008-2009) Bibliotek. Kunnskapsallmenning, møtestad og kulturarena.

«Bibliotekmeldingen»

St.meld. nr. 24 (2008-2009) Digital kulturarv. «Digitaliseringsmeldingen»

Meld. St. 20 (2009-2010). Omorganisering [nedleggelse] av ABM-utvikling. Bibliotekoppgaver overført til Nasjonalbiblioteket m.v. --- Innst. 91 S (2010-2011)

Riksrevisjonen (2016-17). Undersøking av digitalisering av kulturarven. Dok 3:4

Kulturdepartementet (2015) *Nasjonal bibliotekstrategi*. 2015-2018.

Kulturdepartementet & Utdanningsdepartementet (2015). *Nasjonal bibliotekstrategi*. 2020-2023.

Kvalitetsreformen i høyere utdanning

Utredning: NOU 2000:14 Frihet med ansvar *Melding*: St.meld. nr. 27 (2000-2001) Gjør din plikt, krev din rett. *Innstilling, bl.a. om Riksbibliotekjenesten*:. Innst. S. nr 46 (2000-2001)

Nyere utredninger om bibliotek

NOU 1976:54 Litteratur- og bibliotekjenester for funksjonshemmede.

NOU 1976:26 og 1977:48. Norges Bibliotekhøgskole.

NOU 1981:7 Skolebibliotek

NOU 1983:17 Universitets- og forskningsbibliotekene i Norge. Bl.a. om EDB og nasjonalbibliotek.

NOU 1991:14 Bibliotek i Norge. For kunnskap, kultur og informasjon.

(«Skredeutvalget»). *Behandlet i*: St. meld. nr. 61 (1991-92) Kultur i tiden.

Underdalutvalget, 1995 Organisering av de rådgivende og samordnende nasjonale bibliotekoppgavene. Oppnevnt 1994

ABM-skrift nr 6/2005 Sømløs biblioteklov for sømløse bibliotek

ABM-skrift nr 30/2006. Bibliotekreform 2014 - del I: strategier og tiltak.

ABM-skrift nr 31/2006. Bibliotekreform 2014 - del II: Norgesbiblioteket

NOU 2013:4 Kulturutredningen 2014 («Enger-utvalget»)

NOU 2019:23 Ny opplæringslov

Allmenne kulturmeldinger – et utvalg

St.meld. nr 8, 1973-74. Om organisering og finansiering av kulturarbeid

St.meld. nr 52, 1973-74. Ny kulturpolitikk

St.meld. nr 41, 1975-76. Kunstnere og samfunnet

St.meld. nr 23, 1981-82. Kulturpolitikk for 1980-åra

St.meld. nr 61, 1991-92. Kultur i tiden

St.meld. nr 48, 2002-03. Kulturpolitikk fram mot 2014

Meld. St. 8, 2018-19. Kulturens kraft. Kulturpolitikk for framtida

Litteratur

Som nevnt i innledningen bygger noen deler av denne boken på arbeider som er publisert før. Dette gjelder læreboken «Bibliotek – kultur og samfunn» som kom i flere utgaver fram til 2017. De andre, egne tekstene som jeg har som grunnlag, finner du nedenfor. Hakeparantes angir i hvilke kapitler artiklene har satt sine spor. Trykkested Oslo er utelatt.

Frisvold, Ø. (1977). Bøker i fengsel. *Bok og bibliotek* (44). 169-172 [Kap. 2]

- (1980). *Teatret i norsk kulturpolitikk. Bakgrunn og tendenser fra 1850 til 1970-årene*. [kap. 5,6]

- (1990). Gratisprinsippet før og nå. I: Aarek, H. (Red) *Mer enn bøker*. 103-115. [Kap. 4]

- (1995). Som hund og katt? Kulturpolitikk og folkebibliotek. I: *Kulturårboka*. (2) 132-144. [kap. 6]

- (1998). Betyr folkebibliotek fortsatt folkeopplysning? *Norsk tidsskrift for bibliotekforskning*. Nr 11,(4) 103-115. [kap. 6]

- (2010). Følg kallet! Folkeopplysning før og nå. I: Orgeret, K.S. [et al](Red) *Elisabeth Eide- det tålmodige mennesket*. 173-197. [kap. 3, 6]

- (2013a). *Bibliotek – kultur og samfunn. Lærebok*. 2013. [kap. 1-5]

- (2013b). En bibliotekrevolusjon for hele folket! NBF 100 år. I: *Bibliotekforum* (38) 5. 8-14 [kap. 3]

- (2015). Da «Bibliotekrevolusjonen» kom til Norge. Amerikansk innflytelse i norske fag- og folkebibliotek. I: Audunson, R.(Red). *Samle, formidle, dele*. [kap.3-6]

-(2016). Bohemen som skapte det moderne folkebiblioteket. [Nyhuus] *Aftenposten historiemagasin* nr 10. 122-127. [kap. 3]

-(2017). Lesebok for hele folket [Rolfsen]. *Aftenposten historiemagasin*. Nr 12. 94-99. [kap. 3]

-(2019). Velkommen inn? – En guidet tur til fire gamle bibliotek. I: Andersen, T., Ø. Berg & T. Eng (Red). *Bokhistorie. Bibliotekhistorie. En jubileumsantologi fra Norsk bok- og bibliotekhistorisk selskap*. 99-104. [kap. 3]

-(2020). Han søkte nyttig kunnskap [Deichman] *Aftenposten historiemagasinet*. Nr 3. 72-75.[kap.2]
 -(2020b). Det strukturerte Ragnarok. Ragnar Andreas Audunson – forsker og folkeopplyser. I: Evjen, S, H.K. Olsen & Å.K. Tveit (Red.). *Rød Mix. Ragnar Audunson som forsker og nettverksbygger*. 3-13
Tveit, Å.K. & Ø. Frisvold (2023) Skolebibliotek eller barnebibliotek: En historie om å falle [...] I . Bøyum & ÅK Tveit (red). *Rom for lesing og forskning. Skolebibliotekets muligheter*. 13-38
Byberg, L & Ø. Frisvold (2001). Hvorfor folkebibliotek? Et tilbakeblikk på bibliotek og politisk legitimering ved tre hundreårsskifter. I: Audunson, R (Red.) *Det siviliserte informasjonssamfunn*. Bergen. 63-87. [kap. 3]

Litteratur, forts.

- Alnæs, T**, T.Bermann, Vidar Keul & G. Rognved (1984). *Inn i informasjonssamfunnet: ny teknologi i bibliotek – organisering, bibliotekstruktur, arbeidstakere og medvikning*.
- Anderson, A.** & Fagerlid, C; Larsen, H. Straume, I (Red.). *Det åpne bibliotek: Forskningsbibliotek i endring*.
- Andreassen, T.** & M. Liland (2008, 29.4). Hva med biblioteket? *Aftenposten*
- Anker, Ø** (1968). *Scenekunsten i Norge fra fortid til nutid*. Kbh.
- Annaniassen, E** & G.Vestheim (1999). *Bok over land, trekk ved Statens bibliotektilsyns historie*.
- Arnesen, A**, K. Fischer & M. Larsen (1914) *Folkeboksamlinger. Hvorfor vi trenger dem*
- Arnesen, A.** (1919) Bibliotekbygninger. Utg. av Norsk Bibliotekfoening
- Arnesen, A.** (1938). Våre bybiblioteker 1913-1938. I: *Norsk Bibliotekforening. Jubileumsskrift*, 39-52.
- Arbeiderpartiet** (1959). *Et kulturprogam til debatt*.
- Audunson, R.** (2001). Folkebibliotekenes rolle i en digital framtid: Publikums, politikernes og bibliotekarenes bilder. I: Audunson (Red). *Det siviliserte informasjonssamfunn*. 206-224.
- Audunson, R** (2008). Digitaliseringen øker bibliotekbruken. *Bok og bibliotek* 75(3), 40-42.
- Audunson, R** (2012). Trenger vi biblioteket? *Bok og bibliotek* 79 (4), 24-25
- Audunson, R** & S. Aabø (2013). Biblioteket som motor i å skape lokalsamfunn med sammenhengskraft i en flerkulturell storbykontekst. *Nordisk tidsskr. for Informationsvitenskap og Kulturformidling*. 39-50.
- Audunson, R.** (2015). Bibliotekarene – en profesjon under press? I: Audunson, R (Red). *Samle, formidle, dele. 75 år med bibliotekarutdanning* 47-71.
- Audunson, R** (2020). Skaper digitaliseringen behov for fysiske møteplasser? *Bok og bibliotek*. 87(1),62-64.
- Bakken, F** & G. Simonsen (1982). Leder. - S. 3. *Meldinger*. - 1982, nr 2 og *Kontakten*. – 1982 (2).
- Bakken, F.** (2008). ABM-utvikling – nødvendig, men foreløpig ikke perfekt. Intervju ved Odd Letnes. *Bok og bibliotek* 75(5),16-18
- Bakken, F.** (2023) Striden om gratisprinsippet i bibliotekene 1981-2005. En dokumentasjon: I: Ø. Berg & Eng, T. (red.) *Bokhistorie. Bibliotekhistorie*. NBBS
- Bandlien, B** (2011). Fra tollboden i København til kartotektempelet i Drammensveien. De første 100 år. I: S. Brandsæter, & S. Engelstad (Red.) *Kunnskap – samlinger – mennesker* S. 27-44
- Bang, A.C.** (1874) *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid, en Monografie*.
- Berg, Ø** (2011). Bergseminaret i Kongsberg og dets bibliotek 1784-1814. I: Hemstad, R. (Red.) *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*. 79-111
- Bertnes, P.A.** (2006). Det juridiske fakultetsbibliotek (UJUR) gjennom tidene. I: Danbolt, K., A.M. Tronslin & H. Westbye (Red). *På rett hylle i 50 år. Det juridiske fakultetsbibliotek ved Universitetet i Oslo* 956-2006. 11-32.
- Billing, G.** (1978). *Kulturpolitikk og samfunnsforandring : en kultursosiologisk analyse av statens tilskottsordning til allment kulturarbeid i kommunene*.
- Bing, J.** (1984). *Boken er død! Leve boken!*
- Bing, J.** (1991). Det usynlige bibliotek. I: Letnes, O. & Ø. Frisvold (Red.) *Offentlig informasjon*. 7-4
- Bjerke, E.** (2002). *Bibliotheca Scholæ Osloensis. Oslo katedralskoles gamle bibliotek*.
- Bjerke, E.** (2011a). Christiania katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek. To opplysningstidsbiblioteker og deres felles historie. I: Hemstad, R. (Red.) *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*. 21-51
- Bjerke, E.** (2011b). Krigsskolen bibliotek 1750-1820. Dannelse og utdanning. I: Hemstad, R. (Red.) *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie*. 53-78.

- Bjerke, E.** (2015). *Christiania Kathedralskoles Bibliothek i opplysningens og nasjonens tjeneste.*
- Bjerke, E.** (2019). «Prentet udi Christiania» Nye perspektiver på det første norske boktrykkeriet i Norge. I: Andersen, T., Ø. Berg & T. Eng (Red). *Bokhistorie. Bibliotekhistorie. En jubileumsantologi fra Norsk bok- og bibliotekhistorisk selskap.* 105-112.
- Bjerke, E.** (2020). *Bibliotheca Wergelandiana. Beskrivende katalog over Oslo Katedralskoles Wergeland-samling.*
- Bjølgerud, R.** (Red). (1927). *Håndbok i norsk barnebibliotekararbeide*
- Blekastad, T.** (1971a). Bibliotekpersonalet ved distriktshøgskolene. *Synopsis*, 1970(2) 19-20.
- Blekastad, T.** (1971b). [Innlegg] I: *Bibliotek i distriktshøgskolene: Planer og problemer. Paneldiskusjon ved Norske Forskningsbibliotekarers Forenings årsmøte i Kristiansand 19.juni 1971.* 4-7.
- Brandsæter, S** og S. Engelstad (2011). *Kunnskap – Samlinger – Mennesker. Universitetsbiblioteket og forskningen gjennom 200 år.*
- Byberg, L.** (1998). *Biskopen, bøndene og bøkene. Leseselskapene i Christiansands stift 1798-1804.*
- Byberg, L** & Ø. Frisvold (2001). Hvorfor folkebibliotek? Et tilbakeblikk på bibliotek og politisk legitimering ved tre hundreårsskifter. I: Audunson, R (Red.) *Det siviliserte informasjons-samfunn.* 63-87. Bergen
- Byberg, L** (2007). *Brukte bøker til bymann og bonde. Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750-1815.*
- Bye, A** (2014). *Folkevennen Ole Vig.*
- Bødtker, M.** (1991). En edel gran i bokheimen. Else Granheim intervjuet av Marit Bødtker. I: Bødtker, M, L. Byberg, & Gatland, J.O. (Red). *Fast følge. Festskrift til Else Granheim.* 11-23.
- Clemet, K** (1990). *Den nye staten Det offentlige til tjeneste!* Utg. Den nye staten prosjektet i Nord-Trøndelag
- Collett, C** (1855). *Amtmandens Døttre*
- Collett, J. P.** (2011). Universitetsbibliotekets historie i universitetets historie. I: Brandsæter, S & S. E Engelstad (Red) (2011). *Kunnskap – Samlinger Mennesker. Universitetsbiblioteket og forskningen gjennom 200 år.* 11-26.
- Dahl, H.F.** (1975). *Hallo – hallo. Kringkastingen i Norge 1920-1940.*
- Dahl, H.F.** & H. G. Bastiansen (1999). *Over til Oslo, NRK som monopol 1945-1981.*
- Dahl, H.F.** (2001). *De store ideologiens tid.* (Norsk idehistorie, b5)
- Dahl, W.** (1969). Om kultur i miskreditt. *Sosialistisk perspektiv*, Årg. 6, s.24
- Dahl, W.** (1971). *Nytt norsk forfatterleksikon*
- Danton, J. P.** (1957). *United States Influence on Norwegian Librarianship 1890-1940.* Berkeley.
- Døslund, A.** (2003). Bønder, bøker og politikk. Samanheng mellom skriftkultur og politisk mobilisering i Noreg på 1800-talet. *Historisk tidsskrift* Årg. 82. 141-161.
- Egeland, L.** (2020). Akademiske bibliotek – økt studiekvalitet og sosial kapital. *Bok og bibliotek* 87(5) ,25-27
- Eide, E. S** (2011). Grunnstammen i Universitetsbiblioteket ved Det Kongelige Frederiks Universitet. 1811-17. I: Hemstad, R. (Red.) (2011). *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie.* 113-136.
- Eide, E. S.** (2013). *Bøker i Norge. Boksamlinger, leseselskap og bibliotek på 1800-tallet.*
- Eidslott, G.** (1998). *Hjelpetropper for modernisering: Ideologien bak politikken for universitets- og høgskolebibliotek i Norge 1954-1969.* Hovedfagsoppgave UiO
- Ericson, A.** (2001). «...videst mulig informasjon...» *Ei debattbok om folkebiblioteka og samfunnsinformasjonen i et e-Norge.*
- Eriksen, K.E.** & E. Niemi (1981). *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetsproblemer i Nord 1860-1940.*
- FFBB**, dvs.: *For Folke- og Barneboksamlinger*
- Fagerli, H.M.** (2000). *En arena for læring og samarbeid. Om bibliotekfaglige og pedagogiske utfordringer i læringscentermodellen.* (HiO-rapport 2000:4)
- Fet, J.** (1995). *Lesande bønder, litterær kultur i norske almogesamfunn før 1840.*
- Fet, J.** (2006). *Eksetiana. Aarflots Prenteverk 1809-1935. Bibliografi og kulturhistorie*
- Fidjestøl, A.** (2015). *Eit eige rom. Norsk kulturråd 1965-2015.*

- Fonnum, M.** (2010). *På vandring : medisinsk avdeling av Universitetsbiblioteket i Oslo ved 200-årsjubiléet.*
- Fosli, H.** (1994). *Kristianiabohemen. Byen, miljøet, menneskene.*
- Foss, O.** (1958). Fra folkerørsle til samfunnssak I: Nettum, R.N., Strømme, S., Holte, L& Foss, O *Folkelig kulturarbeid. Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge.*
- Frisvold, Ø.** – se ovenfor, s.179.
- Gatland, J.O.** (Red.) (1996). *Amor Librorum nos unit. Universitetsbiblioteket i Bergen 1825-1996.* Bergen.
- Gatland, J.O.** (2011). Bergens Museums Bibliotek 1825-1946. I: Hemstad, R. (red.) (2011). *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie.* 257-279.
- Gerhardsen, E.** (1930). *Tillitsmannen.*
- Girard, A.**(1972). *Kulturpolitikk, teori og praksis.* Overs. Av Mogens Boisen. Kbh.
- Gellerfelt, M** (1982). [Artikkel] *Kontinent Skandinavia.* Nr 1
- Gjersvik, R..** (1987). *NTUB's historie 1912-1987*
- Gjessing, G.** (1967). *Kunsten ut til folket.* Sosialistisk Opplysningsråd.
- Gran, G.** (1916) *Norsk aandsliv i hundrede aar.* Spredte træk. Kra.
- Granheim, E.** (1985). «Gratisprinsippet» - en hellig ku? *Bok og bibliotek.* 52(4) 148-150.
- Granheim, E** (1986). Fremtidens folkebibliotek. [...] *Bok og bibliotek.* 53 (5) 224-227
- Greneren, G.** (2018). En samisk og kvensk bibliotekhistorie. *Bok og bibliotek.* 85 (5-6)17-21.
- Grut, A.** (2003). «Folk kommer og gaar». *Streiftog i Trondheim folkebiblioteks historie 1902-2002.* Trondheim.
- Gullestad, M.** (1993, 28. aug) *Om selyforståelse og selvrefleksjon. Klassekampen*
- Gustavsen, R.** (Red.) (2006). *Fra boksamling til byens oase. Hammerfest folkebibliotek 1906-2006*
- Habermas, J.** (1991). *Borgerlig offentlighet, dens fremvekst og forfall, henimot en teori om det borgerlige samfunn*
- Hallesby, O.** (1928). *Den kristelige sedelære.*
- Helle, E.** (2002) «...merkverdig frit for sindsbælgelser». *BS[Biblioteksentralen], 50 år i bibliotekenes tjeneste.*
- Hauge, L. & T. Hoff** (1978). *Ny kulturpolitikk : frå ord til handling.*
- Hegna, K.** (2011). Pionerer og gründere: om gjennomføringen av EDB ved Universitetsbiblioteket i Oslo. I: Brandsæter, S og S. Engelstad (Red) *Kunnskap – Samlinger – Mennesker.* 119-133,
- Hegna, K.** (2017). Forskningsbiblioteket – fra kortkatalog til Twitter. 45 tekster på 37 år. UBO
- Helgesen, S.** (1978). *Skolebibliotek-tanken i norsk grunnskole.* Ei historisk framstilling med hovedvekt på drøfting av sentrale pedagogiske funksjonar. Stvg.
- Hemstad, R.** (Red.) (2011). *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie.*
- Henden, J. R.** (2011). Universitetsbiblioteket og dei nasjonale bibliotekoppgåvene 1870-1922. I: Hemstad, R. (Red.) (2011). *Opplysning, vitenskap og nasjon. Bidrag til norsk bibliotekhistorie.* 175-202
- Henden, J.R.** (2012). Munthe si sak var «urealistisk og dømd til å mislykkast». *Bok og bibliotek* 79(3),62-68 og 79 (4), s. 63-69. Årg. 79. Vedr. forslag fra 1925 om et nasjonalbibliotek.
- Henden, J. R.** (2017). *Det er ikke alene et Universitets-, men ogsaa et Nationalbibliothek. Axel Charlot Drolsum i Universitetsbiblioteket 1870-1922.* (Doktoravhandlinger ved NTNU, 2007:349). Digital utgave.
- Henden, J.R.** (2019). Historiske hovedretningar i det norske bibliotekfeltet. *Bok og bibliotek* 87(2), 57-65
- Hjellerup, L.H., A. Håland, J. Pihl, & A. Svingen** (Red) (2018). *Skolebiblioteket. Læring og leseglede i grunnskolen.*
- Hjartøy, H & H. Lie.** (1935). Om lesning. Utg. av Det norske Arbeiderpartis forlag..
- Hjartøy, H.**(1936). Vår bibliotekpolitikk. Utg. av Arbeidernes Oplysningsforbund
- Hommerstad, M.** (2014). Politiske bønder. Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814-1837.
- Holmesland, H.** (2006). *De nasjonale minoritetene.* (ABM-skrift nr 25) Også på nett.
- Hordaland fylkeskommune.** (1977?). *Kulturplan.* Bergen
- Hylland, O.M.** (2010). Folkeopplysning som utopi. Tidsskriftet Folkevennen og forholdet mellom folk og elite
- Johansen, A** (2019). *Komme til orde. Politisk kommunikasjon 1814-1913.*

- Jorstad, A. L.** (1974). Layout and design of academic libraries with special reference to O.M. Wilson library, University of Minnesota and University of Oslo libraries. *Bibliotek og forskning. Årbok*, (20), 28-135
- Jorstad, A. L.** (1979). *Biblioteket i distriktshøgskolen: De seks første distriktshøgskolebibliotekene fra 1969 til i dag og deres plass i et desentralisert høgre utdanningssystem*. Lillehammer.
- Jøsevoll, R.** (2007). Kampen for tilværelsen, skal det være noe mer før vi stenger? *NB21*,(2)10-11
- Kildal, A.** (1912). Om dannelsen av en norsk bibliotekforening. *FFBS* (7), 118-123
- Kildal, A.** (1915). Norsk Bibliotekforening. S.27-31 I: *Bibliotekarbeide i Norge*. Bergen
- Kildal, A.** (1949). *Norske folkeboksamlinger fra leseselskapenes tid til Bibliotekreformen av 1902*.
- Kildal, A.** (1950). *Bibliotek og folkeopplysning. Artikler og foredrag gjennom 40 år*.
- Kildal, A.** (1955). Bedre biblioteker. *Bok og bibliotek*, 22, 181-196
- Kildal, A.** (1959). Fra nemnd til råd. I: Kildal, A, S. G. Andersen & I. Lyche (Red.) *Statens Folkeopplysningsråd.1935-1959*. S. 5-22
- Kildal, A** (1963). Da Norsk Bibliotekforening ble til. I: G.C. Wasberg (Red) *Bibliotek og samfunn*. Utgitt ved Norsk Bibliotekforenings 50-års jubileum. 43-57
- Kildal, A.** (1966). *Haakon Nyhuus 1866 – 28. november – 1966*. Minneskrift.
- Kildal, A.** (1968). Da norsk Bibliotekforening ble til I: hans *Bokhyllen er den stige*. 102-117
- Kirkedepartementet** (1903). *Katalog over bøger skikket for Folkebogsamlinger*. Udarbeidet af Haakon Nyhuus.
- Kjellin, P.** & K. Lindseth (2015). *Mandal bibliotek 1915-2015*. Mandal
- Kjørviik, M.A.** (1938). Folkeboksamlingane på landsbygda og vilkåra for dei. I: Norsk Bibliotekforening. *Jubileumsskrift 1913-1938*.
- Kolderup Flaten, T.** & G. Gregersen (1995). Veier til viten. Bergen Offentlige Bibliotek [...] Bergen
- Kolderup Flaten, T** (2005). Valborg Platou I: Norsk biografisk leksikon.
- Kolnes, F.W** (2020). *Tidsskriftet Kringsjaa og det moderne folkebiblioteket*. Bibliotekstoffet i Hans Tambs Lyches redaktørperiode 1893-1898. Masteroppg. Tromsø
- Kolsrud, O** (1914). Det nye universitetsbiblioteket i Kristiania. *Nordisk tidsskrift för bok- och bibliotekväsen* 1,1933
- Kulturbrevet** (1945). dvs.: *Vår kulturs fremtid, et brev til den norske regjering*. 2. opplag 1953.
- Kulturdepartementet** (2015) *Nasjonal bibliotekstrategi*. 2015-2018.
- Kulturdepartementet & Utdanningsdepartementet** (2015). *Nasjonal bibliotekstrategi*. 2020-2023.
- Kokkvoll, A.** (1981). *Av og for det arbeidende folk*.
- Kokkvoll, A.** (1982).Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kulturstrev. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens hist.* 5-10
- Kullerud, D.** (1996). *Hans Nielsen Hauge. Mannen som vekket Norge*.
- Langeland A.** (1992). Folkebibliotek og fagbibliotek, særpreg og samarbeid. I: Engelstad (Red) *Bibliotekhagen, festskrift til riksbibliotekar Bendik Rugaas 50 år*. 38-46. -
- Letnes, O.** & Ø. Frisvold (Red.) (1991). *Offentlig informasjon fra biblioteket*.
- Letnes, O** (2019). Bok er viktig. [lederart.] *Bok og bibliotek* (86) 1 s. 4.
- Liseth, K.A** (1993). «Deichman» på Schous plass. *Barnebiblioteket på Grünerløkka filial de første 25 år*. Byminner. Nr 3, 2-15
- [Lyche, H. T.]** (30.9.1894). «Biblioteker.», Redaktionelt, *Kringsjaa* (4) 6 469
- Lyche, I.** (1981). Stat og kultur. I: Norges kulturhistorie b. 8 141-164.
- Mamen, H.C.** *Asker Bibliotek*. 1830-1980. Asker kommune 1980
- Mangset, P.**(1992). *Kulturliv og forvaltning, innføring i kulturpolitikk*.
- Mangset, P.** & O.M.Hylland (2017). *Kulturpolitikk, legitimering og praksis*.
- Meisingset, K.** (2013) Kulturbløffen. Hvordan vi sviktet eliten og fornærmet folk flest.
- Monrad, M. J.**(1854).Om Theater og Nationalitet. *Norsk Tidsskrift for Videnskap og Litteratur*.1-33
- Moren, S.** (1938). *Møte og minne*. [Om Nyhuus].
- Munthe, G.** (ca 1997). *Norsk bibliotekhistorie. Fra de eldste tider og fram til 1920*. Ms fol 4434. Publisert som manus på nb.no og i redigert versjon av John Henden på Bokselskap.no i 2019.
- Munthe, G.** (1995). Arven fra Amerika. *Bok og Bibliotek*, (61)3, 14-18.
- Munthe, W.**(1938). De vitenskapelige biblioteker. I: *Norsk Bibliotekforening Jubileumsskrift 1913-1938*. 97-108

- Munthe, W.** (1939). *American librarianship from a European angle. An attempt at an evaluation of policies and activities*, Chicago
- Myhre, R.** (1972). *Pedagogisk idehistorie*.
- Naper, C.** (2009). Fra mangfold til enfold. Litteraturpolitikk og lesevaner i forandring. *Nytt norsk tidsskrift*, 26(1)
- Neergaard, J.** (1830). *En Odelsmands Tanker om Norges nærværende Forfatning med en Samtale indeholdende Veiledning for Bønder til en riktigere Fremgangsmaade ved Udkaarelsen av Valgmænd*. [«Ola boka» er kommet i mange utgaver]...
- Nettum, R.N., Strømme, S. Holte, L & Foss, O.** (1958). *Folkelig kulturarbeid. Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge*.
- Nettum, R.N.** (1958). Opplysningstiden I: *Folkelig kulturarbeid. Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge*. 1-91
- Nielsen, B. Ch.** (2019). John Ansteinsson. En glemt «amerikaner» og bibliotekreformator. I: Andersen, T., Ø., Berg & T. Eng (Red). *Bokhistorie. Bibliotekhistorie. En jubileumsantologi fra Norsk bok- og bibliotekhistorisk selskap*. 105-112.
- Niemi, E.** (2003). Samene og kvenene: bibliotek og kunnskap, et historisk perspektiv. I: R. Vaagan (Red.) *Det multikulturelle bibliotek, visjon og virkelighet*. (HiO-rapport nr 31, 2003)
- Nissen, H** og M. Aase (Red.) (1993). *Til opplysning. Universitetsbiblioteket i Trondheim 1768-1993*. Trondheim.
- Norsk Bibliotekforening** (1985). Gratisprinsippet – synspunkter og praksis. (*Internkontakt* 1985 nr 5B)
- Norges tekniske universitetsbibliotek** (1987) *NTUB – 75 år*. Trondheim
- Nyhuus, H.** (1904). De norske statsunderstøttede folkebogsamlinger. *Samtiden* 224-229
- Olaisen, J.** (1978). *Volda folkebibliotek 1797-1900*. Hovedoppgave. Trondheim
- Olaisen, J., O. Djupvik, & H. Lövhöiden.** (1994). Patologiske prosesser i de offentlige biblioteksystemene. *Svensk Biblioteksforskning* nr.2 s. 1-16.
- Olaisen, J.** (1996). Pathological Process in Library Systems. *Libri* (46), 121-140
- Pors, N. O.** (1990). *Døde bøger og tomme hylder*. Kbh.
- Rafste, E.T.** (2001). *Et sted å lære eller et sted å være. En case-studie av elevers bruk og opplevelse av skolebiblioteket*. UiO.
- Rafste, E.T.** (2002). Pedagogen som ble doktor i skolebibliotek. Intervju ved Eva Nordby. *Bok og Bibliotek*. 69 (1-2) 22-25
- Rafste, E.T.** (2013). Skolebibliotekets historie. *Bibliotekforum*. 36 (5) 28-31,
- Rieber-Mohn, H & C. K. Rieber-Mohn** (1974). «... alle Bergenserers aandelige løftning...» *Bergen Offentlige Bibliotek gjennom 100 år 1874-1974*. Bergen.
- Ringdal, N. J.** (1985). *By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*.
- Ringvej, M.R.** (2014). Marcus Thrane. Forbrytelse og straff
- Rosenlund, L.** 1985). Kulturpolitikk og kulturforskjeller. I: T. Andreassen (et al. red). *Kunst- og kulturformidling*. Stavanger. 65-91
- Rædergård, E.** (1994). *Johanna Matheson 1900-1944, et minneskrift*.
- Raaen, D.** (1978). Bibliotekstyre/kulturstyre i kommunane : referat frå regionmøte i Førde. *Meldinger*. - 1978,(6-7) 11-15.
- Røed, J.E.** (2003). Kvalitetsreformen og bibliotekene. *Bibliotekforum* nr 7. s. 8-10.
- Røed, J.E.** (2011). Delingen av NB og UB 10 år etter. I: Brandsæter, S og S. Engelstad (Red) (2011). *Kunnskap – Samlinger – Mennesker*. s. 97-102.
- Salvesen, H, Kolderup Flaten, T & Lisbeth Tangen.** (2003). *Norsk Bibliotekforening 90 år. Kilder til foreningens historie*.
- Seip, D. A.** (1962). John Ansteinsson: Minnetale i Fellesmøtet 12te februar 1962. 13-25. (*Det kongelige norske videnskabers selskabs forhandlinger B35*)
- Simonsen, G.** (2004). «Overklassekvinner» på barikadene» *Bibliotekaren* nr 12
- Sivertsen, H.** (1951). På vegskillet. I: *Opplysningsarbeid i Norge gjennom hundre år*. Kirke- og undervisningsdepartementet. 36-37
- Skare, R., S. Stokstad & A. Vårheim** (2020). ABM-utvikling og avvikling. Hva skjedde? *Bok og bibliotek*, 87(2) 14-22
- Skarstein, V.M.** (2008). Bevaring og formidling. Intervju ved Odd Letnes. *BoB* 75 (3), 30-32.
- Skot-Hansen, D. & M. Andersson** (1994). *Det lokale bibliotek avvikling eller ..*. Kbh.

- Skot-Hansen, D.** (1999). Kultur til tiden, strategier i den lokale kulturpolitikk. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 2(2), 7-25.
- Smith, V.** (1920). Vi på Løkka.. *For folkeopplysning*. 5, 22-25
- Stenseth, B.** (2000). En norsk elite, nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940.
- Stephensen, I. S.** (2015). Drammensbiblioteket. Sømmen som raknet. *Bok og bibliotek*, 82 (3) 22-24.
- Strømme, S** (1958). Fra filantropi til folkerørse. I: Nettum, R.N. et al. *Folkelig kulturarbeid. Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge*. S. 102-191
- Stubberud, T.** (1982). Det utvidede kulturbegrepet. *Kontinent Skandinavia*. Nr.1
- Støren, W.K.** (1993). Bibliotekets ledere 1768-1993. I: H. Nissen, & M. Aase. *Til opplysning, Universitetsbiblioteket i Trondheim 1768-1993*. 19-56. Trondheim.
- Sundt, E.** (1859). Om Selv-Undervisning og Almue-Bibliotheker. *Folkevennen* (8), 87-127.
- Swedner, H.** (1971). *Om finkultur och minoriteter, tio essayer*. Stockholm
- Sæteren, L.** (1982). Bibliotekpolitikk – kulturpolitikk / Liv Fasting. *Kontinent Skandinavia*. Nr 1
- Sætren, T.** (2000). *Amerikansk innflytelse på norske folkebiblioteker fra århundreskiftet til ca 1940*. Hovedoppgave ved Høgskolen i Oslo, Avd. JBI.
- Sør-Varanger bibliotek** (2002). *Sør-Varanger bibliotek 50 år 1952-2002*
- Takle, M.** (2009). *Det nasjonale i nasjonalbiblioteket*.
- Tennfjord, J.G.** (2009). Rikka Deinboll. *Norsk biografisk leksikon*.
- Terland, H.** (2014). *Register over låntagere ved Deichmanske Bibliotek, 1789-1796*.
- Terland, I.** (1971). [Innlegg] I: *Bibliotek i distriktshøgskolen. Planer og problemer. Paneldiskusjon ved Norske Forskningsbibliotekarers Forenings årsmøte i Kristiansand 19.juni 1971*.
- Thue, G.** (1950). Elevutdannelsen ved forskningsbibliotekene. *Bok og bibliotek*, 17, s. 318-325.
- Tveit, Å.K.** (2016). *Rom for barn: Norske barnebibliotek i perioden 1914-35 og på 2000-tallet*.
- Tveit, Å. K** (2020). ... «da barnene ville ha dem». Hanna Wiig og det nye barnebiblioteket. I: S. Evjen, Olsen, H.K. & Å.K. Tveit (Red)(2020) *Rød mix. Ragnar Audunson som forsker og nettverksbygger*. 161-184
- Tøsse, S.** (2005). *Frå folkeopplysning til vaksenopplæring*. Trondheim.
- Universitetet i Tromsø.** (1971). *Innstilling nr 3: Det permanente UB Tromsø: Organisasjon, rombehov, plassering*. Oslo, Tromsø.
- Ustvedt, Y** (1989) *Kulturen ut til folket*. NRK-TV 59 min (Veier til vår tid).
- Vestheim, G.** (1992) *Folkebibliotek i forvandling*
- Vestheim, G.** (1994). *Museum i eit tidsskifte*.
- Vestheim, G.** (1997). *Fornuft, kultur og velferd. Ein historisk-sosiologisk studie av norsk folkebibliotekpolitikk*.
- Wasberg, G.C.** (1963). (Red). *Bibliotek og samfunn*. Utgitt ved Norsk Bibliotekforenings 50-årsjubileum.
- Wasberg, G.C.** (1986). *Fra den nære fortid I: B.Norlin & B. Rugaas.(Red). UB - Universitetsbiblioteket i ord og bilder- 34-39*
- Wergeland, H.** (1830). *For almuen. Budstikken. Ny samling*. Del 1 51-60 (om allmuebibliotek, bokfortegnelse og utkast til lover)
- Zachariassen, A.** (1968). Hvorfor er kulturen kommet i miskreditt? *Sosialistisk perspektiv*. Nr 6 12-14.
- Aarflot, A.** (2014) Hans Nielsen Hauge. I: *Norsk biografisk leksikon*. *De fleste offentlige publikasjonene (for eksempel meldinger og proposisjoner) er ikke med i litteraturlisten, men finnes foran i egen oversikt*.

«Det er fremdeles folkeopplysningstanken som ligger til grunn for tilbudet vårt. Men virkemidlene for å nå ut til folk med det de trenger, har endret seg.» Biblioteksjef Leikny Haga Indergaard ved Bergen Offentlige Bibliotek.

Bonden må ikke blive oplyst, hvis han bliver det, rebellerer han.

Prins Frederik Christian av Augustenborg. Stattholder i Norge og leder av Skolekommissjonen av 1790. (Fritt etter Kildal 1949:32)

Lesesal på Deichmanske bibliotek. Hovedbiblioteket 1909

Foto: Wilse Oslo Museum

Lyset skinner fra Tønsberg bibliotek.

Arkitekter:

Lunde & Løvseth 1991

*Foto: Peter Fiskerstrand
CC-BY- SA*

Fra ungdomsbiblioteket BIBLO som Deichman driver på Tøyen

Foto: Ø.F

Bibliotekrevolusjon pågår

Sammen med kirke og skole er bibliotekene våre første institusjoner for formidling av kultur og kunnskap. De offentlige bibliotekene kom i opplysningstiden. De ble viktige, ikke bare for forskning og utdanning, men også for folkeopplysningen.

Ved inngangen til 1900-tallet førte «Bibliotekrevolusjonen» til store forandringer. Etter amerikanske forbilder fikk bibliotekene et nytt mandat og ble nyttige for nasjonsbygging, demokratisering og for modernisering av landets næringsliv.

I dag skjer det igjen raske forandringer i bibliotekene. Digitaliseringen har ført til nye lesevaner og nye former for innhenting av informasjon. En ny Bibliotekrevolusjon er i gang, og som før er mottoet: *Et bibliotek som ikke forandrer seg, er ikke et bibliotek.*

Denne boken handler om hovedtrekkene i de siste 250 års norske bibliotekhistorie. Det er en historie som viser at bibliotekene har et verdigrunnlag som det er verdt å ta med videre.

Øivind Frisvold (f. 1948) har erfaring fra bibliotek, offentlig bibliotekforvaltning og bibliotekarutdanning. Han er nå knyttet til Fagsenter for seniorer ved OsloMet – storbyuniversitetet.